This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

+ *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.

+ *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.

+ *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.

+ *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at `http://books.google.com/`

Harvard College
Library

THE GIFT OF

Archibald Cary Coolidge

Class of 1887

PROFESSOR OF HISTORY

BARE POPARIĆ.

O POMORSKOJ SILI HRVATA

ZA DOBE NARODNIH VLADARA.

ZAGREB.

IZDANJE „MATICE HRVATSKE“.

1899.

BARE POPARIĆ.

O POMORSKOJ SILI HRVATA

ZA DOBE NARODNIH VLADARA.

S UVODOM

O RIMSKIM LIBURNAMA.

SA SLIKOM: RATNE LIBURNE.

ZAGREB 1899.

NAKLADA „MATICE HRVATSKE“

TISAK K. ALBRECHTA (JOS. WITTASEK).

Slav 3350.15

HARVARD COLLEGE LIBRARY
THE GIFT OF
ARCHIBALD CARY COOLIDGE
Nov. 27, 1926

Ql 676

Ne može se kazati, da primorski narodi imaju podpunu svoju narodnu povjest, ako nije obradjena i povjest njihove mornarice, njihova pomorskoga života. More, za primorski narod, nije manje važno od kopna. U političkom i kulturnom životu primorskoga naroda, more, ako nije odličniji, a ono je barem jednako važan čimbenik. Bolji, čiliji, zdraviji dio primorskoga naroda boravi mal ne cieli svoj viek na nemirnom i nevjernom morskom valovju, privikne i priljubi se tomu strašnomu elementu, koji je progutao, guta i još će progutati milijune života, sve bez traga, bez nadgrobna spomenika.

Pa ipak čovjek ljubi to silno, to divlje more. Ljubi ga, jer ono u ničemu ne zaostaje za kopnom, jer mu u svemu nadomješta tvrdu zemlju. Kopno ima svoje gorje, more svoje valovje; kopno ima svoje rudnike, more je neizcrpiv rudnik blaga i bogatstva narodnjega; kopno ima svoje gradove, a more ogromne svoje ladje; ako je kopno izprekrižano mrežom cesta, po kojima teče trgovina na sve strane i oda svih strana svieta, more nije do li ogromna trgovačka cesta, »vodeni put« (ὑγρὰ κέλευθα), kako ga Homer nazivlje, koji veže i najzabitnije kutiće zemaljske kruglje, ali koji će obstojati, dok bude svieta i vieka. Na kopnu tvrdjave brane slobodu domovine, na moru ju brane goleme gjemije. Na kopnu imade bojnih poljana, na kojima se je kadšto sudbina narodâ riešila; a more je samo golo neizmjerno razbojište, na kojemu čovjek, pionir napredka i kulture, neprekidan a nejednak boj bije sa prirodom, sa smrću.

*

A na moru se je takodjer višekrat i sudbina narodâ riešila u groznoj bitci.

Što više?

Ako tek pregledamo povjest čovječanstva, na prvi mah ćemo se osvjedočiti o velikoj istini, da nijedan narod nikada nije mogao da postane trajno velikim i moćnim, ako ne imadjaše mora i na moru razvita pomorstva. Države, koje ne imadoše oduška na more, ili koje se tim oduškom ne znadoše okoristiti, ne povedoše nikad u sboru narodâ odlučne ili bar važne rieči; dočim i sitne, po svom teritoriju, državice uz razvijeno svoje pomorstvo postadoše moćne i bogate. Dapače za primorske narode i države utvrdjena je istina, da im pomorski odnošaji od pamtivieka bijahu mjerilom materijalnoga i kulturnoga napredka ili propadanja. Napreduje li pomorstvo, razpolaže li se jakom mornaricom, narodno blagostanje se podiže, ime toga naroda je uvaženo; propada li pomorstvo, tomu su narodu na domaku crni dani. Ta se istina toli sjajno odrazuje na svakoj stranici historije čovječanstva, da može malo što da bude jasnije i utvrdjenije od nje.

U davnoj davnini nalazimo Egipćane doista na visokom stepenu kulture, i to još u doba, kada se potonjim najslavnijim narodima nije ni za ime znalo. Pa ipak, što je veličanstvena izveo Egipat, ako odbijemo djelo milijunâ robskih ruku oko ogromnih neukusnih gradjevina? Tko se je ogrijao na suncu te kulture? Narodna povjest egipatska ne zahvaća stoljeća, ona broji milenije; pa ipak taj je narod za cielo to vrieme ostao kao ukočen, stigla ga je donekle sudbina kulturnih Kitajaca. Egipat nije nikad mogao da se ma niti približi visini, bilo u političkom, bilo u kulturnom pogledu, do koje se dovinuše u svoje doba Atena, pa Rim. A to je bilo s toga, što vjera sprječavaše Egipćane, da se sasvim posvete pomorstvu i medjunarodnomu saobraćaju, što inače i po položaju i po bogatstvu zemlje bijaše im toli prirodno. Vjera njihova odsudjivaše one, koji bi se drznuli da odmotaju jedra dalje od delte svete njihove rieke, da zaplove tim mrzkim elementom, u kojem sveti oživljujući Nil nalazi svoju grobnicu.

Kad se to uvaži, nije čudo, što mal ne za dva i pô milenija ne ima ni traga, da bi ladja egipatska bila odjedrila iz Nilova ušća; a i kasnije, kada su se ipak na to odvažili, nije im se pomorstvo Bog zna koliko razvilo, kamo li da bi dospjelo do visine, koja bi izključila tudjinsku utakmicu u njihovoj zemlji, pa su im se spretni Heleni ugnjezdili na obalama svete rieke i vodili njihovu trgovinu s ostalim stranama poznatoga svieta.

Ti Heleni, a u prvom redu Atenjani, imaju da zahvale svoju prosvjetu, kojoj će se ljudstvo do vieka diviti, u prvom redu svomu silno razvitomu pomorstvu i svojim ratnim mornaricama. Periklesov viek naziva se »zlatnim«, a takav doista i bijaše; ali toga vieka ne zabilježi historija, da ne bude tada mornarica atenska, ratna i trgovačka, bila prva na svietu. Perikles ne bi bio mogao da razpolaže milijunima iz savezne blagajne, niti bi se 8—10 milijuna saveznika bilo mal ne sliepo pokoravalo skupštini samovoljnih atenskih gradjana, kojih ne bijaše više od 20.000, da ih ne bude mornarica atenska držala na uzdi, a u isto vrieme i štitila njihovu trgovinu po moru. Prije toga, u salaminskim vodama mornarica je grčka kulturu grčku spasila; bez nje, klasična grčka zemlja bila bi postala perzijskom satrapijom u istom onom vieku, u kojem se rodiše oni velikani i mudraci grčki, koji postaše, a i ostat će do vieka, velikanima i mudracima cieloga prosvietljenoga svieta. Pomorstvo je dakle uzdržalo i podiglo kulturu grčku do vrhunca; bez njegova uporišta tu bi svjetlost bila zamienila iztočnjačka tmina, pa je posve shvatljivo, što su Atenjani mogli da prospu milijune današnje vriednosti za velebne Propileje, kad ih je milijune stojao i njihov pomorski arsenal!

Rimska veličina datira od sagradjenja rimske prve ratne mornarice za punskih ratova. Bez nje Rim ne bi nikad bio mogao da uništi svojih takmaca na sredozemnom moru, niti bi si bio utrô put za gospodstvo svieta.

Bez mornarice rimska osvajanja bila bi se valjda ograničila na samu Italiju. To stoji; kao što takodjer stoji, da kada je crv počeo točiti ogromnu državu rimsku, historija je zabi-

ležila i početak propadanja rimske pomorske sile; pa nije bilo čudo, da je jednom nadošlo doba, kada je »glavi« svieta, »vječnomu« gradu, šaka gusara drznula se da sprieči i dobavu živeža.

U srednjem vieku Mletci, u početku bez pedlja vlastitoga teritorija, postadoše vrlo uglednom državom jedino po svojem pomorstvu. Mletci, bez plodnih poljana, bez ikakvih rudnika, po svojoj mornarici postaše najbogatijim gradom. U Mletke su dolazili vladari zapadne Evrope, da se dive krasoti grada, da ih zabliešti stolno posudje zlatno i srebrno, u doba, kada su možda njemački plemići iz zemljanih i drvenih zdjela blagovali. Doduše je priča, ali nije priča bez vriednosti, koja veli, da je ohola mletačka duždevica, iz roda slavnih Orseola, dala rosu sabirati, da si od nje kupelj pravi!

Početkom novoga vieka sreća pomorska bijaše podigla Španjolsku do silne moći i ugleda. Bez nje ne razvi ona svoje zastave na obalama novoga svieta, ne zavlada zemljom zlata i draguljâ.

Ali netom je pomorska sila Španjolske počela padati, počeše se rušiti moć i ugled njezin; a kada joj što biesni valovi, što ljuti Englezi uništiše nepobjedivu »armadu«, dospjela je Španjolska u skrajnu nemoć, iz koje, osobito poslije ovogodišnjih poraza na moru, kao da se ne će nikad više pridići. Mjesto njezino u zboru vlastî drže već mal ne 300 godina pobjeditelji njezine »armade«, kojima je u povjesti pomorstva sadržana i sva povjest ogromnoga trgovačkog i obrtnog razvoja do današnje od svakoga priznate veličine. A tu im veličinu može podržavati samo njihovo pomorstvo. Oduzmite Englezkoj njezinu mornaricu, ona će se zadušiti u svojim maglama: ona će vriediti nešto više od suprotne joj Škandinavije.

Pomorstvo je, dakle, od pamtivieka bilo glavnim uvjetom veličini država, sreći i blagostanju narodâ. A kad je tomu tako, onda nije čudo, što pomorstvo u povjesti primorskih gradova zauzima vrlo odlično mjesto, pa se i pristoji, da ta grana narodne povjesti bude proučena i razložena.

Kao što više manje sve obale, tako i hrvatska obala jadranskoga mora ima i povjest svoga pomorstva. Ta povjest

siže u trgovačkom obziru u daleko predrimsko doba, a dopire naravski do u naše dneve. Ali tu povjest ne namjeravamo izpitivati. Naše će se iztraživanje ograničiti na dobu, kada je hrvatski narod razpolagao vlastitom pomorskom silom, hrvatskom ratnom mornaricom. A to doba ne zahvaća ni punih pet viekova: dobu naime hrvatskih narodnih vladara. Jerbo, kada je Hrvatska prestala imati vladare svoje krvi, državne hrvatske mornarice je nestalo. S predzadnjim hrvatskim narodnim kraljem Zvonimirom povjest pomorske sile hrvatske prestaje. Za hrvatsko-ugarskih kraljeva državne mornarice nemamo. Primorski gradovi imali su i nadalje po nekoliko ratnih ladja, ali svaki za sebe, bez ikakve zajednice; njima razpolagahu sasvim dotični municipiji. To je trajalo sve dokle Mletčani ne zauzeše mal ne cielu hrvatsku obalu u prvoj polovini XV. vieka. Tada postadoše oni jedinim gospodarima jadranskoga mora, pa se je sada ta povjest nastavila u povjesti mletačkih galija, sve do pada mletačke republike. Tada, od god. 1797.—1815., dakle za kakvih 18 godina, ne može da bude govora niti o mletačkoj, niti o austrijskoj, niti o hrvatskoj ratnoj mornarici. Prve je nestalo s republikom; druga se je tek pokazala na obalama Dalmacije, kada je ovu barun Rukavina god. 1797. došao da posjedne; a treće naprosto ne bijaše, ako ne uzmemo, da su na austrijskim ladjama bili samo Hrvati. U ovom razdobju, u metežu Napoleonskih ratova, križale su po jadranskom moru strane mornarice: ruska i englezka, s kojom se je kod Visa god. 1811. ogledala na brzu ruku priredjena francezka. Tek pošto je Evropa prognala Napoleona na otok sv. Jelene, te kada su Habsburgovci definitivno zagospodovali nad hrvatskom obalom, počima ozbiljan razvitak austrijske ratne mornarice.

Povjest hrvatske pomorske sile ima dakle tri nastavka: u mornarici pojedinih primorskih gradova od konca XI. do početka XV. vieka; u mletačkim galijama; pa u današnjoj ratnoj mornarici austrijskoj. Prema tomu u povjesti pomorske sile hrvatske ne može da bude govora o kakvoj starijoj ili novijoj dobi. Doba njezina je jedna, ona naime narodnih vladara u kraljevini Hrvatskoj.

Još nešto.

Povjest pomorske sile hrvatske ima ne samo svoje nastavke, nego i svoje predteče, i to u povjesti narodâ starosjediocâ na ovoj obali, pa u povjesti carstva rimskoga, zapadnoga i iztočnoga upravo onako, kako se na ovima nastavlja i politička i narodna povjest hrvatska. To je razlog, s kojega u svakoj povjestnici naroda našega nalazimo pridodanu u priegledu i povjest starosjediocâ Ilira, Dalmata, Liburna, te onu rimskoga gospodstva. A to je i posve u redu, pošto se uspomene i plemenski ostanci tih naroda za dugo vremena povlače kroz povjest hrvatsku, pa kada bi se prošlost tih naroda jednostavno mimoišla, to bi bez sumnje bilo na uštrb jasnoće same povjesti hrvatske, osobito kulturne. Po gotovo se pokazuje nuždnim obzir na te narode, kada se poduzima crtanje povjesti pomorske sile hrvatske. To je razlog uvodu »o rimskim liburnama«. S tim liburnama ćemo se podulje zabaviti, pošto o njima imamo najobilnijih viesti, toliko u pogled konstrukcije, koliko i same ratne njihove opreme. A pošto bar prva polovina srednjega vieka nije iztakla u ničemu kakav stvarajući duh, nije ga mogla iztaći niti u brodogradnji, pa su trgovačke i ratne ladje te dobe mogle biti u obće po kalupu starovječnih, a one na jadranskom moru nisu se po gotovo mogle znatno razlikovati od rimskih liburna. Za dobu, kojom nam se je baviti, nije se sačuvao uzorak ladje niti najčuvenijih pomorskih naroda, pa s toga, do protivna dokaza, možemo kazati, da se doista Tomislavove ratne sagene i kondure ne razlikovahu mnogo od carskih rimskih liburna.

Nego stari pisci ostaviše nam žalibože premalo viesti glede pomorstva u obće, pa smo u tom obziru na čudu i za samu najslavniju dobu Atene i Rima, — državâ, koje imadoše ipak svoje suvremene historičare, kamo li, da bismo mogli biti na čistu glede pomorske sile Hrvatâ u prvoj polovini mračnoga srednjega vieka, u kojoj nismo na čistu niti s imenima svih naših vladara, bilo banova ili kraljeva.

U Bakru, o Božiću 1899.

B. P.

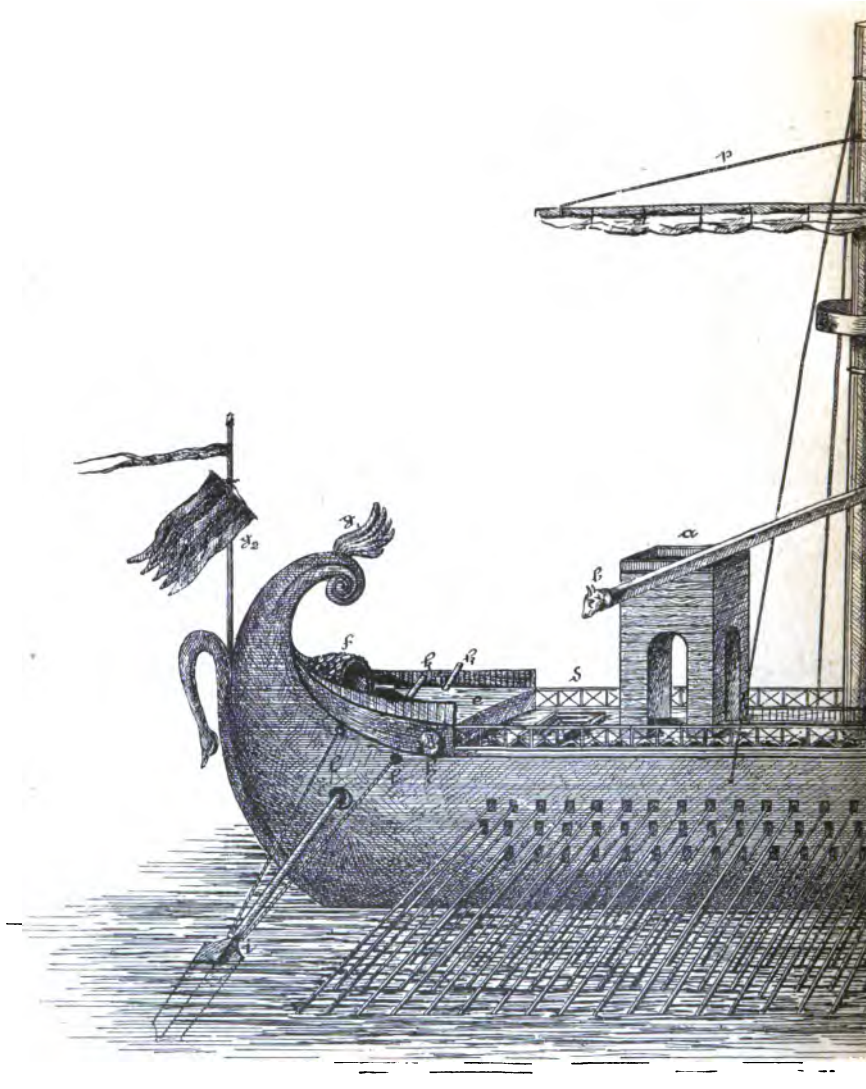

Ratna M

Poparić: Pomorska sila Hrvata (str. 1.).

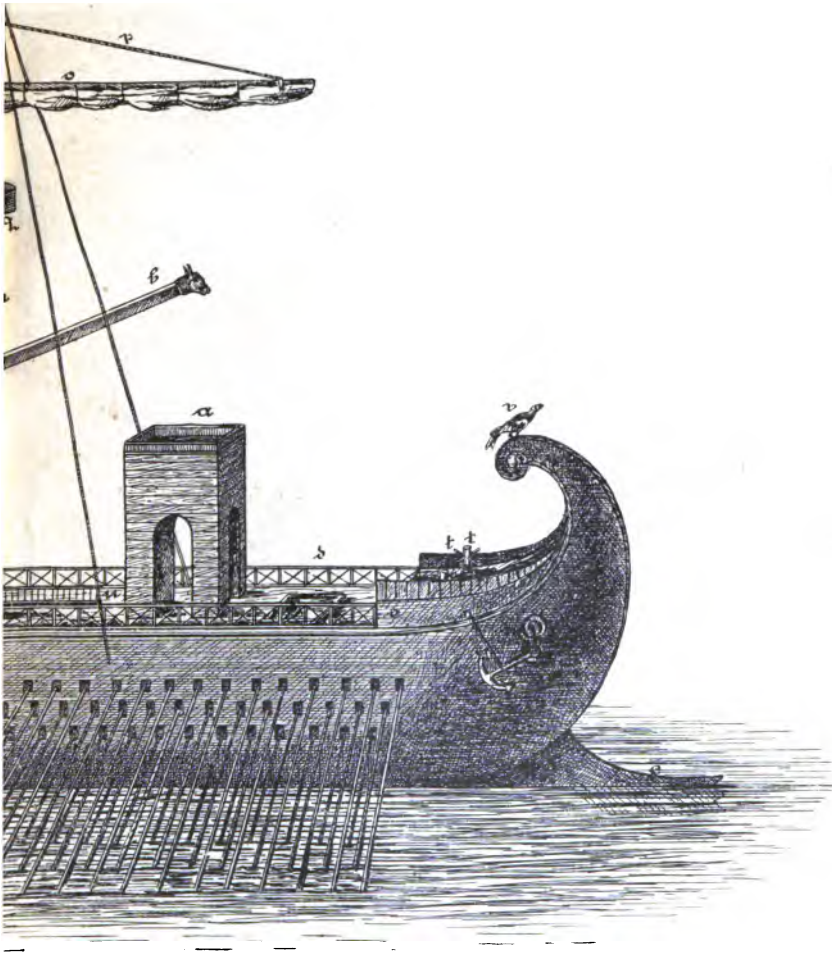

burna.

»Matica Hrvatska« 1899.

O rimskim liburnama.

Iliri, Dalmate i Liburni.

I.

Pomorstvo Ilira. — Njihovi ratovi s Rimljanima. — Dalmato-rimski ratovi. — Navale Dalmata na Liburne. — Liburni savezni-ci Rimljana. — Ladje Liburnâ odlučuju bitkom kod Aktija. — Rimljani nazivlju »liburnama« svoje ratne ladje.

Uz Ilire i Dalmate povjest nam na iztočnoj obali jadranskoga mora spominje i narod Liburnâ. Grčki i rimski pisci, što nam o tim narodima ostaviše viesti, nisu složni glede njihovih državnih granica; ali ih velika većina drži, da su Iliri imali južne strane do Neretve, da su se Dalmate po malo prostrli od Neretve do Krke, dočim ciela obala od ove rieke pa do Raše u Istri da je spadala Liburnima.

Prema svomu položaju sva ta tri naroda bijahu upućena na pomorstvo. Pedeset ovećih otoka, bezbroj manjih školja, onda sva sila najsgodnijih prirodnih luka i čarobnih zatona, moralo je doista namamiti te narode na more. Blizina pak izmedju kopna i otočja mogaše tim narodima uliti srčanosti za saobraćaj izmedju kopna i otokâ s jedne, a izmedju samih otoka s druge strane, dok se, usavršivši donekle svoje ladje, ne otisnuše ti narodi i na debelo more.

Za Ilire je utvrdjeno, da su se za rana posvetili pomorstvu. Pobliže o njihovim ladjama nismo obavješteni; zaključujemo tek, da su doista bile i brze i velike, kad su se s njima zalietali ne samo svuda po jadranskom, nego ćak i u jonsko more. Svojim gusarenjem Iliri brzo dodijaše svojim južnim susjedima, Helenima; a zakvačiše se i s Rimljanima, dok ovi, za prvoga punskoga rata, postaše i pomorskom vlasti, koja je išla za uništenjem kartažke suparnice.

U odušku izmedju prvoga i drugoga punskoga rata zapleli se Rimljani s Ilirima. Oni su ilirske gusare najprije opomenuli, da se okane svoga grdnoga zanata; pa kada Iliri te opomene ne samo ne uvažiše, nego dapače pogubiše Lucija Curuncanija, jednoga od rimskih poslanika, koji im bijahu donieli poruke rimskoga senata, puk rimski god. 229. pr. Krista zaključi proti njima rat. Tada je nad Ilirijom vladala kraljica Teuta.

Prvi ilirski rat izpao je sretno za Rimljane. Iliri bješe pobiedjeni, ali ne bješe uništeni, pa već godine 219. imamo drugi ilirsko-rimski rat, a god. 168. treći. U drugom ratu vodjom Ilira bijaše Demetrije Hvaranin, a u trećem kralj Gencije. Demetrije na svojim ladjama sretno je umakao k svomu savezniku kralju macedonskomu; dočim Gencije, pošto je izgubio veći dio svoga brodovlja, te pošto je i na kopnu bio hametom potučen, predao se Rimljanima na milost i nemilost. Rimski vojvoda Anicije odvede ga u Rim, gdje je, sa ženom i s djecom svojom, stupao pred triumphatorskim kolima pobjediteljevim.[1]

Grčki pisac, koji nam je ove ratove opisao, svedj naziva ilirske ladje lembima (lembi, λέμβοι), a tako ih nazivaju i latinski pisci. Ovi lembi bijahu i na jedra i na vesla, kojih bijaše i više od šestnaest. Obično bijahu to malene ladje, ali veoma brze. Čini se, da su ih izključivo rabili ilirski gusari. Oni su, naravski, imali i velikih lemba; ali te su opremali samo u ratno doba, ili možda, kada bi poduzeli gusarenje u

[1] Appiani Alexandrini: Historia Romana. Illyricum. 7. — Ed. Teubner. 1879.

dalekim stranama. Najmanji lembi, koje Latini prozvaše »lembuli«, »lemuncoli« i takodjer »lenuncoli«, bijahu obične ribarske ladje, ili pak ladjice, što su jači brodovi vukli privezane za svoju krmu. Ovaki lembuli služili su za izkrcavanje i ukrcavanje mornarâ i putnikâ, kada ladja ne bi mogla da pristane uz obalu.[1]

Zasužnjenjem Gencijevim Ilirija bi pokorena, te Rimljani zag ospodovaše nad cielom obalom do Neretve. Poslije te dobe ilirski se lembi u povjesti više ne javljaju.

Dospjevši do Neretve, Rimljani postadoše susjedima drugomu, još ratobornijemu narodu, Dalmatama, koji se iz svojih gorskih prebivališta sada stadoše širiti i prema moru i prema sjevero-zapadu. Nego oni, rek bi, ne imadoše nikad svoga brodovlja, koje bi inače pisci bili spomenuli. To bi moglo značiti, da oni nikad i ne zauzeše gradova na morskoj obali, nego im se vlast stezala tek na nutarnjost zemlje; dočim primorski gradovi bit će da su se za rana podvrgli moćnoj rimskoj zaštiti.

Dalmato-rimski ratovi počeše deset godina poslije pokorenja Ilirije (god. 156.), a trajali su, dakako uz razmake, više od stoljeća i pô (do g. 10. pr. Kr.). Tim se ratovima ne marimo baviti, pošto su se vodili izključivo na kopnu; samo ćemo naglasiti, da su bili od najstrašnijih, što ih je narod rimski ikada vodio.

Za burnih stoljetnih dogadjaja, što su potresli ilirskom i dalmatskom zemljom, treći narod ili pleme na iztočnoj obali jadranskoga mora ne dade o sebi glasa, sve do god. 50. pr. Kr. Tada Dalmate, dospjevši do rieke Krke, oteše Liburnima grad Promonu. U toj tjeskobi Liburni, po svoj prilici već od prije saveznici rimski, utekoše se Juliju Cezaru za pomoć. Ovaj preko poslanikâ naloži Dalmatama, da imaju povratiti otetu Promonu; pa kada to ne pomože, posla proti njima vojsku, koju biesni Dalmate sasjekoše.[2] Od ovoga časa Liburni postadoše vjerni saveznici Rimljanâ, niti se čita, da

[1] Rich Anthony: Dizionario delle antichità greche e romane. (Preveli s englezkoga R. Bonghi G. Del Re). Torino 1864. — [2] Appian. o. c. str. 12.

su se oni kada tomu savezu iznevjerili, još manje pak da su zaratovali na Rimljane u obrani svoje nezavisnosti.

Vlast Liburnâ, rekosmo, prostirala se izmedju Krke i Raše. Ta je obala bila dakle sasvim njihova; ali se ne da ustanoviti, dokle su sizale njihove granice u nutrašnjosti. Valjda bijahu prvi susjedi Japydima. Oni su imali više cvatućih gradova, koji su, i prije no dospješe pod zaštitu moćnoga rimskoga orla, bez sumnje liepo se razvijali. Izmedju tih gradova najviše se spominje Albona (Labin) i Flanona (Plomin) u Istri; Tarsatica (Trsat) i Senia (Senj) u hrvatskom primorju; a onda Aenona (Nin), Jader (Zadar) i Scardona (Skradin) u Dalmaciji. Liburni su imali u svojoj vlasti i suprotne otoke, od kojih se spominju glavniji: Curicta (Krk), Apsyrtides (Cres i Lušin), Arba (Rab), Pamodus (?) (Pag), pa oba mnogobrojna niza zadarskih otoka do Zlarina. Da li im se je vlast protezala, kao pomorskoga naroda, i na južne otoke dalmatinske, točno se ne zna; ali ima starih pisaca, koji cielo dalmatinsko otočje, bez razlike, zovu liburnijskim.[1]

Kada su gradjanski ratovi počeli razdirati rimsku državu, Liburni već bijahu rimski saveznici. Kao takovi, oni su u tim ratovima učestvovali za cielo razdoblje od g. 49.—31. pr. Kr. Što je spomenuto glede njihova grada Promone, ovlašćuje na zaključak, da su u prvom gradjanskom ratu Liburni stojali uz Cezara, kao što su poslije njegove smrti pristali uz Oktavijana. Kada se je ovaj opremao, da se konačno ogleda s Antonijem, Liburni mu poslaše u pomoć svoje brodovlje. Dneva 2. rujna 31. god. pr. Kr. došlo je do veleznamenite pomorske bitke kod glavine Aktija, na ulazu u ambrački zaljev (sada Arta). Pobjedu sjajnu odnese Oktavijan, a ta mu pobjeda osjegura gospodstvo svieta. Ali tu su bitku odlučile liburnijske ladje, brze i spretne liburnae, koje nam i Cezar u opisu gradjanskoga rata spominje u poglavlju, gdje opisuje obsadu Salone g. 45 pr. Kr.[2]

[1] Lucius: De Regno Dalmatiae et Croatiae. Amstelodami. 1666., str. 19, 29.—33. — Gfrörer-Weiss: Byzantinische Geschichten. Graz. 1874. II. B. str. 2. — Smičiklas: Povjest Hrvatska. I. dio. str. 10.—12. — [2] J. Caesar: De bello civili. III, 9. »Discessu Liburnicarum ex Illyrico« . . .

Da je liburnijsko brodovlje pomoglo Oktavijanu do pobjede, potvrdjuju izravno ili neizravno mnogi rimski pisci, od kojih navodimo svjedočanstvo Vegetija, s kojim nam je i onako red da se podulje pozabavimo. Vegetije veli: »Ali kada je August bio boj kod Aktija, pošto je Antonije bio potučen, poglavito od pomoćnoga brodovlja liburnijskoga, uvidjelo se pokusom u toj bitci, da su ladje Liburnâ prikladnije za rat od ostalih.«[1] Usljed toga Rimljani poprimiše od Liburnâ ne samo oblik, nego i naziv za svoje ratne ladje, pa od Augustove dobe dalje liburna kod rimskih pisaca znači, koliko i ratna ladja. Za to, osim Vegetija,[2] imademo svjedočanstva množine upravo drevnih pisaca i pjesnika, što ističu i moderni istraživatelji rimske prošlosti.[3] Suetonius, u životopisu cara Augusta, gdje opisuje, kako je ovaj za dvostruke oluje, izmedju peloponezkih rtova i Aetolije pa u blizini keraunskoga gorja, izgubio nekoliko ratnih ladja, te kako je stradala i sama ona, na kojoj se sam car vozio, te carske ladje naziva liburnama.[4] Isti pisac, u životopisu cara Kaligule, gdje opisuje njegovu razsipnost, veli, da je dao sagraditi i liburnâ na deset redova vesala: »deceres liburnas«, kojima da je okitio krme dragim kamenjem, a jambore raznobojnim jedrima.[5] Horac takodjer pod liburnama razumieva samo ratne rimske ladje, te pjeva, spominjuć Kleopatru, kojoj je takodjer pod Aktijem

[1] Flavi Vegeti Renati: Epitoma rei militaris. Rec. E. Lang. Lipsiae 1885. Lib. IV. cap. XXXIII.: »Sed Augusto dimicante Actiaco proelio, cum Liburnorum auxiliis praecipue victus fuisset Antonius, experimento tanti certaminis patuit Liburnorum naves ceteris aptiores.« — [2] Ibidem: »Ergo similitudine et nomine usurpato ad eorundem instar classem Romani principes texuerunt.« — Cf. Forcellini: Totius latinitatis lexicon. — [3] Bouchè-Lectercq: Manuel des Institutions romaines. Paris 1886. str. 333. u noti: »Il est bon de remarquer, que les auteurs du temps de l' Empire appellent tous les navires de guerre liburnae.« — [4] Octavianus. XVII. Paris. 1892. str. 461.: »Utrobique parte Liburnicarum demersa, simulque eius, in qua vehebatur, fusis armamentis et gubernaculo diffracto.« — [5] Caligula. XXXVII. Mjesto »deceres liburnas«

bilo uništeno brodovlje: »Cleopatra . . . saevis Liburnis scilicet invidens«;[1] pa tako i na drugom mjestu, gdje napominje visoke utvrde na ratnim ladjama: »Ibis Liburnis inter alta navium, Amice, propugnacula«.[2] Silius, slaveći rimske gjemije za dobe punskih ratova, drži, da ih takodjer mora nazvati liburnama, te iztičuć njihovu brzinu u plovitbi, veli: »Quanta est vis agili per caerula summa Liburnae«.[3] Lucanus i Propertius, takodjer pjesnici zlatnoga vieka književnosti rimske, jednako nazivlju liburnama ratne rimske ladje. Prvi pjeva o bojnom redu njihovu: »Ordine contentae gemino crevisse Liburnae«;[4] a drugi, spominjuć oštre sjekilje njihove, kaže: »Baridos et contis rostra liburna sequi«.[5] Tacitus u svojoj »Germaniji« piše: »Sama slika liburne dokazuje, da su primili (dio Sveva) tudju vjeru«;[6] a u »Agricoli«, pripoviedajući o rimskim ladjama u Britaniji, nazivlje ih liburnama.[7] U »Historijama« spominje admirala rimskih liburna: »Lucilius Bassus, admiral ravenatske mornarice . . . s častnom pratnjom bio je na liburnama prevežen u Adriju«;[8] na drugom pak mjestu navodi zapovjednika rimske liburne na tri reda vesala: »Klaudija Pyrrhica, trierarchu na liburnijskim ladjama«.[9]

Kada uvažimo ta skladna svjedočanstva rimskih pisaca, onda možemo sasvim vjerovati riečima Vegetijevim, da su u

neki kodeksi imaju »de cedris liburnas«, što se ne čini izpravnim. Pessonneaux u svojem prevodu, što je dodan parižkomu izdanju Svetonijeva djela, »deceres liburnas« prevodi: »liburnes à dix rangs de rames«. (str. *222.*) — [1] Carm. I., 37. v. 30. — [2] Epodon. I. v. 1. — »Propugnaculum« zvale se sve utvrde na ratnoj ladji, odakle su vojnici (classiarii) sipali strjelivo na neprijatelja. Propugnaculum mogaše biti u obliku tornja, a tih tornjeva moglo je biti i više, pa je takva ladja doista izgledala kao plivajuća tvrdjava. — Rich o. c. — [3] Punica. 13. 240. — [4] Pharsalia. 3. 534. — [5] III. XI. v. 44. — [6] 9. — [7] 28. — [8] III. cap. 12. Potanje o »praefectus classis« kasnije. — [9] Hist. II., 16. — Trierarchus (τριήραρχος) kod Grkâ bijaše zapovjednik ladje na tri reda vesala (triremis. τριήρης), pa je taj naziv prešao polatinjen i u rimsku ratnu mornaricu. Rich o. c. — Potanje i ob ovom kasnije.

onoj silnoj bitci, u kojoj se radilo o gospodstvu svieta, doista liburnijske ladje odlučile pobjedu u prilog Oktavijanu Augustu; a ovaj, poprimivši oblik i naziv tih ladja za rimsku mornaricu, i nehotice možda ovjekovječio je slavu starosjediocâ na jednom dielu današnje hrvatske obale, drevnih Liburna.[1]

Nego iz toga čina Oktavijanova može se izvesti i drugi jedan zaključak, za nas daleko važniji.

Kad bi Rimljani bili od Liburnâ poprimili samo oblik za svoje ratne ladje, time njihova mornarica ne bi bila koraknula ni stope napried; tà oblik liburnijskih ladja doista nije odlučio o pobjedi kod Aktija, nego osobita i sgodna njihova konstrukcija i oprema. S toga se više navedene Vegetijeve rieči o poprimljenom obliku mogu samo tako tumačiti, da su Rimljani uveli u svoju mornaricu način konstrukcije liburnijskih ladja. A kad je tomu tako, onda bez pretjeranosti možemo u konstrukciji i opremi ratnih rimskih ladja iz carske dobe nazrievati konstrukciju i opremu ladja naših Liburna. A to je glavni razlog, s kojega je ovdje pridodan ovaj članak o rimskim liburnama.[2] Opisujući konstrukciju, opremu i uredbu rimskih

[1] Sa Vegetijem se slažu mnogi pozniji pisci, koji su se nautičkom znanošću zanimali. Tako Stephanus Doletus u svojoj knjizi »De re navali« (Lugduni 1537) u poglavju »Navis«; a za ovim Caelius Calcagninus u svojoj »De re nautica« cap. XI. — Glede oblika liburnâ ovaj pisac veli: »Harum imaginem graphice repraesentari a pisciculo diximus: quem alii nautilum, alii pompilum vocant.« — Sravni takodjer Johannis Schefferi: »De varietate navium dissertatio« — str. 782.

[2] U prvoj polovini XVI. vieka ugledala je svjetlo razpravica pod naslovom: Isaaci Vossii de triremium et liburnicarum constructione. Premda ne obuhvaća više od 24 strane velike 4e, kada bi sadržina odgovarala naslovu, ta bi razprava bila dragocjena. Na žalost ona nije do li razvlačeno i dosadno razpredanje o svemu i svačemu, a o liburnama ne ima ni puna jedna stranica, na kojoj, koliko je nanizano misli, toliko imade pogrešaka, ne samo proti historiji, nego i proti samu zdravu razumu. Premda pisac pozna i navodi Vegetija, ne priznaje, da je moglo biti liburnâ sa više od jednoga reda vesala, te veli, da se redove, što Vegetije spominje, ima razumjeti tako, da je na pojedinom veslu moglo biti više ljudi. U tom mnienju ga utvrdjuje okolnost, što je jedan pisac, Vegetiju jako blizu, ostavio zabilježeno, da se je u njegovo doba u obće

liburna, opisuje se mornarica, koja bijaše predtečom hrvatskoj mornarici i od koje je bez sumnje mnogo toga prešlo u mornaricu hrvatsku, kao što će se vidjeti, da je prešlo u mletačku. Historija nam jamči, da ni u mračnom razdoblju izmedju propasti rimskoga gospodstva i dolazka Hrvatâ na jug nije nikad jadransko more ostalo bez ma čije god ratne mornarice, pa kada to stoji, zašto bi nadošli varvarski narodi bili zabacili napredak, do kojeg bijahu doprli Rimljani u pomorstvu, te se povratili k primitivnosti, koja im je mogla biti prirodna, ali im je mogla i škoditi? Time ne mislimo kazati, da su carske rimske liburne bile jednake ratnim ladjama potonjih hrvatskih banova i kraljeva; toliko konservativnoga duha kod neuljudjena jošte naroda ne može se predpostaviti; ali držimo, da nismo daleko od istine, kada rečemo, da su hrvatske ratne ladje morale imati mnogo zajedničkoga sa rimskim liburnama, kojima se je oblik i konstrukcija upravo na ovoj obali jadranskoga mora dotjerala do nekoga savršenstva, pa su se i sami Rimljani vidjeli prinuždenima, da ih poprime.

II.

Oblik i oprema rimskih liburna.

Veličina i oblik ratnih liburna. — Redovi vesala. — Tornjevi na palubi. — Pomorska artilerija. — Leteći mostovi. — Asser. — Sjekilj (rostrum). — Pomorske igre rimske. — Pojedine česti ladje. — Jedra. — Sidra. — Imena liburnâ.

Glede veličine rimskih liburna Vegetije piše: »Što se tiče veličine, najmanje liburne imaju jedan red vesala, nešto veće imaju po dva reda, a još veće

izgubio svaki pojam o gradnji trirema. Razprava završuje razlaganjem o kitajskim ladjama, i to u skoro jednakom obsegu, što zauzimaju redci o liburnama.

tri, četiri, pa i do pet redova«.[1] Da se komu ta veličina ne bi pričinila golemom ili nevjerojatnom, Vegetije odmah dodaje: »Ne treba, da se to komu pričini golemim, pošto se pripovieda, da su u bitci kod Aktija sudjelovale daleko veće ladje, koje su bile na sedam i još više redova vesala«.[2]

Pored ovakova svjedočanstva staroga rimskoga pisca, kojemu valja zahvaliti mnogu u pogledu ratnoga umieća drevnih Rimljana, čudnovato se pričinja, kako neki moderni stručnjaci, svjetskoga inače glasa, zavedeni bilo mišlju, da nije izvedivo urediti ladju, koja bi imala više od dva reda vesala jedan nad drugim, bilo pak od pisaca, kojima se mjerodavnost Vegetijeva priznati ne može, a koji napisaše, da su liburne bile samo na dva reda vesala (biremis, δίκροτος), ne mogu da dozvole za liburne više od dva reda vesala, a inače im priznaju i spretnost i brzinu.[3] Glavni njihov dokaz, osim navodâ iz spomenutih pisaca, je taj, što vele, da su se trierarchama nazivali svi zapovjednici ratnih ladja, te da nije trebalo da dotična ladja bude na tri reda vesala, da joj zapovjednik bude tim naslovom odlikovan. Doduše stoji, da je i na biremama bilo zapovjednikâ s naslovom trierarche; ali se opet iz toga ne može izvesti, da su Rimljani prestali graditi ladjâ na više od dva reda vesala. Zar nemamo slučajeva i kod modernih ratnih mornarica, da je kapetan fregate ili kapetan linijskoga broda zapovjednikom tek na korveti, pa tko bi iz toga mogao izvesti, da se danas ne grade fregate ni linijski brodovi, nego da ratna mornarica sastoji od samih korveta? Svjedočanstvo pak Vegetija, koji o ratnim ladjama dosta obširno piše, koji je bio upućen o njihovoj gradnji, te kojemu bijaše poznata i taktika, što se uporabljaše u pomorskom vojevanju, ne može se tako naprečac zabaciti. Valjda muž, koji je mogao napisati djelo o vojničkom suvremenom umieću, mogao je znati,

[1] Epitome IV., 37. Cf. Forcellini o. c. — [2] Epit. l. c. — [3] Marquardt: Römische Staatsverwaltung. II. Band. Leipzig. 1876. str. 492. — Bouchè-Leclercq o. c. str. 333. — Rich. o. c. — Pessoneaux u komentaru k Suetoniju, str. 74.

da li u mornarici, o kojoj piše, imade ladjâ na više od dva reda vesala; pa kada on tvrdi da ima, ne vidi se razloga, koji bi ga bio natjerao, da prišije potomstvu takvu izmišljotinu. Na ovo pitanje povratit ćemo se kasnije; a ovoliko iztaknusmo samo za to, da bude opravdano, što smo uzeli na posmatranje rimsku liburnu upravo na tri reda vesala.[1]

Oblikom svojim liburna rek bi da se razlikovaše od svake ladje ostalih naroda,[2] ali njezina slika nije nam se sačuvala nigdje. Nekoji hoće, da je slika malene liburne, dakako u vrlo sitnom formatu, na nekojim medaljama careva Klaudija i Domicijana.[3] Slika ta, ako je autentična, predstavlja ladju na dvadeset vesala, s jamborom u sredini, na kojemu je privezano levantinsko jedro.[4] Takvoj ladji zaoštrena je i krma i prova. Drugi pak nieču, da su nam se sačuvale kakve medalje spomenutih careva sa slikom rimske liburne,[5] pa da je slika na tim medaljama naprosto izmišljena. — Svakako, obzirom na brzinu, liburne su morale imati zaoštrenu krmu i provu, a duljina prema širini nije mogla biti većega razmjerja, nego li je 8 : 1 ili 10 : 1, kao što je bivalo kod grčkih trirema. Liburne dakle bijahu prilično duge, a dosta uzke.[6]

Vegetije nam je ostavio viesti i glede same gradnje liburnâ. On veli, da ako treba uložiti veliku pomnju u gradnju

[1] Što se tiče razporeda vesala na ladjama drevnih naroda, izvelo je gotov prevrat u nauci djelo Niemca Bernarda Grasera: De Veterum re navali. Berolini 1864. — Graser je sa svakoga mogućega gledišta dokazao, da su redovi veslača bili jedan nad drugim, i da su se ladje upravo prema tomu razporedu zvale bireme, trireme itd., pa se valjda ne će više naći pisaca, koji će pokušati da brane mnienje protivno. (Cf. §. 5.). — [2] Cons. Province romaine de Dalmatie. Paris 1882. str. 39. »... et ses fameux navires liburniens (liburnides) ne ressemblaient a ceux d'aucune autre nation.« — [3] Rich. o. c. donosi i reprodukciju te slike. — [4] Levantinsko jedro je trouglasto, dočim se u zapadu rabilo obično jedro četverouglasto. — [5] Guhl i Koner: Život Grka i Rimljana. Talijanski prevod od C. Giussani. Torino. 1875. str. 294. u noti. — [6] Haereus, u komentaru k »Historijama« Tacitovim (II, 16) veli: »Die Liburnen waren erst seit der Schlacht bei Actium in die römische Marine eingeführt. Sie waren von langer und schmaler Bauart und liefen vorn und hinten spitz zu.«

obične kuće, to se mora daleko pomnije sve izviditi, kada se radi o gradnji liburne, pošto je daleko pogibeljnije imati nedostataka na ladji, nego li na kući. Za ovim nadovezuje, da se liburne grade ponajviše iz čempresovine, borovine, jelovine i omorikovine; a pojedine česti da se ne spajaju željeznim čavlima, nego mjedenima, pošto ovi odolievaju rdji, dočim joj željezni brzo podlegnu.[1] Iza ovih općenitih naputaka pripovieda, kada je najsgodnije doba godine za sječitbu drvlja, koliko treba da se gradivo suši, prije nego što se upotriebi, te kako za pomorca ne ima ništa strahovitijega i pogibeljnijega, do li kada počme zievati oklop ladje.

Kao što u obće kod drevnih naroda veličina ladje bijaše u razmjeru prema redovima i broju vesala, jednako je bez sumnje bivalo i kod Rimljana carske dobe. Vegetije, kako je već navedeno, jamči, da bijaše liburnâ i na pet redova vesala. Mi ne smijemo uzeti, da je to bivalo redovito, nego da su se takve ladje rjedje gradile. Ako uvažimo, da su najljepše grčke flote sastojale od triremâ, onda sudimo, da nismo daleko od istine, kada uzmemo, da su i rimske liburne obično bivale na tri reda vesala na svakoj strani. I takvu rimsku liburnu, ili trieru, poduzesmo da po mogućnosti izpitamo.

Obična dužina grčke i rimske trireme bijaše po prilici do 149 stopa, perna širina na skorupu[2] iznosila je 14, perna širina na palubi 18, a visina 19½ stopa. Takva je ladja gazila, ili tonula, za 8½ stopa, a nosila je 232 tone. Snaga vesala bijaše od 24 konjske sile, pa se je sukalo ili puzilo ćak do 10 kilometara na uru. Pentera nasuprot bijaše duga do 168 stopa, perne širine na skorupu 18, na palubi 26, a visine 28½ stopa, od kojih 13½ bijaše pod vodom. Pentera je nosila 534 tone.[3] Rimska liburna ne bi bila, kao pentera, sgodna za brzu plovitbu i za lahko okretanje, pa sudimo, da je

[1] Epitome, lib. IV. 34.: »Ex cupresso igitur et pinu domestica sive silvestri et abiete praecipue liburna contexitur, utilius aereis clavis quam ferreis configenda etc.« — [2] Širina najširega para rebara ladje na samoj površini vode. — [3] Graser o. c. §. 30.—33.; 43.—45. — Marquardt o. c. II. str. 480. — Guhl i Koner o. c. str. 286.—287.

liburna-trirema bila doista najsgodnija, i da su rimske liburne obično imale navedene mjere za obične trireme. Ove trireme mogle su se bolje zalietati na neprijatelja i laglje mu se ugibati; a to je i bilo glavno svojstvo liburnâ u obće. Naravski, time se ne izključuje, da je bilo rimskih liburna i na dva, pače i na jedan red vesala; ali ako uvažimo, što Vegetije veli, da na većim liburnama imade utvrdâ i tornjeva,[1] da vojnici laglje uzmognu sipati projektile na neprijatelja, onda moramo uzeti, da takve liburne s utvrdama, što se obično zvahu »naves turritae«, bijahu barem trireme, ladje od 232 tone. Što Appijan veli za svoju dobu, da Rimljani nazivaju liburnama brzoplovke na dva reda vesala,[2] to ni malo ne izključuje, da bijaše rimskih liburna i na tri reda vesala, niti za nas može da bude mjerodavnije, što nestrukovnjak tek uzgredno piše, od onoga, što nam strukovnjak Vegetije jamči, koji veli, da imade liburnâ ne samo na tri, nego i na četiri, pa i na pet redova vesala.

Drugo je pitanje, da li bijahu »naves turritae« i one ladje, što ih Liburni poslaše u pomoć Oktavijanu pod Aktij. Istina je, da se te utvrde i ti tornjevi na ladjama ne spominju prije Augustove dobe, pa bi moglo biti osnovano, što nekoji pisci pripisuju izum tih utvrda i tornjeva Augustovu admiralu Agrippi.[3] Ako se pak to prizna, onda se ne može braniti, da su i ladje naših starosjedioca u bitci pod Aktijem bile takodjer »naves turritae«.

Na ovoj knjizi priloženoj slici vide se dva tornja (*a*, *a*) na palubi rimske liburne. Ti tornjevi ne bijahu trajno podignuti, nego su obstojali samo u ratno doba, a kada bi ono minulo, tornjevi bi se razstavili i njihovo gradivo spravilo u podbrodje, dno liburne.[4] Spomenici, što nam predstavljaju takvu »navis turrita«, imaju samo jedan toranj, i to po sredini, gdje bi imao biti jambor;[5] ali pošto Vegetije spominje u višebroju utvrde i tor-

[1] Epit. IV., 44.: »In majoribus etiam liburnis propugnacula turresque constituunt.« — [2] Marquardt o. c. II. str. 462. — [3] Bechi Stanislao: Istoria dell' origine e progressi della nautica antica. Firenze 1785. str. 225. — [4] Idem, ibid. — Cf. Rich o. c. — [5] O ilustraciji, što donosi Rich,

njeve, možemo vjerovati, da ih je bivalo više; ali možda najviše tri, pošto bi inače veći dio palube bio zapremljen samim tornjevima.[1] Za dobe Vegetijeve takve utvrde i tornjevi obstojali su na ratnim ladjama, dakle koncem IV. vieka; a jer ih se nije zavrglo ni u srednjem vieku, to su ih mogli imati i Hrvati, kao što su ih imali Mletčani, što će biti kasnije i dokazano.

S utvrdâ i tornjeva na rimskoj liburni vojnici su sipali, rekosmo, projektile na neprijatelja. Ti projektili ne bijahu same obične strjelice, nego se je hitalo i gorućih striela, namočenih u nekoj upaljivoj tekućini, a omotanih u kučini (stupi), izpunjenoj sumporom i paklinom.[2] To bijaše dakle nešto slična našim praskavicama. Tim se praskavicama nastojalo upaliti neprijateljsku ladju. Te su praskavice bivale doista težke, kad ih se prostom rukom nije moglo bacati, nego su se za to rabile tako zvane ballistae, sprave za hitanje težkih predmeta na znatnu daljinu. Te su baliste stojale valjda na tornjevima; a vojnici, koji su oko njih radili, zvali se ballistarii. Potanje o sastavu, veličini i snazi tih strojeva ne znamo mnogo. Znademo samo, da bijahu razne veličine, pa su se prema tomu veće zvale majores, manje minores;[3] a mogle su baciti na znatnu daljinu dosta težko kamenje. Ballistarii bijahu izvježbani vojnici u tom umieću; jer da balista pogodi u cilj, trebali su proračunati daljinu i prema njoj odmjeriti snagu hitca.[4] Možemo reći, da baliste na rimskim liburnama zastupahu današnju pomorsku artileriju.

veli, da potječe s jednoga bass-reliefa u mramoru. — Stephanus Doletus: De re navali, (na str. 679.) veli: »... dicuntur turritae, a turribus, quae, imponebantur navibus ad libram: idque non solum ad proram, sed etiam ad puppim.« — [1] Cf. Guhl i Koner o. c. str. 294. — [2] Veget. IV. 44.: »Oleo incendiario stoppa sulphure et bitumine obvolutae et ardentes sagittae per ballistas in hosticarum navium alveos infinguntur, unctastque cera et pice et resina tabulas tot fomentis ignium repente succendunt.« — [3] Rich. o. c. — [4] Vegetije (o. c. IV., 22.) veli: »Ballista funibus nervinis tenditur, quae, quanto prolixiora brachiola habuerit, hoc est quanto maior fuerit, tanto spicula longius mittit: quae si iuxta artem mechanicam temperetur et ab exercitatis hominibus, qui mensuram eius

Osim ovih utvrda i tornjeva sa spravama za hitanje težkih projektila, rimske liburne imadjahu tako zvane »leteće mostove«, što su Rimljani zvali pons, manus ferrea, ili corvus. Taj izum pripisuje se rimskomu admiralu Duiliju u prvom punskom ratu.

Kad bi se liburna znatno približila neprijateljskoj ladji, vojnici bi vješto prebacili na nju takav leteći most. Ovaj bi zakvačio dotičnu ladju, zapriečio bi daljnje veslanje, a jer bijaše širok najmanje četiri stope, to bi vojnici po njemu lako nasrnuli na neprijateljske vojnike, te se pomorska bitka pretvarala u kopnenu. Došlo bi se, što no rieč, do bieloga oružja.[1] Pošto ovi leteći mostovi bijahu u porabi kod Rimljana 250 godina prije carske dobe, sva je prilika, da su ih poznavali i drevni Liburni i da su ih imale njihove ladje u bitci kod Aktija.

Dočim bi leteći most držao prikvačenu neprijateljsku ladju, jedan odio vojnika manevrirao je tako zvanim asserom (na slici *b*, *b*), da smete i porazi neprijateljske vojnike i mornare, a po mogućnosti, da im udarcima probije i sam oklop ladje. Asser bijaše duga, tanka, ali čvrsta greda, na obe glave okovana željezom. Ta je greda visjela na jamboru, dakako samo u ratno doba. Kada bi se desila sgoda, hitali bi proti neprijateljskoj ladji jednu ili drugu željeznu glavu, prema tomu, kako bi se našao neprijatelj; a pod dobro odmjerenim takvim udarcem lako je moglo popucati koje rebro izpod vanjskoga oklopa.[2] Asser bijaše u pomorskom vojevanju, što i aries na suhu. Aries bijaše takodjer jaka drvena greda, koja na jednom kraju bijaše okovana vrlo debelim željezom, i to u

ante collegerint, dirigatur, penetrat quodcumque percusserit.« — O balistama je ostavio nekoliko viesti i Amijan Marcelin (23, 4.). — Cf. Marquardt o. c. II., str. 504.—506. — [1] Veget. IV., 44.: »admotis liburnis, injectis pontibus in adversariorum transeunt naves ibique gladiis manu ad manum, ut dicitur, cominus dimicant.« — [2] Veget. IV., 46.: »Asser dicitur, cum trabes subtilis ac longa ad similitudinem antemnae pendet in malo utroque capite ferrato. Hunc, sive a dextra sive a sinistra parte adversariorum se junxerint naves, pro vice arietis vi impellunt; qui bellatores hostium sive nautas sine dubio prosternit ac perimit, ipsamque navem saepius perforat.«

spodobi ovnujske glave. Snažnim odmjerenim hitanjem te grede lahko su se probijale gradske zidine.

U pomorskom okršaju nastojalo se je takodjer i polomiti neprijatelju vesla, da mu se osujeti bieg; a vrebalo se i na njegovo jedrilje. Za ovu svrhu bijaše na rimskim liburnama čvrstih kosa na dugim motkama. To se je oružje takodjer i zvalo kosa, falx. Kada su ladje bile spojene letećim mostom, ili se inače nalazile posve blizu jedna drugoj, lahko su mogli vojnici tim kosama sa tornjeva, ili pak sa koša na jamboru, prerezati konoplje, kojim bijaše pričvršćeno jedrilje; a kada bi to palo, ne samo što je ladja gubila moćno sredstvo za bieg, ako bijaše vjetra, nego su padajući križevi doprinašali porazu vojske, koja se borila na palubi.[1]

Dočim bi jedni preko letećega mosta srtali u neprijateljsku ladju, a drugi asserom nastojali da joj probiju rebra, ili da kosama prerežu konoplje, nekoliko vještijih mornara ili vojnika (o njihovoj razlici kasnije) spustilo bi se u čamac, što je svaka liburna vukla za sobom, pa bi se kriomice dovukli do pod krmu neprijateljske ladje i tu u tren oka oštrim dvosjeklicama presjekli užeta, na kojima su visjela kormila.[2] Bez tih užeta na dolnjem dielu kormila su slabo upravljala ladjom, jer su se savijala, ne mogući da odole odporu mora; a to je bila doista silna neprilika, osobito ako je trebalo bježati. Vegetije dapače tvrdi, da su ta užeta bila tolike važnosti, da bi se brod smatrao izgubljenim, ako bi pošlo za rukom, da mu ih prerežu.

Najpogubnije oružje na rimskoj liburni bijahu jaki željezni ili mjedeni kljunovi na provi, t. zv. rostra (na slici *c*). Ti bijahu upravo pod provom, ili na skorupu, ili odmah pod sko-

[1] Veget. ibid.: »Falx autem dicitur acutissimum ferum curvatum ad similitudinem falcis, quod contis longioribus inditum chalatorios (konoplje), quibus antenna suspenditur, repente praecidit, conlapsisque velis liburnam pigriorem et inutilem reddit.« — [2] Veget ibid.: »Bipinmis est securis habens ex utraque parte latissimum et acutissimum ferrum. Per has in medio ardore pugnandi peritissimi nautae vel milites cum minoribus scafulis secreto incidunt funes, quibus adversariorum adligata sunt gubernacula. Quo facto statim capitur tamquam inermis et debilis navis; quid enim salutis superest ei, qui amiserit clavum?«

rupom. Obično bijahu tri kljuna skupa, jedan nad drugim, posve blizu. Takav trostruki kljun zvao se tridens, trozub. Ako ne bi pošlo za rukom da se mostom prikvači neprijateljska ladja, pa je brodovlje bilo u priličnoj daljini, tada su ladje srtale jedna proti drugoj svom silom vesala, a kod toga je taj trozub imao strašnu ulogu.[1] Sgodan i snažan udarac ovakim oštrim željeznim ili mjedenim kljunom sigurno je probijao neprijateljsku ladju, otvorio bi joj vodu, počela bi tonuti, te bi ujedno sa momčadi na jednom izčeznula u valovima.[2]

Kljun, rostrum (ἔμβολος), ne bijaše uviek u obliku trozuba. U prvo doba to bijaše greda na glavi okovana, i to u obliku životinjske glave s izbočenom gubicom. Takav jedan rostrum našao se na dnu genovezke luke, a drži se, da je iz dobe ratovanja izmedju Genovezâ i Magona Kartažanina. Nego kako se je s vremenom ratno pomorsko umieće usavršivalo, to je i rostrum prošao kroz različite miene, dokle se nije prometnuo u trozub, kakav je i ostao; samo što se je kadšto običavalo pričvrstiti ga u pravcu kobilice, a kadšto opet, ali rjedje, nagnuta izpod kobilice, kako se to vidi na nekim sačuvanim medaljama.[3]

Iz ovoga, što je dosele navedeno, lahko se razabire, da je glavna vještina u pomorskoj bitci sastojala u nadveslanju, da udarac bodežom ili rostrom bude i jak i sgodan.[4] Za to je pak trebalo osobite vještine u kormilara, pa i izvježbanih i snažnih mišica u veslača. Sam Vegetije nam to potvrdjuje, gdje veli, da pobjeda ovisi od veslačkih mišica i od znanja kormilarova.[5]

Pošto smo se tako upoznali s ratnom opremom rimske

[1] Veget. IV., 43.: »Liburnarumque moles non ventorum flatibus sed remorum pulsu adversarios percutit rostris.« — [2] Virgil. Aen. 5., 142: »totumque dehiscit Convulsum remis rostrisque tridentibus aequor.« — [3] Rich. o. c. — Cf. Schreiber: Culturhistorischer Bilder-Atlas. I. Alterthum. U tekstu str. 6. Table XLVI—XLVIII. — [4] Plinije u svojoj »Historia naturalis« X. 23, 32. veli: »Anseres . . . Liburnicarum more rostrato impetu feruntur facilius ita fendentes aëra, quam si recta fronte impellerent.« — [5] Epitom. IV., 43.

liburne, red je, prije nego li se upoznamo s njezinim častničtvom i s vojskom, da se kaže nešto o njezinoj konstrukciji. Za nas je ovo važno; a opetujemo, što smo već kazali, da što je poznato glede te konstrukcije, može se u glavnom smatrati liburnijskoga poriekla. Moglo bi se prigovoriti, da je brodogradnja za doba careva mogla napredovati, kao što su napredovale i mnoge druge grane ljudskoga obrta; ali baš u ovom predmetu, za dobe careva, ako ne bijaše nazadka, ne bijaše doista ni napredka. Carsko doba, to je za rimsku ratnu mornaricu doba propadanja; pomorsko vojevanje zanimalo je u toliko Rimljane, što su im nekoji carevi priredili javnih igara, poznatih pod imenom naumachia (ναυμαχία);[1] inače pomor-

[1] Naumachia bijaše umjetna pomorska bitka, što se priredjivala na zabavu rimskom puku u navlaš za to uredjenim jezerima. Prema onomu, što piše Svetonij (o. c. Julius Caesar, 44.), prvi, koji je uveo te igre, bijaše Julius Cezar. On je dao izdubsti blizu Tibra jezero, u koje su prenieli ladjâ svake vrsti, na kojima bijaše mornara i vojnika. Za tu prvu naumachiju bijaše se splilo toliko naroda sa svih strana, da su mnogi gledaoci, izmedju kojih bijaše i vitezova, pa ćak i senatora, ostali sgaženi i zagušeni. Kad je igra svršila, dao je ono mjesto Cezar napuniti zemljom, te je sagradio Martov hram. — Ovakih igara dali su i neki carevi, poimence August, koji je na opredieljeno mjesto dao dovesti vodu po podzemnom vodovodu, više milja dugom. — Klaudije, davši ovake igre, takodjer se pokazao i krvoločnim. Bilo na okupu u jezeru brodovlje od 24 trireme: 12 ih je predstavljalo mornaricu sicilijansku, a 12 rodijsku. Svi bojnici, a bilo ih je 19.000, bijahu sami kažnjenici. Prolazeći mimo Klaudija, dovikivali su mu borci poznati pozdrav gladiatorâ: »Ave, imperator, morituri te salutant!« (Zdravo, imperatore, pozdravljaju te umirući!), na što im on odvraćaše: »Vos quoque avete!« (Da ste zdravo i vi!); a poslije toga ti su se nesretnici nemilo stali sjeći, dokle ih većina ne bi izmrcvarena. Za trajanja te borbe podvodni je stroj izdigao iz sredine jezera roba, odjevena poput Tritona, koji je svojim srebrnim rogom poticao bojnike na žešće krvarenje — Kaligula, da potamni slavu Ksersesa, koji bijaše preko Helesponta napravio veličanstveni most, po kojem su milijuni njegove vojske prešli u Evropu, dao je takav most napraviti izmedju Baje i Pozzuola, sabravši sve ladje iz Italije i Sicilije. Preko toga mosta izredala se sva njegova vojska, a i on sam je prešao, ukrašen svim carskim znakovima. Na večer ga je dao razsvietliti nebrojenim bakljama, tako da je noć pretvorio u dan. Tomu je sliedila gostba; a najzad je, iz šale, dao pobacati s mosta u more mnogo naroda, što se bijaše slegao sa

stvo su Rimljani od uviek smatrali nekim inferijornim zanimanjem. S toga je ono ostalo bar stacijonarno, pa možemo uzeti, da je i u Augustovo doba bilo sve onako, kako nam je Vegetije pod konac IV. vieka to opisao.

Najdolnja čest broda bijaše carina (la chiglia, τρόπις), što mi zovemo kobilica. Ona sastojaše od više dugih upravnih greda, kojima su krajevi bili spojeni na zub. Na dvama krajevima kobilice bijahu pričvršćene: osovina od prove (što Talijani zovu l'asta di prora, a Grci στεῖρα), te osovina od krme (l'asta di poppa, ἀσάνδιον). Te su osovine bile skoro okomito na kobilici, to jest tek malo nagnute u vani. Pod kobilicom bijaše dodan opet jednak niz greda, t. j. podkobilica (χέλυσμα), da bude kobilica čvršća i da štiti ladju proti udarcima podmorskih grebena. Nad kobilicom bijaše opet niz greda, naše pasmo (paramezzale, δρύοχον). Ovako učvršćena carina, naša ribina, bijaše bezuvjetno nuždna na ratnim brodovima, pošto na njezinom kraju od prove bijaše već spomenuti bodež, rostrum, a njegov udarac nije smio da ošteti kobilicu, na kojoj bijaše pričvršćen, pošto se je inače mogao razasuti brod.[1] Kobilicu i podkobilicu spominju takodjer Cezar[2] i Livije.[3]

U pasmu bijahu zasadjena rebra ladje (costae, ἐγκοίλια). Rebra su išla na parove, jedno s jedne, drugo s druge strane; a svaki par na gornjem kraju bijaše spojen debelom vodoravnom gredom, t. zv. sponjama (baglio, στρωτήρ). Na sponjama pak počivaše paluba (ponte, constratum, κατάστρωμα). Veće ladje imadjahu izpod gornje još jednu nutrašnju palubu, koja takodjer počivaše na sponjama, što su spajale sredine rebara. Te su se sponje zvale transtra, Ζυγά. S gornje se palube silazilo na dolnju kroz horizontalne otvore, što bi-

svih strana, da se nadivi tomu čudu. Silno ga je zabavljalo gledati, kako i odličnih ljudi pogiba u valovima. — Heliogabalova naumachia iztakla se nad drugima, jer priredjene za borbu ladje nisu plovile na vodi, nego na vinu, kojim bijaše jezero napunjeno. — Cf. Svetonius o. c. — Rich o. c. Bechi o. c. str. 152.—155. — [1] Cf. Guhl i Koner. o. c. str. 284. — [2] De B. G. III. 13. — [3] XXII. 20.

jahu u gornjoj palubi, što se obično zove bokaporte, a moglo bi se zvati krovne luknje (na slici *d*, *d*.). Ovakih lukanja bijaše i u nutarnjoj palubi, a kroz te se silazilo najprije u podbrodje, pa u najniži dio broda, dno (κοῖλον), sve do t. zv. sentine (ἄντλος),[1] gdje bijaše sentinaculum, sprava za presušenje sentine, neka vrst sisaljke. Čitavi pak nutarnji prostor u ladji zvao se alveus (κοίλη ναυς), ili cavernae. Nego caverna se zvao i svaki odieljeni prostor u nutarnjosti ladje.[2]

Svaki par rebara bijaše mal ne pravokutno zabiven u kobilicu. Ali zato svaki par ne bijaše jednako širok. Perni parovi, u sredini ladje, bijahu najširi; a čim se je više napredovalo prema krmi i prema provi, parovi bijahu sve to uži, tako da su i prova i krma dobivale konačno zaoštren oblik. Ta zaoštrenost liburnama povećavaše brzinu.

Rebra od prove i od krme imadjahu krajeve izdignute nad površinom palube. Ti krajevi bijahu takodjer spojeni sponjama, a na tima počivahu dva mala krovca polu-mosta (mezzi ponti, ἐκρίωμα); jedan bijaše na provi, koju bi se moglo zvati pramac (prora, πρώρα); a drugi na krmi (puppis, πρύμνα). Ti krovci odgovaraju našemu tako zvanomu kaštilu od prove i kaštilu od krme, ili kasaru (na sl. *e*, *e*). Prova se ne razlikovaše u svojem obliku od krme, a u tom je možda najveća razlika izmedju modernih i starinskih ladja.

Kobilica sa svojim rebrima činjaše okostnicu ladje, što no se talijanski kaže carcame. Ta okostnica bijaše obkoljena daskama, pričvršćenim na rebra mjedenim čavlima. Taj oklop, u svojem nadvodnom dielu, bijaše utvrdjen drugim oklopom iz čvrsta drva (νομεῖς). Kao prvi, bijaše i ovaj drugi oklop vodoravno postavljen. Nalik vanjskomu oklopu bijaše i nutarnjost okostnice prikrita daskama (la fodera), a te bijahu utvrdjene drvenim priečnicama (traverse, ἁρμονίαι, δεσμοί).

[1] Doletus o. c. str. 682.: »Sentina pars est navis inferior: in quam quicquid instillat aquarum, defluit, corruptaeque male olent. A sentio, sentis dicta, quod eius foetor sentiatur: nam odorem foedum emittit.« — [2] Cf. Rich o. c. — Guhl i Kon. o. c. str. 284.—285.

*

Na kasaru ili krovcu od krme bijaše kućica (diaeta, σκηνή), u kojoj je sjedio zapovjednik ili magister, na manjim ladjama kormilar ili gubernator, κυβερνήτης (na sl. *f*.). Kako gornji okrajci to krme to prove bijahu uzdignuti i zavinuti, kućica se podizala pod zavojem od krme tako, da bijaše dosta sakrita, te nije kvarila cjelokupnog sklada raznih dielova ladje.

Zavoj na krmi svršavao je u obliku perja, ili lišća, ili ptičjega krila, a zvao se latinski aplustre (od grčkoga ἄφλαστρον; na sl. *g*). Osim aplustra na zavoju krme bivaše još jedan komad za nakit, ponajviše u obliku vrata labudjega, ili od patke (χηνισκός), a izmedju toga i aplustra zasadilo bi se koplje sa zastavom (na sl. g_2.) (σημεῖον). Na vanjskom oklopu krme, postrance, gdje je dospievao kasar, bijaše tutela, zaštita, slika naime ili maleni kip genija ili božanstva zaštitnika ladje (na sl. *h*).

Na krmi postrance, blizu tutele, bijahu dva otvora, kroz koja su prolazili najgornji dielovi dvaju kormila (gubernaculum, πηδάλιον) (na sl. *i*). Kormila ne bijahu ni malo nalik našima, koja su došla u porabu kasno u srednjem vieku, nego bijahu posve nalik veslima sa širokom lopatom, ili perom. Na gornjem kraju kormila bijaše držalo ili ručka, manovella (clavus), da se laglje njime upravlja (na sl. *k*); dočim doljnji široki dio, naime pero, zvalo se pinna. Kormila bijahu pričvršćena užetima, bez kojih na velikim ladjama ne bijaše moguće vladati brodom (na sl. *l*). Ta su užeta pomagala, da kormila odole odporu mora, kada je ladja plovila, a po njima se je kormilo dizalo i spuštalo prema potrebi. Slična užeta možda jošte rabe Kitajci na većim ladjama, a imamo ih i na našim trabakulima za izdizanje kormila.

Na provi, koja se svojim oblikom nije razlikovala od krme, na točki, gdje se je slagao zadnji par rebara, bijaše više puta ovnujska glava od kovine (προεμβόλιον), bilo za ures, bilo za zaštitu iznositijega diela ladje, t. zv. opere morte, naša talasnjača.

Pod tom glavom, ili razi vode, ili odmah pod vodom,

bio je više spomenuti bodež ili sjekilj, rostrum, složen, kako je već kazano. Na dvjema stranama osovine od prove, ili baš, što no se kaže, nosa od prove, kao i dan danas, bijahu dva mala otvora, kroz koja je išlo uže, ili lanac sidara. Ti otvori bijahu okovani, da se ne izglodju, a bojadisani poput očiju (na sl. *m*.), pa su se i zvali oči (ὀφθαλμοί). I tako prova sa svojim kaštilom, koji se podizao poput čela, sa svojim izbočenim trozubom nalik čeljustima, sa svojim očima izgledaše kao ogromna ribja glava; vesla, razkriljena na obe strane ladje, pričinjala se kao ribje plitve; dočim krma sa svojim izdignutim aplustrom nalikovaše na zavinut ribji rep.[1]

Na sredini ladje izdizao se glavni jambor (na sl. *n*) (albero di maestra, ἱστὸς μέγας), sa svojim križevima (penonne, antenna, ἐπίκριον; na sl. *o*.). Željezni obruči, hajmice (trozza, anquina, ἀγκοίνη) držahu pričvršćene križeve na jamboru. Krajevi ili šiljci križeva zvali su se rogovi (cornu, κέρας); dočim konoplje, što je držalo križ vodoravno na jamboru, talijanske mantiglie, zvalo se ceruchi (od grčkoga κεροῦχοι), što nekoji hrvatski zovu klobučnice. Ove klobučnice vezale su šiljke križeva sa vrhom jambora, te podržavale križeve u horizontalnom pravcu. Obično je svaki križ imao samo par klobučnica; ali dugi križevi na velikim ladjama imali su i po dva para, kao što se vidi na nekojim drevnim slikarijama (na sl. *p*, *p*).

Jedara je bivalo kako na kojem brodu. Trgovački brodovi imadjahu više jedara, jerbo na njima ne mogaše biti mnogo veslača; ali rimske liburne valja da su se malo pomagale jedrima, pošto na njima bijaše sila veslača. Na glavnom jamboru moglo

[1] Talijan Leon Battista Alberti (1406—1472) u svojem djelu »De re aedificatoria« pripovieda, da su u njegovo doba izvukli iz jezera Riccia (južno od Rima, danas jezero Nemi) golemu rimsku gjemiju iz dobe cara Kaligule, te medju ostalim veli, da je drevnim narodima u istinu riba bila uzorom za gradnju brodova. »Što je u ribe hrbat, to je u ladje kobilica, ribjoj glavi odgovara prova, mjesto ribjeg repa ladja ima kormilo, dočim plitve zastupaju vesla.« Sr. prevod C. Bartoli. Rimsko izdanje 1784. Knj. V., str. 220.

je biti i do pet jedara. Tri doljnja bivahu četverouglasta, a dva gornja trouglasta ili latinska (suppara, od σίπαροι). Osim ovoga jambora na većim ladjama do potrebe bi se zasadila još dva: jedan na provi, što bi odgovarao našemu prvenomu jamboru, a drugi na krmi, kao naš krmeni jambor. Debelim konopljem bijahu pričvršćeni jambori, a isto tako i jedrilje. Rupa, naša žabica, u kojoj jambor bijaše zasadjen, zvala se modius. Na velikom jamboru bijaše carchesium (καρχήσιον), naša dosele kofa, a odsele koš (na sl. *q*). Tu je bila straža, koja je manevrirala oko jedara, a u bitci gadjala takodjer na neprijatelja.

Na zaštitu protiv udaraca debeloga mora, kao što i protiv projektila neprijateljskih, kada se ne bi veslalo, rabila se osobita neka tkanina, debela i čvrsta, poput zastora. Takav zastor se je spuštao za vrieme oluje, netom bi se povukla vesla, da ne bi kroz otvore vesala probilo u ladju more. Ali bijaše i drugi zastor, koji se prostiraše po palubi, bilo da ju zaštiti od sunčanih zraka, bilo u boju od upaljenih projektila.

Sidra na rimskim liburnama bijahu posve nalik na naša. U najdavnijoj dobi sidro (ancora, ἀγκύρα) bijaše ogroman balvan, ili vreće pune pieska, ili košare zatvorene, ali pune kamenja. Na ladji Ptolomeja Philopatora bijaše dvanaest sidara: osam željeznih, a četiri drvena. Ovim dakako bijahu privješeni veliki komadi olova. Bijaše i kamenih sidara s probitom rupom, kroz koju bi se provuklo uže, na kojem je sidro visjelo. Kada su došla u porabu sidra nalik našima, ne zna se; na starim novcima iz carske rimske dobe lik sidara vrlo je sličan današnjim (na sl. *r*).[1]

Sidra bijahu od davne davnine privezana čvrstim užetima (ancoralia, σχοινία ἀγκύρεια). Kasnije, već prvoga stoljeća prije Kr., rabili su za to željezne lance (na sl. *s*). Taj se lanac, kao i u naše doba, namatao na vijak, ili vratilo, ili vitao (argano, στροφεῖον), s pomoću kojega se vuklo i spuštalo sidro kroz oči na provi (na sl. *t*).

Kada bi ladja pristala uz obalu, prebacile bi se ljestve

[1] Cf. Schreiber: Atlas. Tab. XLVIII. 3.

s tankim stepenicama, po kojima se uzlazilo i silazilo iz ladje (na sl. *u*). Pošto ladje bijahu previsoke, to je doista i trebalo ovakih ljestava, kako su bile naslikane na spomeniku, odkritom u vrtovima farneskim u Rimu početkom prošloga vieka, gdje bijaše predstavljen bieg Parisa i liepe Jelene.[1] Prije nego bi se ladja odtisnula, ljestve bi se povukle i privezale uz konoplje velikoga jambora. Velike liburne, pošto su težko mogle da pristanu uz obalu, takvih ljestava nisu valjda ni imale, nego su na bokovima nosile tanke ljestvice, po kojima se silazilo u čamce, po prilici, kako imaju današnje oveće jedrenjače i parobrodi.

Svaka rimska ladja imadjaše i svoje gruzilo, ili dubinomjer (perpendiculum, βολίς, καταπειρατήρ), ali posve jednostavan. Visio je obično na zavoju od prove.[2]

Rimske liburne imadjahu svaka svoje posebno ime, a glede toga sačuvala se sila uspomena. Moderne izkopine nisu nas u nijednoj grani drevne nautike toli obilno nadarile, koliko u ovoj.

Spomenuto je, da na krmi bijaše tutela, kipić ili slika genija ili božanstva, kojemu liburna bijaše posvećena. Kako na krmi tutela, tako na provi bijaše polena ili insigne (παράσημον.).[3] To bijaše takodjer kipić ili slika osobe, stvari ili životinje, po boku od prove, ili na samom njezinom vršku (na sl. *v*), a po tomu se liburna i nazivala. Ime ladje ne bijaše u nijednom slučaju na njoj niti urezano niti bojadisano. U svezku III. »Corpus Inscriptionum Latinarum« imade nekoliko nadpisa, u kojima se spominju imena rimskih liburna. G. 1827. našao se u Solinu nadgrobni nadpis, u kojemu stoji, da je vojnik Idiopantus vojevao 16 godina na liburni, koja se zvala »Mu-

[1] Idem. Tab. XLVIII. 1. — [2] Za cieli ovaj opis sravni Vegetijevo djelo, pa Graserovo, Bechievo, Richovo, Marquardtovo, te ono Guhla i Konera. Starije radnje, kao: Constantini Opelii — De Fabrica Triremium Meibomiana; — Caelii Calcagnini — De re Nautica, — nisu se mogle upotriebiti, jer su složene na riedkim i netočnim viestima, kojima se moglo u XVI. vieku razpolagati. — [3] »... Insigne illud prorae impositum: a quo navis ipsa cognomentum sortita est.« — Lazarus Bayfius: De re navali, str. 622.

rena«.[1] U drugom jednom nadpisu[2] liburna nosi ime »IV Fortuna«; dočim se opet u jednom veli, da je Kajo Julije Hilaris bio trierarcha sirijske mornarice na liburni »Grypi«.[3] U drugim pak nadpisima spominju se još ova imena rimskih liburna: Aesculapius, Aquila, Armata, Clementia, Fides, Justitia, Neptunus, Nereis, Virtus itd.[4]

Ovim bi bio završen opis ratne rimske liburne, u koliko dozvoliše oskudne viesti starih pisaca, te u koliko se na rimsku liburnu može protegnuti, što nam je u obće glede drevne brodogradnje i opreme broda poznato.

III.

Vojska na liburnama.

Praefecti. — Tribuni. — Navarchae. — Centuriones. — Trierarchae. — Glavari veslača. — Kormilari. — Proretae. — Ronilci. — Pomorski vojnici. — Mornari. — Pomorska artilerija. — Veslači. — Manje ladje. — Bojni red. — Pomorska bitka. — Gothska ratna mornarica. — Bitka pod Ankonom.

Na rimskim liburnama zastupaše rimskoga cara vrhovni zapovjednik, koji imadjaše naslov praefectus classis. To bijaše dakle rimski admiral. Kako je rimskih mornarica bilo više, to je bilo više i tih prefekta. Te posebne mornarice odgovaraju našim odjelima, koji svi skupa sačinjavaju državnu mornaricu. Te zajednice kod Rimljana ne bijaše, pa su s toga oni imali više odieljenih mornarica.

Praefecti bijahu dakle što današnji admirali. Oni imadjahu i svoje zamjenike, vice-admirale, sub-praefecti, koji

[1] 2034. »Idiopantus Alexandri f. de liburna Murena vixit annos XXXVIII., militavit annos XVI., hic situs.« — [2] 3165. — [3] 434. »C. Juli Hilaris trierarchi classis Syriacae Liburna Grypi.« — Sirijska mornarica rimska kasnije se prekrstila u Classis Seleucia, te je stationirala u Seleuciji, luci Antiochije, — Marquardt o. c. pag. 487. — [4] Corpus Inscriptionum Latinarum III.

se takodjer u nadpisima spominju. Vegetije za svoju dobu ne spominje tih podadmirala, kao što ne spominje ni stolarcha (στολαρχής), koji zapoviedahu manjim odjelima mornarice.[1] On iza praefecta, admirala, odmah stavlja tribune, koji da zapoviedahu pojedinim cohortama.[2] Kao što tribuni u kopnenoj sili, jednako i u mornarici bijahu visoki častnici, kojima vlast ne bijaše ograničena na jednu ratnu ladju, pošto cohorta nikad nije brojila manje od 500 momaka, a toliko ih nikad nije bilo na jednoj liburni. Za dobe punskih ratova, kada je, čini se, najveći broj vojnika bio na rimskim penterama, ipak ih ne bijaše više od 120, uz 300 veslača. Čast tribunâ možda bi odgovarala onoj modernih contre-admirala.

Častničtvo, kojemu zapovied bijaše ograničena na jednu liburnu, bijaše niže od tribuna; ono počima sa trierarchama. Ovi bijahu zapovjednici liburne na tri reda vesala; a bijaše ih s takvim naslovom, koji zapoviedahu i nad manjim ladjama. Za ovima dolaze navarche Vegetije veli, da svaka liburna imadjaše po jednoga navarchu (današnji oficir manovre), kojemu bijaše zadaća, da svagdano vježba i gubernatore i vojnike, pa i same veslače.[3] Navarcha dakle ne mogaše biti zapovjednikom na liburni, nego bijaše podredjen trierarchi, a obavljaše netom naznačenu službu. Iza navarche spominje se centurio, koji, da se razlikuje od istoimenoga zapovjednika pješadije, zvao se centurio classiarius. Djelokrug njegov nije pobliže poznat.[4] Magister bijaše što danas maestro dell'equipaggio, dakle neka vrst našega nostroma, vodje, premda neki misle, da bi ova služba odgovarala onoj gubernatora.[5] Da li je magister takodjer spadao medju

[1] Marquardt II. str. 496. — [2] Epit. IV., 32.: »sub quibus (praefectis) deni tribuni per cohortes singulas constituti.« — Cohors bijaše deseti dio legije. Kako se je mienjao broj vojnika u legiji, tako se mienjao i u cohorti. — Rich o. c. — [3] Epitome. ibid.: »Singulae autem liburnae singulos navarchos, id est quasi navicularios, habebant, qui exceptis nautarum officiis, gubernatoribus atque remigibus et militibus exercendis cotidianam curam et iugem exhibebant industriam.« — Doletus o. c. str. 692.: »Navarchus appellatur navis princeps, qui in navi nautis imperat.« — [4] Marquardt o. c. II. str. 496.—497. — [5] Bechi o. c. str. 109.

častnike, ne da se utvrditi; ali, ako je spadao, to je bio bez sumnje zadnji. Magister obično je sjedio u kućici na krmi. Primivši naloge od trierarche ili navarche, on je ravnao manevriranjem mornara, davao naloge kormilarima i glavaru veslača, t. zv. hortatoru (κελευστής). Prema primljenim nalozima ovaj je pak ravnao veslanjem. Veslači su se morali držati takta, što im davaše hortator, bilo glasom, bilo sviranjem, ili pak šibkom. Vesla su morala grabiti skladno. Hortatorova šibka zvala se portisculus.[1] Naravski, hortator nije mogao da neprekidno udara šibkom niti da svira, pa dočim bi se on odmarao, veslači bi svi skupa prihvatili pjevanje. Na većim ladjama, gdje hortatoru bijaše nemoguće, da sam ravna veslanjem, bilo šibom, bilo glasom, a i ne mogaše da neprekidno svira, bijaše mu dodieljen posebni svirač, koji se zvao symphoniacus (τριηράύλης). Hortatorova služba bijaše takodjer, da morskom trubljom dava znakove ladjama, koje bi bile na putu, a plovile su manjom brzinom, da se prepriječi pogibelj sukoba.[2] Hortator je obćio s veslačima po malom hodniku, koji se zvao agea.

Gubernator bijaše kormilar. Na manjim ladjama on upravljaše sa oba kormila; ali na većim, dakle na ratnim ladjama, za svako kormilo bijaše poseban gubernator. Oni primahu naloge neposredno od magistra, kojemu bijahu i najbliži, jedan s jedne, a drugi s druge strane njegove kućice.[3] U gubernatorâ se tražilo velike vještine, kako smo vidjeli, da je to Vegetije zabilježio.[4]

[1] Rich o. c. — [2] Bechi o. c. str. 113.—114. — Službu hortatora sgodno opisuje Silius (lib. VI., 361.):

» . . . Mediae stat Margine Puppis
Qui voce alternis Nautarum temperet ictus
Et remis dictet sonitum, pariterque relatis
A numerum plaudat resonantia caerula tonsis.«

Cf. Doletus o. c. str. 687. — [3] Rich o. c. — [4] U Zadru se našao nadpis, jedini, koji spominje u našim stranama gubernatora rimske liburne. Taj je nadpis uvršten u »Corpus Inscriptionum latinarum« III. br. 3165., a počima: »T. Titinio Juliano gubernatori IIII Fortunae.« Liburna se zvala »IIII Fortuna«. — Vegetije (o. c. IV., 43.) gubernatora zove i magister clavum regens.

Kako magister, a niti zapovjednik s krme nije mogao da sve vidi, on je bivao obaviešten od straže, koja bijaše u košu, te od svoga podredjenika na krovcu od prove. Taj se zvaše proreta (πρωρήτης). Ovaj je priobćivao magistru sve, što bi smatrao važnim obzirom na promjenu manevre, jače ili slabije veslanje, promjenu pravca plovitbe, ili što mu drago drugo. Njegova odgovornost bijaše velika, kako se to razabire iz starih pisaca.[1] On upravljaše takodjer spuštanjem i dizanjem sidara, pa s toga njemu bijahu podredjeni i ronilci, urinatores. Ovi ronilci se spominju kod više pisaca, to grčkih, to latinskih. Neobična pak bijaše njihova vještina. Dopirali su do morskoga dna najvećom brzinom. Da uzmognu laglje razabrati predmete, koje su tražili na dnu, ronilci bi napunili usta uljem, što su pak po malo izpuštali. Da ih u poslu ne smetu velike ribe, bijahu im crnim namazane i ruke i noge. Na ratnoj ladji imali su i ronilci težkih služba. Ako bi se sidro zakvačilo za klisuru, pa ne bijaše moguće izvući ga, morao se spustiti po užetu ronilac, te osloboditi sidro od zapreke. U vrieme ratno vrebali su, kako bi presjekli užeta neprijateljskoj ladji, ili kako bi joj inače pod morem naškodili.[2] Iz raznih nadpisa znademo, da je u Rimu bilo uredjenih posebnih zadruga ronilaca, koje zvahu corpus urinatorum.

Classiarii zvali se vojnici na rimskim liburnama. Oni ne imadjahu na brodu nikakve mornarske službe, nego im cieli posao bijaše vježbanje u oružju, kao što i danas na englezkoj ratnoj mornarici.[3] Classiarii se zovu jednostavno i milites,

[1] Rich o. c. — Bechi o. c. str. 110.—112. Proreti bi odgovarala današnja straža od prove za rekognosciranje. — Nije izpravno, što veli Doletus (o. c. str. 680.): »Proreta est, qui prorae praefectus est: quemadmodum gubernator, qui puppi.« — [2] Bechi o. c. str. 112.—113. — Rich o. c. Marquardt o. c. II. str. 497. — [3] Marquardt (o. c. II. str. 493) iz Ulpijanovih rieči »in classibus omnes remiges et nautae milites sunt« izvodi, kao da bijahu na brodu svi jednaki, i vojnici i mornari i veslači. Takva interpretacija protivi se svemu, što su nam u tom pogledu ostavili stari pisci, pa s toga rieči Ulpijanove valja razumjeti tako, da u pomorskoj bitci, kada dodje do gusta, sva momčad na ladji vojuje, svi sudjeluju u boju, jer se radi o spasu sviju, pa su tada doista svi bez razlike vojnici.

vojnici; a na liburnama mornarice, kojoj pristanište bijaše pod Ravennom, to bijahu ponajviše Dalmatinci i Panonci za vrieme cara Vespazijana.[1] Vegetije nam opisuje i česti oružja rimskoga pomorskoga vojnika. Na obranu gornjega tiela imadjaše oklop i kacigu, a na nogama goljenice. Pošto mu ne trebaše maršírati, to mu ne bijaše težko. Uz to je imao i štit, čvršći i veći od štita, što su rabili vojnici od kraja, jer ga je imao da obrani od projektila, što se je sipalo s neprijateljske ladje sredstvom ballista. Osim već spomenutih kosa (falces), ti su vojnici imali i neku vrst kvakâ (harpago, ἁρπάγη), kojima su nastojali da zakvače pûta (sartie) neprijateljske ladje, da joj se tako laglje približe. K tomu su dakako imali i luk sa strjelicama, a nekoji i praće[2] za hitanje kamenčića i olovnih kugljica. Za jače kamenje i krupnije olovo rabili su im fustibali;[3] za još jače projektile, bilo od kamena ili od olova, onagri,[4] a najsmrtonosniji bijahu silni skorpioni.[5]

Classiarii su se rekrutirali iz stališa slobodnjaka, a poslije 26 godina službe dobivali su pravo gradjanstva. Što se tiče broja njihova na ratnim ladjama, velika bijaše razlika kod Grka i kod Rimljana. Dočim na velikoj triremi Grci nisu imali više od 10—20 vojnika, Rimljani bi u vrieme rata imali i do stotine. Za punskih ratova bivalo ih i preko stotine. Na prvi mah ta se razlika pričinja čudnovatom; ali ona nam postaje posve shvatljiva, kada se sjetimo načina pomorskoga vojevanja

[1] Tacit. Histor. III., 12: »Lucilius Bassus classis Ravennatis praefectus ambiguos militum animos, quod magna pars Delmatae Pannoniique erant, quae previnciae Vespasiano tenebantur, partibus eius adgregaverat.« — [2] O praćarima na drugom mjestu veli Vegetije (o. c. III., 14.): »Funditores sunt qui fundis lino vel saetis factis — has enim dicunt esse meliores — contorto circa caput brachio dirigunt saxa.« — [3] Veget. ibid.: »Fustibalus fustis est longus pedibus quattuor, cui per medium ligatur funda de corio et utraque manu inpulsus prope ad instar onagri dirigit saxa.« — [4] Kakove sprave bijahu onagri, opisuje podrobno Amijan Marcelin (XXIII., 1V.), ali si je ipak težko predočiti njegovu sliku — Cf. Marquardt o. c. str. 507. — Vegetije veli (IV., 22.), da onager »quanto amplior fuerit, tanto maiora saxa fulminis more contorquet.« — [5] Veget. IV., 22. — Skorpione su s toga tako prozvali: »quod parvis subtilibusque spiculis inferunt mortem.«

kod tih dvaju naroda. Kod Grka se ratno pomorsko umieće stezalo na nadveslanje, te koja će ladja prije i bolje pogoditi protivničku u rebra, a za takvu operaciju doista je moglo biti suvišno vojničtvo; dočim kod Rimljana, uslied već spomenutih letećih mostova, po sebi se nametala nužda čim jačega broja vojničtva. Da je pak i u doba Vegetijevo tako bilo, ne može se podvojiti, pošto on uporabu letećih mostova osobito ističe.[1]

Ali, da je ipak još glavna taktika bila nadveslanje i udaranje kljunom, sam nam potvrdjuje, gdje veli, da zapovjednik ladje treba da bude pomnjiv, kormilari da budu vješti, a veslači snažni, pošto se boj na moru obično po tišini bije, pa goleme liburne udaraju na neprijateljske ladje svojim rostrima, ne potisnute od vjetra, nego od odpora vesala; a to da je upravo ono, što omogućuje liburni, da takodjer izbjegne protivničkim udarcima, pa da pobjeda ovisi od mišica i od vještine kormilara.[2]

Mornari, nautae, razlikovahu se od vojnika. Njihova služba bijaše manevriranje oko jedara i u obće svi strogo mornarski poslovi, izključivši veslanje. Ali ih bijaše i kod Grka i kod Rimljana, koji ne obavljahu samo mornarsku službu; a takvi se nisu zvali nautae, nego i epibatae (ἐπιβάται),[3] premda neki taj naslov priznaju samo pomorskim vojnicima grčkim.[4]

Najniži sloj na rimskim liburnama, kao što u obće na ratnim ladjama drevnih naroda, bijahu veslači. Na svakom veslu bijaše po jedan čovjek, nipošto više njih, kao u srednjem vieku na galijama. Prema redu veslača bijaše i dužina vesala. Vesla u dolnjem redu, na triremi, bijahu duga $7^1/_2$ stopa, u srednjem $10^1/_2$, a gornjem $13^1/_2$. Prostor za veslače bijaše tako porazdieljen, da je na svakoga odpadalo kakvih 8 četvornih stopa, pa se nije preko odredjenoga broja mogao dodati ni cigli čovjek. Naziv ladje bio je prema broju redova vesala: osim triremâ imamo tetreru (τετρήρης) na četiri reda, penteru (πεντήρης) na pet redova, pa ekseru, epteru, ekteru, enneru, dekeru, na šest, sedam, osam, devet i deset redova. Nego, da li su pak redovi vesala i na

[1] Vidi na str. 14. — [2] Epit. IV., 43. — [3] Bechi o. c. str. 117. — [4] Rich o. c.

ovakvim ladjama bili uredjeni kao na triremi ili na penteri, nismo na čistu.[1]

Vesla bijahu nalik onim, što su se rabila u sredozemnom moru u šestnaestom i sedamnaestom vieku, ali dakako mnogo kraća. Na liburnama bijaše po jedan čovjek na svakom veslu, dočim je na mletačkim galijama tih viekova bilo i do šest ljudi na veslu, koje za to dopiraše i do 15 metara dužine. Na točki, gdje je veslo izlazilo iz ladje, na onom otvoru bijaše t. zv. folliculus, poput male kožnate kesice, koja ne samo pomagaše bržemu kretanju vesla, nego i priečaše, da val kroz taj otvor prodre u ladju U nutarnjosti ladje, do toga otvora, veslo bijaše privezano uz klin, da ne bi spuzlo u more. Taj klin mi danas zovemo palac, dočim Rimljani ga zvahu scalmus (od grčkoga σκαλμός). Vez, što drži veslo privezano uz klin, hrvatski se zove ogrljak, a Latini su ga zvali struppus, odatle talijanski stroppo (τροπός τροπωτήρ). Prostor izmedju dvaju palaca zvao se interscalmium, toliko u nutrašnjosti ladje, kao i na njezinim bokovima. Otvore, kroz koje su vesla izlazila iz ladje, pošto ti otvori svi skupa davahu ladji izgled ogromna golubinjaka, zvali su columbaria (τρυπήματα).[2] Koliko bijaše otvora, toliko bijaše i vesala; a od njihove sile ovisila je brzina ladje. Mašta nekojih, u ostalom anonymnih pisaca zamienila je vesla na liburnijskim ladjama s nekakvim strojem; ali pošto o tomu nije ostavio nikakovih viesti ni cigli uvaženi pisac davnine, to nam fali svaka podloga, da takovu stroju priznamo nekadanji obstanak i porabu.[3]

[1] Marquardt o. c. II., str. 481. — Imade spisatelja, koji ne dozvoljavaju, da je na ijednoj ladji bilo redova vesala jedan nad drugim, nego drže, da su se ladje zvale bireme, trireme itd. ne što bi imale toliko redova vesala jedan nad drugim, nego s toga, što su na svakom veslu imale po dva, tri, četiri i više ljudi (Bechi o. c. str. 228); dočim drugi dozvoljavaju najviše do tri reda vesala, a inače vele, da se imena tetrere, pentere itd. imadu tako razumievati, da je na dotičnoj ladji bilo po četiri, pet i više ljudi na svakom veslu (Rich o. c.). Medjutim ovo je pitanje za uviek riešio Graser u više spomenutom djelu. — [2] Rich o. c. — [3] Kao curiosum vriedi, da se o tom pobliže izviesti čitatelj. God. 1723. izišla je u Njemačkoj knjiga pod naslovom: »Gründliche Beschrei-

Kako bijahu uredjene klupe za veslače, nije još posve na čistu. Što se može reći sigurno, to je, da veslači nisu sjedili u svoj duljini ladje, nego samo u duljini njezinih bokova,

bung des Königreichs Dalmatien, in welcher alle und jede historische Merkwürdigkeiten von den ältesten bis auf die neuesten begriffen etc. Nürnberg, zu finden bei Peter Conrad Monath«. — Tko je napisao tu knjigu, ne zna se; a nepoznat je takodjer i latinski pisac, na koga se taj njemački anonym oslanja i čije rieči navodi. U toj knjizi stoji, da su drevni Liburni u neko historijsko doba zamienili na svojim ladjama veslače s volovima, a sama vesla s više parova kotača. Ovi su na skrajnjoj periferiji imali produljene palce, kao pera od vesala, što su kod okretanja kotača silno grabila more. Kotači da bijahu, naravski, na bokovima ladje, po prilici onako, kako je to bivalo na parobrodima do izuma svrdla (elica). Volova bijaše u ladji više parova, a ti bi bili uspješno zamjenjivali našu parnu silu, odnosno davne veslače. Volovi su u unutrašnjosti ladje imali okretati nekakav stroj, upregnuti za nekakav stup, možda onako, kako u Dalmaciji još danas običavaju upregnuti konje pod mlin za gnječenje maslina. Snaga, što je tromi hod volova proizvodio, umnažala se u samom stroju, te je znatno pospiešena imala okretati vanjske kotače, pa bi ladja plovila velikom brzinom. Da knjiga, u kojoj se to pripovieda, nije štampana god. 1723., dakle pune 42 godine prije nego se je Robert Fulton rodio, moglo bi se misliti, da se je mašta piščeva nadahnula na Fultonovu izumu, na našim parobrodima, pa ciela stvar ne bi bila ni duhovita, te ne bi trebalo, da se što takova ni napomene. Ali, pošto je knjiga malo ne cielo jedno stoljeće starija od naših parobroda, sudimo, da se taj curiosum ne da baš sasvim mimoići. Rieči nepoznatoga latinskoga pisca, koje navodi i na koje se oslanja njemački anonymus (svez. I. str. 18.), glase: »Liburnam, navalibus idoneam bellis, quam pro magnitudine sui virorum exerceri manibus quodammodo imbeccillitas humana prohibet (sic!), quocunque utilitas vocet, ad facilitatem cursus, ingenii ope subnixa animalium virtus impellit. In cuius alveo vel capacitate bini boves machinis adjuncti, adhaerentes rotas navis lateribus volvunt: quarum supra ambitum vel rotunditatem extantes radii, currentibus hisdem rotis in modum remorum aquam conatibus elidentes, miro quodam artis effectu operantur, impetu parturiente discursum. Haec eadem tamen Liburna, pro mole sui, proque machinis in semet operantibus, tanto virium fremitu pugnam capessit, ut omnes adversarias Liburnas, cominus venientes facili attritu comminuat.« — Osim njemačkoga anonyma ovake strojeve na liburnama spominju i drugi pisci, koji takve ladje nazivlju „Liburnae rotatae«, a ustanovljuju dobu toga izuma oko god. 400. za careva Arkadija i Honorija; ali ti pisci opet ne dozvoljavaju, da su u nutarnjosti ladje okretali takav stroj volovi, jer su prespori, nego da su to obavljali konji. — Cf. Bochi o. c. str. 236.—237.

odbivši naime prostor, što zahvaćaše krovac od prove i kasar. Najgornji red vesala ne bijaše na palubi, kao što se je negda mislilo, nego svi redovi bijahu pod palubom. Pojedini pak redovi ne bijahu odieljeni ogradama, nego je svaki veslač mogao vidjeti sve svoje drugove na jednom boku ladje. Taj prostor bijaše presječen jedino od veslačkih sjedala. Već spomenute ograde, jedna na lievoj, druga na desnoj strani, dielile su nutrašnjost ladje od dvaju prostora za veslače. Ove ograde imadjahu otvore, kroz koje su veslači prolazili, da zauzmu svaki svoje mjesto kod vesala. Veslači su sjedili jedan nad drugim, ali tako, da je veslač gornjega reda imao sjedalo u praznini izmedju dvaju najbližih mu drugova nižega reda; bijahu dakle porazmješteni onako, kako to pokazuju otvori za vesla na vanjskom oklopu ladje. Veslači najnižega reda bijahu najbliži nutarnjem oklopu ladje; dočim viši redovi, jer imadjahu dulja vesla i jer se je okostnica prema više postepeno širila, bijahu od oklopa svedj udaljeniji. Takvo razredjenje sjedala omogućivalo je veliku prištednju prostora, pa jedan red od drugoga ne bijaše udaljen više od dvie stope. S toga se ne može baš ni reći, da su veslači sjedili jedan n a d drugim, nego jedan i z a drugoga, ali za dvie stope više, odnosno niže od bližnjega mu reda. Sbog te blizine nije ni trebalo, da vesla jednoga reda budu znatno duža od vesala susjednoga mu nižega reda; pa i u trećem, a i u četvrtom redu, bijaše dovoljan jedan čovjek za svako veslo. Da bude pak veslanje olahkoćeno, vesla su na svojim palcima počivala malne u ravnotežju; a da se to ravnotežje postigne, držala su obično bivala znatno debela, ili su na krajevima imala pričvršćenih komada olova. Otvori za vesla bijahu obloženi i čvrstom kovinom, da bolje odole trvenju kod veslanja. — Uslied takova uredjenja svako je veslo imalo jednaku snagu, pošto je svako u jednakoj mjeri zadiralo u vodu.[1]

Veslači su sjedili okrenuti prema krmi, a potezali su vesla prema sebi. U triremi veslači najnižega reda zvahu se

[1] Guhl i Koner o. c. str. 290.—291. — Rich o. c. — Marquardt o. c. II. str. 480.—481.

talamitae (Θαλαμῖται), oni srednjega zigitae (Ζυγῖται), a oni gornjega tranitae (Θρανῖται). Vesla bijahu odaljena medju sobom 4 stope. Ako su otvori vesala najnižega reda, talamitâ, bili tri stope nad površinom vode, to talamitama ne trebaše veslo dulje od $7^1/_2$ stopa. Za svaki viši red bijaše dovoljno veslo tri stope duže, tako da su zigite imali vesla duga $10^1/_2$, a tranite $13^1/_2$ stopa.[1]

Što se samoga broja vesala tiče, to je svaki red, već uslied oblika ladje, imao na svakom kraju po jednoga veslača više, nego li red njemu podloženi. Na triremama bivalo je obično 27 talamita na svakom boku (svega 54), zigita 29 (svega 58), a tranita 31 (svega 62); dakle, ukupno bijahu 174 veslača. Ovi su, kako je već spomenuto, proizvadjali snagu od 24 konjske sile, a takva je ladja mogla sukati do deset milja na uru.[2] Tranite, veslači gornjega reda, imadjahu najdulja vesla, dakle veći trud, pa i veću plaću od zigitâ, veslača drugoga reda; a ovi pak veću od talamitâ u najnižem redu, kojima trud bijaše najmanji, pa i plaća najslabija.[3] Svi pak veslači, u carsko rimsko doba, bijahu oslobodjeni robovi,[4] koji su takodjer mogli postići i pravo gradjanstva.[5]

Opisavši time vojsku na rimskim liburnama, preostaje nam da napomenemo nešto o manjim ladjama, koje su takodjer spadale u ratnu mornaricu.

Vegetije naziva manje ladje, što su pratile rimske liburne njegove dobe, scafae exploratoriae, koje da bijahu na 40 vesala, po 20 na svakoj strani. Ove su služile da se uhadja neprijatelj, da se doznadu njegove kretnje i osnove, pa do prigode da mu se otme živež, što se dovažao na teretnim ladjama.[6] Ovaka scapha exploratoria ne može se poisto-

[1] Guhl i K. ibid. — Marquardt. ibid. — [2] Idem. ibid. — [3] Rich o. c. — Calcagninus: De re Nautica — cap. XIII. — [4] Svetonius. Octav. 16.: »navibus ex integro fabricatis ac viginti servorum millibus manumissis et ad remum datis.« — [5] Marquardt o. c. str. 493. — [6] Epit. IV., 37.: »Scafae tamen maioribus liburnis exploratoriae sociantur, quae vicenos prope remiges in singulis partibus habeant, quas Britanni picatos vocant. Per has et superventus fieri et commeatus adver-

vjetiti sa ladjicama, koje veliki brodovi sa sobom nose, da ih prema potrebi spuste u more. Vjerojatno je, da je svaka liburna imala takvih ladjica, koje Talijani takodjer i danas nazivlju scafa ili schifo (franc. equif; engl. skiff);[1] ali sama činjenica, da su gornje scaphae bile na 40 vesala, izključuje mogućnost, da su ih liburne na svojoj palubi nosile. Scapha sa 20 vesala na svakoj strani bijaše duga najmanje 20 metara; a takva se doista nije lako mogla dizati i spuštati sa trireme, koja imadjaše tek 50 m. dužine; a težko i sa peteroveslice, pentere, koja ipak bijaše za kakvih 7 m. duža od trireme. Uz to treba uvažiti, da Vegetije niti ne veli, da su liburne nosile takvih scapha, nego da su ih imale uza se, pa se iz toga ne bi moglo drugo izvesti, nego da te ladje odgovarahu ladji aviso, ili vedette, ili krstaćima (incrociatori) u modernim ratnim mornaricama; dočim prema drevnoj klasifikaciji spadale bi u red t. zv. monera (μονήρης, μονόκροτος), imajući samo jedan red vesala.[2]

Da se scapha exploratoria provuče čim više neopažena, trebalo je da bude dosta nizka i uzka, što joj je takodjer moglo pomoći brzini. Da je ne oda pak bjelina jedara, ova su bila bojadisana bojom nalik morskoj u blizini obale za tišine, dakle zelenkastom; a tako bijaše omašćeno i konoplje, pa i odielo mornara, koje od naziva boje »venetus color« zvalo se »vestis veneta«.[3]

S ovim smo u najkraćim potezima izcrpili, što nam ostaviše pisci o rimskim liburnama. Da se uzme iztraživati, što je već bilo naglašeno, koliko bi od ovoga opisa moglo odpasti na

sariorum navium aliquando intercipi adsolet et speculandi studio adventus earum vel consilium deprehendi.« — [1] Rich. o. c — [2] Idem. o. c. — [3] Veget. IV., 37.: »Ne exploratoriae naves candore prodantur, colore veneto, qui est marinis fluctibus similis, vela tinguntur et funes, cera etiam, qua ungere solent naves inficitur. Nautaeque vel milites Venetam vestem induunt, ut non solum per noctem sed etiam per diem facilius lateant explorantes.« — Forcellini. Lexicon: »Venetus color est similis maris placidi circa litus, h. e. subviridis, verde marino, verdiccio. Fortasse inde nomen habet, quod eo praecipue Veneti maritima incolentes uterentur.«

ladje drevnih Liburna u predrimskoj dobi, suvišan je posao, niti bi se u tom pogledu moglo što nedvojbena utvrditi, dočim nagadjanja ostaju uviek samo nagadjanja. Može se tek ponoviti, što se je već navelo, da se rimske ratne ladje ne bi doista bile prozvale liburnama, da ne budu bile po kalupu liburnijskih gradjene i opremljene barem u doba Augustovo. Da li je pak kasnije sliedilo i moglo slieditи reformâ, o tom smo naše mnienje već iztakli.

Ne će biti s gorega, ako navedene viesti dopunimo kojim podatkom o samom bojnom redu u rimskoj mornarici, pošto ćemo nešto slična naći u srednjem vieku kod Grka i Mletčana, a nije izključeno, da je jednako bilo i kod Hrvatâ.

Rimske liburne, po svjedočanstvu Vegetija, slabo su odolievale uzburkanom moru. On dapače veli,[1] da ih je više nastradalo od oluja, nego li od neprijateljskoga udarca. Moguće, da tomu bijaše uzrokom njihova veličina, pošto ih i sam taj pisac naziva »moles«, pa ne imadjahu nuždne gibkosti; dočim s druge strane, ne imajući tereta, nisu dovoljno tonule.

Bilo kako mu drago, Vegetije preporuča, neka se izbjegava bitka kod uzburkana mora, i neka se dobro pazi, da u okršaju ne dospije ladja u pravac protivan morskoj struji, pošto u tom slučaju vesla slabo pomažu.[2] Što se pak samoga bojnoga reda tiče, isti pisac veli, da se liburne ne smiju poredati u ravnom pravcu, kao što se poredavaju čete na bojnom polju, nego da ih treba poredati u polukrugu, u obliku mjesečeva srpa, ali na način, da ladje, što budu u sredini, stvore kut, eda neprijatelji, ako bi htjeli da probiju to središte, već po takovu razporedu okruženi, budu uništeni. Dakako, najjače liburne i najbolji momci imali su biti na krilima toga bojnoga reda.[3]

Kada eto poznajemo bojni red, ako se sjetimo onoga, što je spomenuto glede ratne opreme rimske liburne i njezine

[1] Epit. IV., 28. — [2] Ibid. IV., 43. — [3] Ibid. IV., 45.: »liburnarum instruendae sunt acies, non directe ut in campis, sed incurvae ad similitudinem lunae, ita ut productis cornibus acies media sinuetur, ut, si adversarii perrumpere temptaverint, ipsa ordinatione circumdati deprimantur. In cornibus autem praecipuum robur et liburnarum conlocatur et militum.«

momčadi, te raznoga oružja i bojnih sprava, lako si možemo predočiti sliku pomorske bitke u drevno ono doba. Praefectus je izdavao zapoviedi, ne znamo, da li crvenom zastavom, poput Grka, ili trubljom pojedinim trierarchama. Ovi su ih saobćivali navarchama glede mornarskoga manevriranja, a tribunima pak glede vojničtva. Prvi su davali naloge magistru, a ovaj gubernatorima za kormilanje, hortatoru glede veslanja, te mornarima; dočim su tribuni, za vojničku stranu, upravljali manevrom vojske preko centuriona. Kada bi praefectus dao znak za juriš, veslači bi zaveslali svom snagom proti neprijatelju, ali podržavajući uviek bojni red, takodjer i za sukoba. Osobita vještina bijaše ne izložiti bokove liburne udarcu neprijateljskoga bodeža, rostra, pa su u prvom sukobu ključnovi gledali jedan drugoga. Ako se udarac bodežom nije mogao izvesti, a ladje bijahu dospjele u blizinu, tada je počela djelovati artilerija. Iz balistâ, onagrâ, škorpionâ, te praća sipalo se svakojako strjelivo na neprijateljske ladje. Ako je pošlo za rukom da se prebaci leteći most, pograbila bi se koplja i mačevi, hitao se asser s najvećom silom, sjeklo se konoplje oko jarbolâ i kormilâ, pa i ronilci ne bi ostali prekrštenih ruku. Veslači bi povukli vesla, pograbili bi oružje, te su svi, vojnici i mornari i veslači, u taj čas bili bojnici. Je li pošlo za rukom da se probije ladja, nahrupila bi voda i ladja bi počela tonuti posred sdvojne vike utopljenika. Ako se je probio neprijateljski bojni red, ako se je zaokružilo neprijateljsko brodovlje, zatvorio mu svaki izlaz, onemogućilo mu svako manevriranje, bitka je bila gotova, zapovjednika je čekao sjajan trumph, ako je pobiedio, kazna pak i sramota, ako je vlastitom krivnjom bio poražen.

* * *

O rimskoj ratnoj mornarici ne imamo što bi još dodali; pa da zaglavimo ovaj uvod, ne preostaje nego da predusretnemo prigovoru, koji se čitatelju sam po sebi namiče. Taj prigovor mogao bi glasiti ovako: »Što je navedeno glede rimske ratne mornarice, ili, kako se je u doba carsko obćenito zvalo

rimsko ratno brodovlje, glede liburnâ, ne može imati nikakova saveza sa potonjom hrvatskom mornaricom: s jednostavnoga razloga, što je god. 476., propašću zapadnoga carstva, nestalo i rimskih liburna, a prošlo je preko stotinu godina od toga dogodjaja do dolazka Hrvata na iztočnu obalu jadranskoga mora. U tom pak razdobju izmjenjivali su se u ovim stranama varvarski narodi, koji, kao što su zatirali rimske kulturne spomenike, sigurno nisu poštedili ni rimske mornarice. U tom razdobju imamo dakle stanku, te pomorstva na jadranskom moru, pri doseljenju Hrvatâ, bijaše u tom obziru nestalo, pa su Hrvati morali sve stvarati iznova.« Ali taj prigovor ne stoji; on nije povjestnički utvrdjen.

Rimska pomorska sila obstojala je doista samo do propasti zapadnoga carstva. Dapače sva je prilika, da u V. vieku, osobito zadnjih godina carstva, kao što kopnena sila bijaše poglavito složena od varvarskih plaćenika, jednako bijaše i pomorska. Moguće, kada je propalo zapadno carstvo, da na mornarici rimskoj Rimljanâ više i ne bijaše; moguće, da i same admiralske časti obnašahu varvari, kao što i u kopnenoj sili bijahu oni vrhovni zapovjednici. Ali se ne može dozvoliti, da su rimske liburne izčezle, netom je nestalo onih carskih sjena na priestolju rimskih Augusta. Liburne su promienile gospodara, ali nisu prestale ploviti, po gotovo po jadranskom moru. Pomorsku silu rimsku, nakon propasti carstva, zamienila je pomorska sila raznih varvarskih naroda. Za to je dovoljno iznieti samo nekoliko dokaza, i to upravo za IV. viek.

Na koncu dugotrajnoga gothskoga rata, što ga je vodio iztočni car Justinijan u Dalmaciji i u Italiji, poslije nego što je Goth Totila porazio Belizara kod Ruscija (god. 548.), ovaj byzantinski vojskovodja ostavio je Italiju i povratio se u Carigrad, a car mu je imenovao nasljednikom u vojvodstvu eunuha Narzesa. Dočim se je Narzes opremao put Italije, pred Ankonom se bio pomorski boj sa gothskom mornaricom. Viesti o tom boju ostavio nam je grčki pisac Prokopije. Gothi bijahu stisli Ankonu obsadom, i grad bijaše blizu da se preda. U toj nevolji dva grčka zapovjednika, Valerijan u Raveni i Ivan u

Saloni, odluče da pomognu obsjednutim gradjanima. Ivan opremi pod Salonom trideset i osam gjemija, »prebrzih i izvrstno uredjenih za pomorski boj«, i s njima doplovi do pod Ankonu, gdje mu se pridruži Valerijan sa dvanaest ladja. Kada Gothi za te pripreme doznaše, opremiše takodjer četrdeset i sedam »dugih« ladja, što im bijahu pri ruci, te odploviše u susret grčkomu brodovlju. Obe mornarice brojile su dakle do 100 ratnih ladja. Zametnula se žestoka bitka, i Gothi podlegoše s nevještine u pomorskom ratovanju. Prema svjedočanstvu Prokopijevu oni su izgubili do 36 brodova, od kojih je dio u bitci bio probušen i potonuo, a dio bio zaplienjen od Grka.[1] Ovaj dogodjaj, od suvremenika posvjedočen, za našu svrhu veoma je važan. U prvom redu potvrdjuje nam, da je još polovinom VI. vieka bila pod Ravenom nekakva mornarica iztočnoga rimskoga carstva, pa da ratnoga brodovlja bijaše i pod gradovima Dalmacije, poimence pod glavnim gradom Salonom. Ali, što je pak važnije, navedeni nam dogodjaj jamči, da i varvarski Gothi imadjahu svoju ratnu mornaricu, i to takvu, da se je mogla ogledati na otvorenom moru sa grčkom. Gothi su doduše izgubili bitku, ali ne s toga, što bi Grci bili imali vrstnijih ladja, nego s nevještine u pomorskom ratovanju. Prokopije dapače naziva gothske gjemije »dugim« ladjama (naves longae, νῆες μακραί), daje im dakle naziv, koji je kod Rimljana i Grka vriedio koliko i »ratna ladja«, bila ona na dva ili tri reda vesala.[2] Da su gothske ladje bile inferiorne grčkima, spomenuti pisac bio bi to iztaknuo bez svake sumnje. Prokopije bijaše civilni tajnik Belizarov, a Belizar bijaše sada u nemilosti; dapače pobjeda pod Ankonom bijaše predteča triumphu Narzesa, Belizarova takmaca, nad Gothima, te Prokopije, zloban kao što bijaše, da je mogao, ne bi bio propustio da napiše, kako je pobjeda pod Ankonom neznatna, jer Gothi ni ne imadjahu ratnih ladja, pa ih bijaše lako poraziti.

Gothi su dakle imali svoju ratnu mornaricu, koju nisu

[1] Procopii Caesarensis: De bello Gothorum lib. III, 201.—202. (ed. Basileae. 1531.) — [2] Guhl i Koner o. c. str. 286. — Rich o. c.

zaista izumili, nego su ju baštinili od Rimljana ujedno s gospodstvom nad Italijom; a Liburni, kao što su prvim gospodarima, jednako su i ovima gradili ladje, dokle im bijahu podložni. Osnovatelj gothske države, Theodorik Veliki, a taj naslov doista zaslužuje, bijaše previše uman i pronicav vladar, a da ne bi bio na prvi mah uvidio, da mu za učvršćenje gospodstva uz jaku kopnenu silu treba i brojno ratno brodovlje. Italiju bez mornarice nije moguće obraniti; a Theodorikova stolica bijaše u Italiji. Može se dozvoliti, da gothske ladje valjda nisu bile onako dotjerano sagradjene, kao njihove predšastnice, rimske liburne; ali opet ne smijemo zaboraviti, da nam je spomenuti Prokopije ostavio napisano, kako se gothska mornarica nije ograničila da obrani talijanske obale, nego se je zalietala i do dalmatinskih i grčkih, te ih pustošila.[1] Nego, da ne duljimo, budi dovoljno spomenuti, da se u životopisu Theodorika Velikoga čita, da je on dao na jedan put sagraditi do tisuću teretnih i ratnih ladja, a njegov vojvoda Abundantius bio je silno pohvaljen u kraljevo ime od tajnika Cassiodora, koji je u nepritajenom oduševljenju, što je takvo djelo bilo veoma hitro opremljeno, kazao, da je brodovlje bilo sagradjeno tolikom brzinom, kolikom se običava ploviti; nazvao je pak samo brodovlje »pomorskom šumom«, u kojoj da ima više vrsti ladja, ćak i trirema.[2]

Propašću kraljevstva iztočnih Gotha, što je sliedilo malo poslije pomorske bitke pod Ankonom, zemlje okolo jadranskoga mora prodjoše novu fazu: nastadoše ratovi Byzanta s Obrima i Hrvatima. Tada se hrvatski narod počeo doseljivati na iztočnu i sjevernu obalu Adrije, koju je konačno i zauzeo, te odmah postao pomorskom vlasti.

[1] O. c. lib. III. str. 188. — [2] A. Jal: Archéologie Navale. Paris. 1840. Tom. I. str. 231—234.

O pomorskoj sili Hrvata.

I.

Za vlade hrvatskih banova.

Seoba Hrvata. — Brodogradnja Hrvata u pradomovini. — Prva pomorska vojna Hrvata god. 642. — Uzroci malaksanja pomorske sile Hrvata u VIII. stoljeću. — Prva dubrovačka galija. — Byzantinska mornarica. — Mletačka mornarica. — Plahost Mletčana na moru. — Mletčani se utječu hrvatskim brodograditeljima. — Početci borbe na moru s Mletčanima. — Neretvani. — Ban Mojslav (god. 830.—850.) i dužde Petar Tradonik. — Saraceni pljačkaju obale jadranskoga mora. — Hrvati uznemiruju Mletčane u samim lagunama. — Ban Trpimir (god. 850.—864.) — Ban Domogoj (god. 864.—876.) — Hrvati u koaliciji kršćanskih država proti Saracenima. Šalju svoju mornaricu pod Bari. — Byzantsko brodovlje pustoši hrvatske obale. — Nova neprijateljstva s Mletčanima. Posreduje papa Ivan VIII. — Ban Sedeslav (god. 877.—879.) — Ban Branimir (god. 879.—892.) Njegove borbe s Mletčanima. Bitka kod rta »Micha« (god. 887.). — Mletčani traže saveznike protiv Hrvata. — Mletčani počimaju plaćati Hrvatima danak za slobodnu plovitbu.

U predjašnjem je članku razloženo, kako propašću zapadnoga rimskoga carstva nije nestalo ratnih mornarica na jadranskom moru, ni pri iztočnoj, ni pri zapadnoj njegovoj

obali. Doduše, više ne bijaše rimskih liburna, ali na njihovo mjesto stupiše odjeli mornarice pojedinih primorskih gradova, kako nam to potvrdjuje navedeni dokaz glede Salone, koja je opremila pod Ravenu do 38 gjemija; a uz ove odjele imamo i ratne mornarice varvarâ, što su gospodovali na obalama toga mora. Ova potonja činjenica razsvjetljuje nam donekle i kulturne odnošaje varvarskih nekih naroda, pa se čini, da se naziv »varvarski« ne bi ni smio prišiti svakomu od onih naroda, što su izmjenice upadali preko granica rimskoga carstva. Zaista, drugačiji nam se prikazuju Huni i Obri, a drugačiji recimo Gothi. Dočim prvi pretvaraju u pustoš sve, kuda prolaze, drugi su samo osvojitelji, koje vodi težnja da u prikladnoj zemlji osnuju svoju državu. Ovi ne samo da ne ruše kulturnih spomenika rimskih, nego poštivaju i rimske državne uredbe, koje pročišćuju, nastoje da ih sliede i navrnu na svoje državno ustrojstvo. Za to nam je upravo sjajan primjer Theodorik Veliki. Naravski, da i Gothi, gdje bi naišli na zapreke u svojem napredovanju, ne poštediše ničesa, rimskoga ni nerimskoga: porušiše spomenikâ drevne umjetnosti, sraziše sa zemljom gradova, koliko i najbjesniji varvari; ali opet, to je bivalo tek sporadično, u osobitim okolnostima, jer su bili vodjeni i tada posvećenim drevnim načelom: »salus rei publicae suprema lex esto«, koje načelo i danas jošte kao da je najsvetije. Ta za koji se narod može igda reći, da ga pri osvajanju nije vodila sebičnost, nego kakvi plemenitiji motivi; ili koji narod, osvajajući, nije počinio i divljačtva?

Neoboriva je činjenica, da su se poslije propasti zapadnoga carstva mnogi varvari izmienili u rimskoj Dalmaciji; neki na prolazku, a neki da u njoj ostanu. U toj zemlji vodili su se mnogi ratovi do polovice VI. vieka; pa ipak vidjesmo, da Salona, glavni grad rimske Dalmacije, u to doba još obstoji, doista moćna i imućna, kad je mogla da opremi pod Ankonu onoliko ratnih brodova; a ipak, koliko je puta taj grad upravo u početku Justinijanova rata sa Gothima promienio gospodara, koliko li se je bitaka bilo pred njegovim bedemima? A kô što Salona, moglo je do polovine VI. vieka obstojati i u nutrašnjosti zemlje više rimskih gradova, koji su nastradali možda

tek poslije propasti gothskoga kraljevstva. Dalmacija valjda nije uživala za cieloga V. vieka toli siguran mir, kao za kratkoga gothskoga vladanja u njoj. Za toga vladanja držala se upravo u Saloni dva crkvena sabora: god. 530. i 532. Na tim saborima spominju se biskupi zadarski, rabski, sisački, dubrovački, skradinski, neretvanski i makarski. U potonjem dapače saboru odlučilo se osnovati nove dvie biskupije u današnjoj Bosni. Obdržavanje pak tih sabora, osnivanje novih biskupija, ne ovlašćuje doista da se izvede, da je u ovo doba Dalmacija bila opustošena, najmanje pak njezino primorje; dapače ovaki dogadjaji odaju mirniju dobu, u kojoj se je moglo razvijati, uz druge grane narodnoga obrta, takodjer i pomorstvo, pa smo vidjeli, da se je još polovinom VI. vieka mogao opremiti liep broj ratnih ladja.

Već je spomenuto, da su se Hrvati stali tiskati prema moru poslije gothsko-byzantinskoga rata, pa je koncem toga stoljeća doista sjedilo u rimskoj Dalmaciji mnogo hrvatskih plemena, a moguće, da je već tada i ciela seoba bila dovršena. U okvir ove radnje ne spada, da se razloži pitanje o doseljenju naroda hrvatskoga na ove strane i da se razjasne odnošaji izmedju Hrvata i Obara s jedne, a Byzantinaca s druge strane, osobito koncem VI. i početkom VII. vieka; a težko, da se glede toga bude ikada na čistu, kao što će se moći težko kada ustanoviti godina razorenja Salone. Za našu svrhu je važno da se ustanovi, da je narod hrvatski poslije više spomenutoga gothsko-bizantinskoga rata počeo se doseljivati na obale Adrije, da su naime Hrvati našli na ovoj obali pomorstvo nezatrto. O tom pako ne može biti sumnje, kada se sjetimo, što je netom bilo navedeno, i kada uvažimo, da su doista Hrvati već u prvoj polovici VIII. vieka postali pomorskom vlasti. — Za ovo potonje dugujemo jošte dokaze.

Ni plovitba ni brodogradnja ne bijahu sasvim nepoznate Hrvatima, sada naseljenim na obalama Adrije. Nekoja hrvatska plemena bijahu upućena u tom umieću mnogo prije svoga dolazka na ove strane. Rački tvrdi, da su Hrvati ćak u svojoj prekokarpatskoj domovini bavili se takvim obrtom, te da su na onim velikim plovnim riekama jošte u pradavno doba podrža-

vali saobraćaj izmedju crnoga i sjevernih mora.[1] Za to doduše ne imamo potvrde u historiji, ali je moglo biti. Imademo pak grčkih pisaca, koji upravo oko god. 551.—553. zabilježiše nekoliko prelaza Hrvatâ preko Dunava, te njihovih upadaja u pokrajine iztočnoga carstva.[2] To jošte ne bi bio dokaz za njihovu vještinu u brodogradnji i plovitbi, pošto bi tada tu vještinu trebalo priznati svim nebrojenim varvarskim plemenima, što su se kroz viekove tiskali preko Dunava. Ali uz te imamo i izravnih dokaza takodjer, koji nas ovlašćuju da izvedemo, te su i one prelaze preko Dunava izvadjali Hrvati na vlastitim ladjama, i to ne na Bog zna kako primitivnim.

Kada se je obarski Kagan god. 592. spremao na veliku vojnu proti carstvu byzantinskomu, jer mu car ne htjede da povisi danka, naložio je nekojim hrvatskim plemenima, koja jošte bijahu s onu stranu Dunava, da mu prirede velik broj ladja, da uzmogne prebaciti vojsku preko te rieke. Kada je pak sretno pregazio Dunav, opet je naložio posavskim Hrvatima, da sagrade druge ladje, da prebaci vojsku i preko Save.[3] Grčki pisac, koji nam to pripovieda, nazivlje taj narod, koji Obrima gradjaše ladje, Slavenima; ali ako taj narod ne bijahu Hrvati, ne mogaše da bude ni koje drugo slavensko pleme, pošto u ovo doba, koncem VI. vieka, uz Obre povjest nam u krajevima oko Dunava i Save ne može priznati drugih Slavena do Hrvata, i to onih plemena hrvatskih, koja bijahu jedno doba Obrima podložna, pa savezna, a konačno protivna, te koja su najviše dopriniela propasti njihove države, kada su s njima zametnula borbu na život i smrt.

Dakako, i plovitba i brodogradnja, čemu tada nekoja plemena hrvatska bijahu vješta, bijahu ograničene na rieke; more su tada tek predstraže naroda hrvatskoga poznavale. Nego ipak ta

[1] Nutarnje stanje Hrvatske prije XII stoljeća. Zagreb. 1894. str. 171. — [2] Rački: Documenta Historiae Chroaticae periodum antiquam illustrantia. (Monumenta spectantia historiam Slavorum Meridionalium. Volumen VII.) Zagrabiae 1877. str. 217, 221, 223, 225. — [3] Theophylacti Sim Hist. Lib. VI. cap. 4.: »καὶ οὖν ὁ χαγᾶνος τοῖς Σκλαβηνοῖς προστάττει ἀκατίων πλήθη τεκταίνεσθαι, ὅπως πρὸς διάβασιν σχοίη τὸν Ἴστρον πειθήνιον.« — A malo dalje: »καὶ οὖν ὁ χαγᾶνος παρασάγγας ποιησάμενος πέντε στρατοπεδεύεται ἀνὰ τὸ Μίρσιον, πλήθη τε Σκλαβηνῶν ξυλουργεῖν παρασκεύαζεν, ὅπως τὸν ποταμὸν τὸν λεγόμενον Σάον ναυπλλόμενος διανήξηται.« — Documenta. str. 241.

činjenica služi za dokaz, da su Hrvati, kada su zauzeli iztočnu obalu jadranskoga mora, mogli lahko odmah da priviknu pomorstvu i pomorskom životu, pošto im ni jedno ni drugo ne bijaše sasvim novo. K tomu pomorstvo u novoj postojbini Hrvatâ, kako je već dokazano, ne bijaše zatrto; bijahu tu još i Liburni starosjedioci i potonji koloniste rimski: jedni i drugi sa svoje vještine u pomorstvu na glasu; pa je posve prirodno, što su Hrvati, već prvih godina svoga obstanka u novoj postojbini, imali svoju mornaricu. Brodovlja, brzih liburna, bijaše; mornarâ i brodograditeljâ takodjer, pa Hrvatima nije preostajalo do li da vrše prava osvojitelja.

Da su Hrvati postali u novoj domovini odmah pomorskom vlasti, imamo nesumnjiv dokaz kod pisca longobardskoga iz osmoga vieka, Pavla Diakona, koji pod g. 642. bilježi, da su Hrvati na množtvu ladja prevezli svoje čete na suprotnu talijansku obalu u beneventansku vojvodinu, gdje da su se izkrcali i utaborili pod gradom Sepontom, današnjom Manfredoniom. Beneventanski vojvoda Ajon bijaše pokušao da navali na njihov utvrdjeni tabor, ali to plati životom, pošto mu konj propade u prikritu jednu jamu, kakvima bijaše okružen tabor hrvatski. Njegova braća Radoaldo i Grimoaldo nastaviše ratovanje s Hrvatima, te ih najzad prisiliše na uzmak.[1] Ob ovom prekomorskom poduzeću ne može biti nikakve dvojbe, pošto, osim kod spomenutoga pisca, imamo spomena o tom u drugom jednom izvoru, s tom razlikom, da ovaj prenosi bojište za nekoliko milja prema jugu od Seponta na rieku Aufidus, današnji Ofanto, znamenit iz dobe Hanibalova rata.[2]

[1] De gestis Langobardorum, lib. IV., cap 46.: »Qui Aio cum Beneventanum ducatum regeret, venientes Sclavi cum multitudine navium longe a civitate Seponto castra posuerunt. Qui occultas foveas circa sua castra facientes, cum Aio super eos ... venisset, eosque debellare vellet, equus eius in unam de eisdem foveis cecidit, atque irruentibus super eum Sclavis simul cum aliquantis viris extinctus est« ... Documenta str. 276. — [2] Chronica s. Benedicti: »Iste (Aio) dimicavit cum Sclavis ad Aufidum, et interfecerunt illum per ingenium.« — Documenta ibidem. — Što u oba izvora nalazimo spomenute Sclave, suvišno je razjasnjivati, pošto s iztočne obale jadranskoga mora nisu doista mogli prieći u Italiju drugi Slaveni do Hrvatâ.

Ovaj dogadjaj, historijski utvrdjen, namiće nam dužnost, da se za čas udaljimo od našega zadatka, te da izpitamo njegovu važnost pogledom na dobu konačnoga doseljenja Hrvata na ovu našu obalu. Ne marimo nabrajati, što su razni pisci u ovom obziru napisali; dovoljno je da kažemo, da se doba konačnoga zauzeća Dalmacije po Hrvatima obćenito ustanovljuje posve blizu godini 642., pa se s tim dogadjajem spaja i doba propasti Salone.

Pitamo: bi li se narod osvojitelj, jošte neuljudjen i koji je o plovitbi tek slabi pojam imao, mogao odlučiti, da prebaci preko mora brojnu vojsku, na daljinu, koliko je daleko Italija od Dalmacije, i to odmah, ili nekoličak godina iza zaposjednuća nove postojbine? Bi li mogao takav narod kroz nekoličak godina urediti svoje državne poslove u tolikoj mjeri kod kuće, da se je mogao pustiti u naručaj mora, dozvoliti, da izbiva iz zemlje cviet njegovih bojnika s najboljim, možda vrhovnim vojvodama, i to ne za koje kratko vrieme, nego po svoj prilici za više mjeseci, bez bojazni, da se time okoriste podjarmljeni starosjedioci, te da stresu sa sebe mrzki im tudji jaram? Ne bi, doista, po gotovo pak u vieku, kada se je varvarsko valovje jošte talasalo po Evropi, kada je nestalnost bila sveobćom karakteristikom i priestolâ i državâ.

Pa kada je tomu tako, onda je osnovan zaključak, da su Hrvati, bez svake sumnje, mnogo prije zauzeli iztočnu obalu jadranskoga mora, nego li se to obćenito držalo i od nekih jošte drži, i da su oni god. 642. imali svoju državu toliko uredjenu i osjeguranu i prema vani i prema starosjediocima, te su bez straha mogli odaslati i svoju vojsku i svoje vojvode na prekomorsku vojnu. Hrvatska država god. 642. bila je već konsolidirana; a takva se konsolidacija nije mogla izvesti za par godina: za nešto takova, gdje je trebalo sve stvarati, trebalo je doista decenijâ.

Da je tomu tako, imamo potvrdu u drugoj jednoj činjenici. U suvremenim izvorima čita se, da je papa Ivan IV., rodjeni Dalmatinac, poslao upravo oko ove godine (642.) u Dalmaciju i Istru silne novce za odkup robovâ, svojih zemljaka,

od poganih jošte Hrvata.[1] Ti robovi ne bijahu ratni sužnji, jer se ne čita, da su se starosjedioci na bojnom polju ogledali s Hrvatima; ti robovi poticahu odatle, što, prema duhu vremena, osvojitelj smatraše u osvojenoj zemlji sve žitelje svojim robljem. Da bude papa Ivan prije zasio na rimsku stolicu, on bi se bio još prije pobrinuo za svoje zemljake; pa što on svoju pomoć šalje tek god. 641. ili 642., ne može se iz toga izvesti, da su tek tada Hrvati zauzeli Dalmaciju i Istru. Kako bi oni mogli upravo sada vojevati ćak u Italiji? S toga je red priznati, da su Hrvati mnogo prije toga došli u ove zemlje, i da u doba prve pomorske ekspedicije Hrvatâ, godine 642., te kada je papa Ivan IV. poslao velike svote za odkup roblja, nutarnji odnošaji države Hrvatske bijahu već prilično uredjeni, pošto, kako vrlo zgodno primjećuje jedan njemački učenjak, ne bi papa bio ni poslao znatnih svota u zemlju, gdje su jošte razbojnički odnošaji vladali.[2]

Hrvati su dakle već polovinom VII. vieka imali vlastitu ratnu mornaricu na jadranskom moru. Ta je mornarica odmah iza vojne u Italiji zametnula stoljetne pomorske borbe s Venecijom. Naši nam izvori toga još ne naglašuju, ali tako nam pripovieda uvažen mletački povjestničar, gdje veli: »U toli burnim vremenima (drugoj polovici VII. vieka) i radjajuća se republika mletačka bi prisiljena da pograbi oružje za svoju obranu. Jer došavši Hrvati (i on ih zove Slavi) s Dunava i Save na obale jadranskoga mora, gorovito dalmatinsko tlo, pa pristupnost sigurnih zakloništa, što im pružahu tolike uvale i toliki zatoni, poticaše ih na gusarenje, pa su na svojim lahkim ladjama, preplovivši to more, ne malo dodijavali Mletčanima. Već tada se je sbilo sukoba, koji no bijahu kao predteče dugim i biesnim ratovima, što će ih voditi u buduće.«[3]

[1] Docum. str. 277. — [2] Gfrörer-Weiss: Byz. Geschichten. II. B. str. 18.: »denn mitten unter Räuber hinein wird man keine grosse Geldsumme senden!« — [3] Romanin: Storia documentata di Venezia. Tomo I. Venezia. 1853. str. 91.

Kakova pak bijaše ta prva mornarica Hrvatâ? Kolika bijaše njezina sila, kakvo li njezino ustrojstvo?

Žalibože, na to danas ne ima odgovora; a težko da ga, temeljita, bude ikad. Izvesti se tek može, da je to prvo hrvatsko ratno brodovlje moralo biti nalik negdašnjim liburnama, osobito pak već spomenutim ratnim ladjama gothskim, naves longae, koje su 90 godina prije dogadjaja pod Sepontom dielile megdan pod Ankonom s carskom mornaricom, — ali nešto historijski utvrdjeno u tom obziru ne da se ustanoviti. Za prenos vojske, živeža, konja i bojnih sprava, doista je trebalo Hrvatima u ovom prekomorskom poduzeću velikih i jakih brodova, a ne vidi se razlog, koji ne bi dozvoljavao, da smatramo tu prvu hrvatsku mornaricu ravnom već napomenutoj gothskoj, koja imadjaše i trirema. Valjda ne ćemo priznati tolike kulturne prednosti varvarskim Gothima, ili veće političke uvidjavnosti, nego li Hrvatima, već nekoliko decenija naseljenim na klasičnom rimskom tlu! Ili ćemo valjda priznati, da su tek sada, poslije doseljenja Hrvata, primorski gradovi rimske Dalmacije najednom napustili plovitbu, ili da su upravo sada vrstni Liburni prestali baviti se gradnjom velikih ladja? Ta uvjeti su svi još svedj obstojali: dalmatinska brda bijahu jošte zastrta gustim šumama, graditeljâ starosjediocâ bijaše, a robova za veslanje takodjer na pretek, ne samo sada, nego i za cielo vrieme vladanja naših narodnih vladara, pošto je trgovina s robljem cvala i u samo doba kralja Zvonimira.[1] A pitanje veslačâ, kao što smo vidjeli, da ih bijaše

[1] Listine iz svih tih viekova spominju nam u kraljevstvu hrvatskom roblja mužkoga i ženskoga, pod nazivom »servi« i »ancillae«. Kroz sve te viekove u Hrvatskoj se i trgovalo robljem. Različita bijaše ciena robu ili robinjici, od 3—40 zlatnih solida. Tek papa Grgur VII. zauzeo se, da tu trgovinu u Hrvatskoj dokine, pa mu je kralj Zvonimir u krunitbenoj prisegi i obećao, da će oko toga nastojati (Docum. str. 104.); ali je ostalo kod pustoga obećanja, jer ga po svoj prilici kralj nije mogao da održi. Roblja je dakle bilo u Hrvatskoj za cielo vrieme vladanja domaćih vladara, pa ga se i spominje u svakoj listini, što se tiče posjeda. Trgovalo se tom nečastnom trgovinom ne samo unutar granica kraljevstva, nego i s inozemstvom, osobito s Venecijom. Sačuvala se naredba mletačkoga se-

80% svekolike momčadi na rimskim liburnama, možda bijaše glavnije kod opremanja ratnoga brodovlja. Dakako, da sve to još nisu dokazi za golemost ladjâ ove prve hrvatske mornarice, ali ipak te činjenice prieče, da se pitanje ovo od ikoga shvati tako, kao da je tek od ladjica sastojala pomorska sila Hrvatâ u VII. vieku. U ostalom valja naglasiti, da je ovaj viek vrlo taman za sve narode, pa je po gotovo i za nas Hrvate. Naši otci nisu došli u ove zemlje kao uljudjen narod, i ako historija nije mogla da zabilježi na njihov teret varvarstva i krvoločtva, kao što je zabilježila o najvećem dielu narodâ, što su se tiskali preko granica i po pokrajinama rimskoga carstva. Naši otci nisu odmah ni prigrlili kršćansku vjeru, pa nije čudo, što se nije našao iz ove dobe domaći monak-kroničar, ili redovnik vladarev tajnik, koji bi nam bio što zabilježio ob ovoj dobi. Da ne bude suvremenih, ili skoro-suvremenih pisaca drugih naroda; da naši otci ne budu već za rana stupili u odnošaje sa prekomorskim susjedima; da ne bude slučaj iznio na Petrovu stolicu rodjena Dalmatinca: za cielo jedno stoljeće, a možda i više, o narodu našem ne bismo znali skoro ništa, ako izuzmemo ovodobne priče Konstantina Porphyrogeneta i spljetskoga Tome Arcidjakona. Činjenica je nepobitna: za prvih 200 godina, dakle za cieli VII. i VIII. viek, ne znamo niti za ime cigloga bana hrvatskoga, ako izuzmemo par viesti o banu Radoslavu pod konac VII. vieka. A kada to uvažimo, onda se možemo zadovoljiti, što o pomorskoj sili Hrvatâ ove dobe znademo, koliko je netom navedeno.

Spomenuti prelaz Hrvatâ preko jadranskoga mora ovlaš-

nata iz god. 960., kojom se strogo zabranjuje, da nijedan mletački brodovlastnik ne smije ukrcati na svoje ladje roblja bilo iz Istre, bilo iz Dalmacije, niti primiti trgovca robljem ili pak židova, koji su se osobito tim poslom bavili. (Docum. str. 198. — Romanin o. c. I str. 371.) Naravski, da kod toli mnogobrojna roblja ne bijaše težko uzdržavati ratnu mornaricu, pošto pitanje veslača ne pružaše potežkoća. Vidjet ćemo kasnije, da se veslači nisu ni računali u momčad brodovlja; na ratnim ladjama hrvatskim brojili se samo vojnici, a tih je bivalo prema veličini ladjâ od 10—40; nešto više, nego li na staro-grčkim triremama, a znatno manje, nego li na rimskim liburnama u ratno doba.

ćuje naslućivati, da su otci naši, kada su došli i zauzeli obale Adrije, bili na okupu, sačinjavali jednu zajednicu, a po svoj prilici imali i jednoga vladara, bana ili kneza nad drugim plemenskim banovima. Inače je težko protumačiti ono zamašno prekomorsko poduzeće Hrvatâ. Da se plemena, od kojih svako imade svoga poglavara, slože u času, kada im je poduzeti zajedničku selitbu, da se slože u času, kada im prieti skupna pogibelj, to je shvatljivo i prirodno, pa se što takova može dozvoliti; kao što se takodjer može dozvoliti, da će se takva medju sobom neodvisna plemena složiti i za kakvu postolovnu navalu na susjeda; ali da se takva jošte neuljudjena plemena slože i za akciju prekomorsku, daleko od svoje netom osvojene zemlje, težko se da opravdati. S toga poznata priča o braći i sestrama, što no dovedoše Hrvate u sadanje njihove zemlje, doista je samo gola priča; pa se može najvećom vjerojatnošću uztvrditi, da su Hrvati došli pod vodstvom jednoga vrhovnoga bana, i da se to, recimo, državno jedinstvo nije odmah razpalo, nego da je potrajalo barem do konca vojne u beneventanskoj vojvodini. Neuljudjene naše otce sila okolnosti bijaše prisilila kod osvajanja novih zemalja, da priznadu vrhovnoga jednoga vodju, pa se je ta institucija održala, dokle spomenuta sila nije jenjala, dokle se u novoj postojbini ne osjetiše previše sigurni. Posve je pak naravski, pošto su se Hrvati pociepali u plemenske skupine, da je njihova vojna snaga malaksala i na kopnu i na moru. Čim je dulje to stanje trajalo, slabost Hrvatâ bivaše svedj to veća, pa nije čudo, da su najzad postali tudji robovi. Zaista, kao da je trebalo, da Hrvati osjete verige i jaram franački, da se osvieste i počmu slagati u jednu državnu cjelinu! — Samo tako možemo protumačiti, kako je to, da poslije beneventanske vojne iz g. 642. ne ima nikakovih viesti o mornarici hrvatskoj, ako se izuzmu obćenite viesti o prvim sukobima s Venecijom, sve dokle otci naši ne stresoše sa sebe jaram franački, dakle za više od 150 godina. Kod Hrvata bijaše nestalo jedinstva, a bez toga ne mogaše da bude ni sile kopnene i pomorske. Takvo pociepanje sbilo se i kod Longobardâ poslije smrti njihova za-

jedničkoga vladara Klefa; razlika je samo u tomu, da su longobardski hercezi tek 10 godina u toj razciepanosti uztrajali, dočim je kod hrvatskih banova to potrajalo preko stoljeća i pô.

U ovo mračno razdobje pada prvi osnutak pomorske sile dubrovačke. Kroničari dubrovački pod god. 782. registriraju, da su u Dubrovniku sagradili prvu galiju na obranu trgovačkih ladja proti saracenskim gusarima, koji križahu po jadranskom moru. U isto doba uredili se u Dubrovniku i pomorski arsenali.[1]

Nestašica viesti za osmi viek ne opaža se samo glede mornarice hrvatske: u tom obziru imamo pustu prazninu glede mornaricâ svih država, ne izključivši ni onu carstva byzantinskoga. Dapače čini se, da i samo ovo carstvo, baštinik vječnoga Rima, u ovom i u predjašnjem vieku ni ne imadjaše vlastite državne mornarice. Carevi byzantinski, za vrieme potrebe, od slučaja do slučaja, unajmivahu privatne brodove, te ih oboružavahu za pomorsko vojevanje.[2] Trebalo je, da Muhamedanstvo osili do skrajnosti; trebalo je, da andaluzki Saraceni zauzmu krasni otok Kretu, na kojoj podigoše grad Kandiju, da se iztočni carevi odluče na gradnju državnoga ratnoga brodovlja, jer su Saraceni s Krete uznemirivali ne samo okolne obale, nego su priečili skoro svaki promet sa Carigradom. A ta se je mornarica sagradila tek u drugoj polovici devetoga vieka, kada već i pomorska sila hrvatska bijaše opet uzpostavljena. Nego, pošto i za to doba fali svaka viest glede ustrojstva naše mornarice, ne će biti s gorega, ako se u kratko navede, što nam je u tom obziru poznato glede byzantinske: izmedju jedne i druge moralo je biti mnogo zajedničkoga.

Polag spisa o ratnom umieću, što nam je ostavio iztočni

[1] Resti J.: Chronica Ragusina. (Monumenta spectantia Historiam Slavorum meridionalium. Vol. XXV.) Zagrabiae 1893. pag. 20.: »Il seguente anno (782) poi fu di mestieri far una galera, e fu la prima, che i Ragusei avessero armata per guardia della marina e di quelli che navigavano, perchè l' Adriatico era pieno di corsari saraceni, che impedivano, il commercio, e furono fabbricati gli arsenali.« — [2] Gfrörer o. c. II. B. str. 404.

car Lav VI., sin Basilija Macedonca, pomorska sila byzantinska dielila se u dva glavna diela: u carsku mornaricu (τὸ βασιλικὸν πλώιμον) i u pokrajinsku (τὸ θεματικὸν πλώιμον). Carska mornarica sastojaše od više vrsti ladja razne veličine, što su se skupnim imenom zvale d r o m o n e. Čini se ipak, da su se tako zvale samo brzoplovke.[1] Dromonâ su imali i Mletčani, ali o njihovoj konstrukciji pobliže ne zna se ništa.[2]

Oveće byzantinske dromone imadjahu na provi jaku ciev (σιγών), mjedom oklopljenu. Ta ciev bijaše namienjena za sipanje grčke vatre na neprijateljske ladje. Do te cievi, nešto više, bijaše neka vrst mostića od gredâ, na kojem stajahu vojnici, koji su imali da brane provu i da sipaju vatru. Ovo bijaše glavna razlika izmedju grčke ovodobne mornarice i starijih ratnih ladja, u koliko se tiče same opreme. Do te vatre Grci su držali premnogo, pa njezino pripravljanje bijaše stoga državnom tajnom, koju su oni tek kasno, kada dospješe u veliku nevolju, priobćili Mletčanima. Ostale suvremene mornarice, pa i hrvatska, ne bijahu snabdjevene tom vatrom.

Osim već spomenutoga mostića kod cievi na provi, na jačim dromonama se spominje drugi jedan most, veći od prvoga, poznat pod imenom k s y l o k a s t r o n (Ξυλόκαστρον). I na tom mostu bijaše vojnikâ, koji su iz jednakih sprava, kakve smo vidjeli na rimskim liburnama, hitali na neprijatelja krupno kamenje, komade željeza i drugih tvari. Ovakav most po svoj prilici zastupaše tornjeve, izumljene od Agripe za rimsku mornaricu.[3]

Prema veličini carske su se ladje dielile u tri vrsti: veće, srednje i manje. Veće i srednje bijahu dugoljaste, a imadjahu po dva reda veslača. Jedan red stajaše u nutrašnjosti, pod palubom, a drugi vani, na samoj palubi. Tu se opaža velika razlika prema razporedu veslača na rimskim liburnama. Posve je s toga naravno, da ovake ladje bijahu i puno niže od liburnâ; inače bi veslaču, koji bijaše na palubi, bilo trebalo preveć dugo veslo, da dopre do mora i da u nj zadire, a ovjenčani

[1] I s i d o r. lib. XIX. Origines. Cap. I. »Dromon a currendo dicitur.« — Cf. R i c h o. c. — J a l: Archéologie Navale. I. str. 230. i sliedeće. — [2] R o m a n i n o. c. I. str. 327. — [3] Cf. Gfrörer. l. c.

*

pisac nigdje ne spominje, da bi na jednom veslu bilo više ljudi. Dapače on izričito tvrdi, da na srednjim dromonama u svakom redu biva na svakom boku po 25 veslača, dakle 50 pod palubom, a 50 na palubi, svega stotina, koji su morali takodjer da obavljaju i službu vojnika.[1] K tomu treba dodati častničtvo, pa nadvodju (der Oberbootsmann) s njegovim osobljem; onda dva kormilara, zastavnika, nadglednike prove, sifonatora (der Feuerwerker), upravitelja sidara i konačno stražmeštra (der Wachtmeister).

Veće dromone razlikovahu se od srednjih jedino glede broja momčadi. Na većim je bivalo do 200, a i više ljudi. Nego ipak, u dolnjem redu ne imadjahu ni ove više od 50 veslača, a preostalih 150 imalo je veslati s palube i sudjelovati u bitci. Male nasuprot dromone imadjahu samo jedan red veslača, pa se i zvahu jednoveslice, ili takodjer galije. Sbog svoje vitkosti i brzine bijahu vrlo sgodne za stražarenje, kao što vidjesmo kod rimskih scaphae exploratoriae.[2]

Pošto nam je poznat broj i razpored veslača, lasno se može izračunati i duljina ovih byzantinskih dromona. Prostor izmedju pojedinih vesala nije mogao da bude manji od 4 stope, kao što vidjesmo i na liburnama. Gdje bijaše u redu 25 veslača, tu je prostor za veslanje na svakom boku ladje zauzimao barem 100 stopa. Ovim treba dodati najmanje 30—35 stopa, duljinu krme i prove, pa imamo duljinu dromone od najmanje 130 do 135 stopa, dakle po prilici kakvih 45 metara.[3] U pogledu dužine slagahu se prilično dromone s liburnama.

U ratnoj mornarici byzantinskoj imamo jošte i teretne ladje, i to dvovrstne. Jedne bijahu namienjene za prevažanje oružja i bojnih sprava, druge za prenos konja. Ove potonje bijahu navlaš za tu svrhu i udešene.

[1] Ἑκάστη δὲ ἐλασία ἐχέτω ζυγοὺς τὸ ἐλάχιστον πέντε καὶ εἴκοσι, ἐ οἷς ο κωπηλάται καθεσθήσονται, ὡς εἶναι ζυγοὺς τοὺς ἅπαντας κάτω μὲν εἴκοσι καὶ πέντε, ὁμοῦ πεντήκοντα. Καθ' ἕνα δὲ αὐτῶν δύο καθέσθωσαν οἱ κωπηλατοῦντες, εἷς μὲν δεξιά, εἷς δὲ ἀριστερά, ὡς εἶναι τοὺς ἅπαντας κωπηλάτας ὁμοῦ καὶ τοὺς αὐτοὺς καὶ στρατιώτας τούς τε ἄνω καὶ τοὺς κάτω ἄνδρας ἑκατόν. — Leo. Tact. 19, 7 i 8. ap. Marquardt o. c. II. str. 492. — Gfrörer o. c. II. str. 411. — [2] Gfrörer. o. c. str. 412. — [3] Cf. Jal o. c. I. str. 250.

Na čelu mornarice bijaše jedan vrhovni zapovjednik, carski admiral. Svako tri ili pet dromona imadjaše na čelu svoga Comesa, neka vrst naših Contre-Admirala. Ovaj primaše zapoviedi od admirala, te ih priobćivaše zapovjednicima pojedinih ladja. Admiralski brod se odlikovao od svih drugih i veličinom i čvrstoćom i brzinom; a vojska na njemu sastojaše od odabranih momaka raznih naroda, pa se i zvaše pamphylos (πάμφυλος). I Comes-ova ladja se izticala nad drugima. Zapoviedi u pomorskoj bitci izdavale se izključivo znakovima, nikad trubljom, te je častničtvo u tom obziru bilo dobro izvježbano. To signaliziranje bijaše u ostalom od prieke nužde, pa je sva prilika, da su ga već i stari Rimljani rabili. Kraj morskoga šuma, škripanja vesala, zvižduka projektila i udaraca kljunova, zvuk trublje bio bi se izgubio, dočim je signale mogao svatko i vidjeti i razumjeti. Bojni red ne bijaše uviek u obliku polumjeseca; običavalo se izredati ladje i u ravnoj crti, a koji put i u više redova, jedan za drugim. Ako je bojni red bio u obliku mjesečeva srpa, što su Grci zvali πελαγολιμή, admiralski je brod bio u njegovoj sredini.[1]

Sve ovo, i drugih potankosti, nalazi se u više spomenutom spisu cara Lava, otca Konstantina Porphyrogeneta. Po njegovu mišljenju, u pomorskoj bitci najbolje može da pomogne grčka vatra. Ova se sipala iz već navedenih cievi na provi uz gromovitu huku i silan dim. Da li to bijaše naš puščani prah? Car veli tek, da je ta vatra rabila, da se spale neprijateljske ladje. Nego na dromonama bijahu takodjer i sve već nama poznate ratne sprave za hitanje kamenja, gvoždja i olova, pa i neka vrst praskavica, koje bi se tek na palubi neprijateljske ladje razprsnule, ubijajući vojnike i poradjajući požar. Najzanimivije je pak, što i vojnici imadjahu nekakvih ručnih cievi, koje takodjer zvahu heirosyphoni (χειροσίφωνα), iz kojih su sipali vatru na neprijatelja.[2] Ne bi li se u tomu mogao nazrievati zametak našim puškama?

Prema viestima, što nam je glede byzantinske mornarice

[1] Gfrörer o. c. II. str. 413. i dalje. — [2] Idem l. c.

ostavio Konstantin Porphyrogenet, dromone njegove dobe, dakle u X. vieku, imadjahu do 230 veslača i 70 vojnika i mornara. Tu se vidi očiti prirast vojske prema prošlomu vieku, po gotovo pak prema drevnim grčkim triremama. A taj se prirast može protumačiti time, što sada usljed svoje vatre Grci bijahu uveli znatnih promjena u ratnoj pomorskoj taktici. Trozub ili bodež bijaše sada potisnut u drugi red, a s njime i nadveslanje; sada je njegovo mjesto zauzela grčka vatra. Moguće, da je bilo na svakoj dromoni i više cievi za sipanje te vatre, pa je trebalo da se pomnoža i broj vojnika — sifonatora, koji su tu službu obavljali.

Glede mletačke mornarice IX. i X. vieka nismo toli potanko upućeni. Znamo tek, da su mletačke ladje ove dobe imale plosnato dno i malenu kobilicu, pošto se u plitkim lagunama ne bi inače bile mogle da kreću. Ali usljed toga su te ladje bile premale brzine i vrlo nespretne za kretnje u pomorskim bitkama,[1] pa se možda i tomu ima da pripiše, što su im hrvatske ladje, s iznositijom kobilicom i prirodnijom konstrukcijom dolnjega diela t. zv. ribine, mal ne uviek u okršaju odoljele, i ako valjda ne bijahu opremljene jednakim luksusom. Najveće mletačke ladje bijahu t. zv. zelandrie, galandrie ili chelandrie (od χελανδία); imadjahu jedan jambor i visok toranj, poput liburna.[2] Ne imajući dovoljno jedara, ove su plovile jedino na vesla, a izticale su se brzinom.[3] Uz ove spominju se kao ratne ladje i palandrie, po svoj prilici isto, što i chelandrie. Za ovima imamo gate, čvrste gjemije s bodežom. Ove bijahu na sto vesala, valjda po 50 na svakom boku, dakle jednoveslice, ali na svakom veslu bijahu dva veslača.[4] Bijahu dakle silne duljine. Najčešće pak spominju se dromone, kao i kod Grka, ali koje su Mletčani znatno usavršili.[5] Bijaše

[1] Daru: Storia della repubblica di Venezia. (Prevod s francuzkoga). Capolago. 1837. Tom IV., str. 163. — [2] Romanin o. c. II. str. 31. — [3] Celendria vel celandria dicitur navis quae cito currit, vel velociter in ydro. — Zanetti ap. Jal o. c. str. 426. — [4] Jal o. c. str. 412. — [5] U krasnom inače djelu Ivana Casoni: Dei navigli poliremi usati nella marina degli antichi Veneziani (Venezia 1838.)

dromona dugih do 175 stopa, sa dvostrukom palubom, kako smo vidjeli kod liburna. Tornjevi na dromonama čestokrat nadvisivahu gradske bedeme. Na njima kao i na liburnama bijaše svakojakih ratnih sprava za hitanje kamenja i drvlja, a te se zvahu mangani, manganelle, trabucchi, bricolle. Za ratova, što su ih u poznije doba vodili Mletčani kao saveznici Grka, mletačke dromone bijahu, kao i byzantinske, obskrbljene mjedenim sifonima, iz kojih su sifonarii sipali grčku vatru.[1] Ali toga prije XI. vieka nisu imale. Dromone su plovile i na jedra i na vesla; a na njima bijaše uz redovitu vojsku takodjer i zanatlijâ raznih struka. Za dromone neki drže, da od IX. vieka dalje njihov naziv bijaše obćenit za sve ratne ladje, upravo onako kao naziv liburna za carsko rimsko doba i galija počamši od XIV. vieka,[2] premda inače za srednji viek imademo sačuvanih sijaset tih naziva.[3] Mletčani su pak još imali ladje zvane ippogogo, ali rek bi samo teretne, za prevoz vojske i konja. Ove su odmah do skorupa imale otvore poput vratâ, kroz koja su se krcali konji i ostale životinje; onda gumbarie, koje bijahu osobita mletačka vrst, pa buze na dva jambora, sadržinom od 150—300 tona.[4]

— imade posve riedkih i nesigurnih podataka o mletačkim ladjama prije XII. vieka; a i ti se podatci ograničuju tek na dromone ili dromade. Za ostale vrsti mletačkih ladja, iz prve polovine srednjega vieka, Casoni ne bijaše u stanju da nam pruži koji podatak, pa težko da će ikada više ovo pitanje biti obilnije razsvietljeno. Red je s toga, da se zadovoljimo i time, što su nam se sačuvala i imena raznih vrsti mletačkih ladja iz ove dobe. — [1] Romanin o. c. II. str. 32. — [2] Jal o. c. I. str. 434. »Au neuvieme siècle Dromon était le nom générique de la famille des navires à rames, armés pour la guerre, comme Galère le fut aux quatorzième et quinzième.« — [3] Laurentius de Verona u svojem eposu »De bello balearico« spominje:

»Gatti, dromones, carabi, celeresque galeae,
Barcae, currabii, lintres, grandesque sagittae,
Et plures aliae variantes, nomina naves.«

— Jal o. c. I. str. 411. — [4] Romanin o. c. II. str. 33. Od Buzo valjda je postao (buseus auri, mlet. buzo d'oro) naziv glasovite ladje Bucintoro, koja se rabila kod svečanosti duždeva vjenčanja s morem, na Spasovo svake godine, pa i kod ostalih znamenitijih sgoda. — Jal o. c. I. str. 425—426. nota.

Mletačke gjemije imadjahu na provi, pod skorupom, željezni bodež, rostrum, a nekoje su takodjer rabile nama već poznati asser, gredu okovanih glava, koju su hitali proti neprijateljskoj ladji, kad bi im dospjela previše blizu. I na dromonama, koliko i na liburnama, asser je bio privješen o jambor. U obće može se kazati, prema onomu, što se čita kod mletačkih povjestničara, Mletčani ne bijahu zanemarili na svojem brodovlju ničesa, što su sgodna imale rimske liburne, glede utvrdâ, ratnih sprava i oprema vojnika, a bijahu tomu dodali sve, što su mogli poprimiti od drugih naroda, te što bijahu sami dospjeli da usavrše.[1]

Takove eto bijahu ratne mornarice dviju država, s kojima bijaše Hrvatima da obračunaju ne samo sbog prevlasti na jadranskom moru, nego i sbog samoga posjeda nekojih primorskih gradova Dalmacije sredovječne. Doduše, za mornaricu hrvatsku polovinom IX. vieka, kada se ona opet javlja, ne razpolažemo ni iz daleka viestima, kakvih netom iznizasmo za mornaricu byzantinsku i mletačku; ali te smo viesti upravo s toga i iznizali, da se uzmogne zaključiti, pošto budu navedeni uspjesi Hrvatâ proti Byzantu i Mletcima, na stanje i snagu mornarice hrvatske. Da Hrvati ni ne budu u neko doba zagospodovali nad jadranskim morem, da budu samo odoljeli ovim dvjema državama, već to bi bio dovoljan razlog, da ne smatramo suvremenu mornaricu hrvatsku inferiornom ni mletačkoj, ni byzantinskoj. Moguće je, da su ladje ovih država prednjačile u koječemu hrvatskim; ali te su nedostatke, ako ih je bilo, nadoknadjivale izvrstne sposobnosti hrvatskih primoraca; dočim za Mletčane

[1] Daru o. c. IV. str. 146—147.: »Le galere sottili erano guernite alla prua di un rostro o grappino di ferro; le piu grandi portavano sospesa all' albero maestro una grossa trave, ferrata alle estremità, e che lanciavano sulla coperta delle navi nemiche, e le sparavano qualche volta. Sulla medesima coperta sorgevano torri per assalire i bastioni, quando poteano appressarsi. Oltre alle armi da tiro, come l'arco, il giavellotto e la frombola, le ciurme combatevano con lancia, sciabola ed accetta, e contro i nemici dardi erano riparati da corrazze e da scudi.«

imade klasičnih svjedočanstva, da su na moru bili kukavice, jer su plovili bojazljivo, rano pred večer zaklanjali se u luke, a noću nisu se do li u skrajnoj nuždi davali na more, i to još 500 godina kasnije od dobe, kojom se sada bavimo![1]

Nego, ako bismo i dozvolili kojekakve nedostatke na hrvatskim ratnim ladjama, ne bismo ipak smjeli ni pomisliti, da su Hrvati slabom, malom i nedovoljno oboružanom mornaricom kroz decenije mogli zadavati stotinu jada Mletčanima, dapače prisiliti na plaćanje danka za slobodnu plovitbu državu, za koju je netom razloženo, kakvim ladjama razpolagaše! Zar bi bio nesmisao, anakronizam, što li, kada bi se priznalo, da Hrvati, za dugo vremena pobjeditelji Mletčana, imadjahu ladjâ na dva ili tri reda vesala, sa par stotina veslača, s tornjevima i s ratnim spravama, koje, ćak od rimske dobe, bijahu još uviek nepromienjene, jedne te iste? Ili valjda se brodogradnja bijaše zatrla dolazkom Hrvatâ na ove obale? Ta čita se u samim mletačkim izvorima, da su Mletčani, upravo ovih viekova, uzimali sa hrvatske obale majstore za brodogradnju u svoje arsenale, ali ne kao obične radnike, nego da usavrše mletačko brodovlje;[2] pa ako je hrvatska obala mogla imati toli vrstnih graditelja brodova, da su ih i sami Mletčani trebali, tko će poreći, da se je na toj obali i gradilo doista savršenijih brodova, nego li u Mletcima? Ti vještaci mogli su samo trajnom vježbom u tom predmetu doći na takav glas, a izučiti se nisu mogli do li u svojoj otačbini, na obalama hrvatskim. Niti se smije uzeti, da su ti graditelji mogli biti iz primorskih gradova, pošto bi u tom slučaju mletački izvor bio izričito kazao, da su bili prizvani iz Dalmacije; a mletački izvori doista su u tom točni bili uviek, pa ne bi ni sada bili priznali neku

[1] »Il loro navigare è molto timido, e se navigano il giorno, la sera di buon ora sono in porto, e non navigano mai di notte, se non fosse alcuna gran ragione che gli costringesse, e tale che non navigano in tutto l'anno dieci notti.« — (Relazione del marchese di Badmar al re di Spagna dopo la sua ambasciata di Venezia). — Daru o. c. IV. str. 156. — [2] »Cronaca barbara« kod Romanina o. c. I. str. 122. »Già Felice Cornicola avea invitato maestri di fabbricar navi dalla Schiavonia.«

prednost Hrvatima, ako je ona išla dalmatinske gradove, s kojima su od uviek očijukali. Ako pak stoji, kao što će se dokazati, da su Hrvati prisilili Mletčane na danak; ako stoji, kao što je netom utvrdjeno, da su hrvatski vještaci bili pozvani da usavrše, prema onim vremenima, mletačko brodovlje, jamačno se ne će moći zaniekati, da su Hrvati mogli razpolagati pomorskom silom, koja se je mogla takmiti s mletačkom, kakva bijaše do konca X. vieka.

Kada su Franki podjarmili Hrvate, pa za cielo vrieme, dokle narod naš taj jaram nije otresao sa sebe, Mletčani nisu imali takmaca na jadranskom moru, pa historija nije mogla u tom razdoblju da zabilježi nikakvih sukoba s Hrvatima, premda su se Mletčani zalietali na hrvatsku obalu, da si podvrgnu gradove dalmatinske. Pod izvjestno se znade, da je god. 805. iz mletačkih laguna odjedrilo brojno brodovlje, koje je opljačkalo obalu dalmatinsku, a da ga nije ničija mornarica u tomu spriečila.[1] Tek sliedeće godine 806. Byzantinci su opremili svoju mornaricu, pod vodstvom patricija Nikete, da oduzme Mletčanima zaposjednute gradove dalmatinske. Niketa je ne samo polučio svoj cilj, nego je pobjedonosno dospio ćak do Mletaka, pa se čini, da ih je i podvrgao vlasti iztočnoga carstva.[2] Ali tada ustadoše na obranu Mletčana Franki, njihov grad oduzeše Byzantincima, a pokušaše osvojiti i dalmatinske gradove. To im medjutim ne podje za rukom, jer im se oprlo pojačano brodovlje byzantinsko, kojim sada zapoviedaše vojvoda Pavao, upravitelj Kefalonije.[3] Konačno Franki uglaviše mir s Byzantom, prepustivši mu gospodstvo nad primorskim gradovima dalmatinskim, a pridržavši pod svojom vlasti svu ostalu Hrvatsku zemlju.[4] I Hrvati stenjahu pod franačkim igom sve dokle usljed diobe carstva (817.) njegova moć nije počela malaksati, pa se i oni tada odlučiše da stresu sa sebe tudjinski jaram.

[1] »Praedicti duces (Obelierus et Beatus) navalem exercitum ad Dalmaciarum provinciam depopulandam destinaverunt.« — Documenta str. 310. — [2] Docum. str. 311, 312. — Romanin o. c. I. str. 141. — [3] Docum. str. 313. — Romanin I. str. 149. — [4] Docum. str. 315.

Veliki taj rat za oslobodjenje, o kojem nam ostaviše iz crpivih viesti i franački i grčki pisci, trajao je više godina, izprepleten svakojakim najtragičnijim dogodovštinama. God. 830. Hrvati bijahu već slobodni; ali, podučeni gorkim izkustvom, ne bijahu više pociepani po rodovima i banovima, nego sabrani, čini se, u dvie skupine, imajući svaka svoga vrhovnoga bana. Time je hrvatska obala možda ciela dospjela pod jednoga vladara, pa se malo za tim hrvatska mornarica opet javlja na pozorištu historije.

Krvavo kolo s Mletčanima zaigraše Hrvati odmah zatim. Moguće je, da im se u ratu za oslobodjenje bijahu kruto zamjerili, držeći sa Frankima. Na čelu ovoga pokreta čini se, da bijahu Neretvani, jer se čita, da su oni prvi počeli mletačke ladje po jadranskom moru plieniti. Ali se oni i ne zadovoljiše samim plienom, ako je vjerovati mletačkim kroničarima, koji pod god. 834. ili 835. zabilježiše, da su ljuti Neretvani ne samo plienili mletačke ladje, koje im dopadoše rukû, ploveći od beneventanskih obala, nego da su poklali i momčad na tim ladjama.[1]

Bilo kako mu drago, u tom pokretu Neretvani ne ostaše osamljeni, niti je taj pokret bio lih njihovo djelo. Spomenici nam jamče, da je kod toga sudjelovala državna hrvatska mornarica, da se je sve sbivalo prema osnovi i namjeri hrvatskoga bana Mojslava (g. 830.—850.). S toga su god. 839. Mletčani i odpravili svoje brodovlje proti hrvatskomu banu, a zapoviedao je sam dužd mletački Petar Tradonik. Ali im ta ekspedicija nije uspjela. Izvori mletački ne spominju nikakve bitke, nego samo vele, kada je brodovlje stiglo do pod neko mjesto, što se zvalo »sancti Martini curtis«, da je dužd ugovorio s Mojslavom mir.[2] U toj viesti na prvi mah se opaža neka praznina.

[1] Joannis chronicon venet. — Andr. Dandoli chron. — Docum. str. 335. — [2] »Iste namque (Petrus dux) tercio sui ducatus anno Sclaveniam bellicosis navibus expugnaturam adivit. Sed ubi ad locum, qui vocatur sancti Martini curtis perveniret, pacem cum illorum principe Muisclavo nomine firmavit.« Docum. str. 335—336. — Romanin o. c. I. str. 173.

Sigurno je, da su se na spomenutoj točki sastale mornarice mletačka i hrvatska, kojom valja da je zapoviedao sam ban, pa ili je sliedila bitka, u kojoj su Mletčani bili poraženi, ili im brodovlje bijaše slabije od hrvatskoga, pa su mislili, da je najbolje, ako se bez krvi nagode. Prazninu, što nam kod opisa toga dogodjaja ostaviše mletački kroničari, nije moguće izpuniti inače.

Mletčani su dolazili kao osvetitelji višeljetnih uvreda, plienjenja i nasilja svakojakih; pa kada se u tom svojstvu, i imajući pri ruci opremljenu ratnu silu, zádovoljiše da utanače mir, onda se doista ne može zaključiti drugo, nego da je položaj, bilo po sebi, bilo po nadošlim okolnostima, za Mletčane postao nepovoljan. Ali za nas je najvažnije, što možemo utvrditi, da su već sada Hrvati imali na moru prilično jaku mornaricu, s kojom se mletačka ili nije smjela da ogleda, ili ako se je ogledala, svladati je nije mogla. Dužd Tradonik, ako je uzmaknuo, to je učinio pred silom, koja bijaše bar ravna mletačkoj.

Ban hrvatski pristao je na mir s Mletčanima možda ponajviše s toga, što su se bili počeli zalietati u jadransko more saracenski gusari, koji već bijahu postali strah i trepet svih obala sredozemnoga mora. I doista, malo poslije sklopljena mira s Mletčanima, god. 840., jako saracensko brodovlje, pošto je prije u jonskom moru porazilo sdruženu byzantinsku i mletačku mornaricu, pojavilo se odjednom u jadranskom moru. Sastojalo je to brodovlje, po nekima, tek od 36 ratnih ladja, što se čini premalo, ako ne bijahu to same goleme gjemije. To je brodovlje opustošilo južne strane Hrvatske državе, osobito Boku Kotorsku, pa je konačno stisnulo obsadom i sam Dubrovnik.[1] Ta se je obsada protegla za punih 15 mjeseci, ali bez uspjeha, pošto su Dubrovčani hrabro odbijali svaki juriš.

pogrješno registrira ove dogadjaje pod god. 836. — Lucius: De Regno Dalm. et Croatiae. lib. II. str. 61. — Koji bi položaj danas odgovarao ondašnjemu »sancti Martini curtis«, nemoguće je i približno ustanoviti. — [1] Ob ovom pustošenju Konstantin Porphyrogenet pisao je u trim djelima: »De Thematibus«, knj. II.; »Historia et vita de rebus gestis Ba-

Potrativši uzaludno toliko vremena, Saraceni najzad digoše obsadu, te zajedriše prema sjeveru, pustošeći nemilo obalne varoši. Grad Osor pretvoriše u pepeo na drugi uzkrsni blagdan godine 841.[1]

Je li se ogledala mornarica hrvatska sa saracenskom? Bez svake sumnje; ali pošto se to nije ticalo Mletčana, njihovi kroničari propustiše da nam to zabilježe, a drugih izvora ne imamo. A da su u tom okršaju Saraceni iznieli pobjedu, jamči nam već spomenuto napredovanje njihovo i pustošenje iztočne hrvatske obale.

U Mletcima se medjutim živilo u silnom strahu; opasnost bijaše vrlo ozbiljna. Oružalo se brodovlje, rek bi od 60 dromona, na kojima bijaše, prema svjedočanstvu kroničara, i tornjeva i svakojakih ratnih sprava. Doznavši za poraz banske mornarice i nezapriečeno napredovanje Saracena duž naših obala, Mletčani odlučiše ne čekati neprijatelja u lagunama ili blizu njih; oni odaslaše mornaricu prema sjevernom otočju hrvatskom. Sukob je sliedio kod Sušaka,[2] a mletačko brodovlje bi poraženo.[3]

Saraceni sada ne krenuše proti Mletcima; valjda njihove goleme ladje ne bi bile plivale u plitkim lagunama. Oboriše se za to na Ankonu, koju zateče sudbina hrvatskoga Osora. Od Ankone do Bari-a opljačkaše svu obalu, a sam Bari zauzeše, te se u njemu ugniezdiše.[4]

Malo poslije ovih dogodjaja ponovila se neprijateljstva izmedju Hrvata i Mletčana. Hrvati oko god. 846. doploviše do pod same Mletke te oplieniše Caorle,[5] a zaletiše se i do Furlanske.[6] Usljed toga Mletčani se ne osjećahu više sigurni od Hrvata niti u samim lagunama, pa je dužd Petar Tradonik dao sagraditi ogromne dvie gjemije, galandrie, kolike se jošte ne bijahu vidjele, te ih je usidrio na ulazima dviju glav-

silii imp. cap. 53, 55; »De administrando imperio«, cap. 29. — O obsadi Dubrovnika cf. Resti: Chronica Rag. str. 22—23. — Documenta str. 342—355.; — Romanin o. c. I. str. 174. — [1] Docum. str. 355. — [2] Malen otok zapadno Lušinu (tal. Sansego). — [3] Docum. str. 356. — Romanin l. c. — [4] Ibid. — [5] Docum. str. 363. — Romanin o. c. str. 178. — [6] Docum. str. 364.

nih luka, uz više drugih manjih ladja. Mletački pisci drže, da su te galandrie plovile na jedra i na vesla.[1]

Poslije god. 846., pa za cielo vrieme vladanja bana Trpimira (850.—864.), ne ima zabilježenih novih sukoba s Mletčanima, nego je obstojao savez za medjusobnu obranu, pošto su Saraceni iz Bari-a mogli doista zadavati trista jada i Hrvatima i Mletčanima.[2] Ali za to netom, je Trpimira nasliedio ljuti Domogoj (864.—876.), ratovanje se odmah preuzelo. Što je tomu dalo povoda, ne zna se; moguće, da je rat izazvala nasilna smrt dužda Petra Tradonika, koji je poginuo u Mletcima iste godine, kada je ban Trpimir umrô.[3] Svakako se je Tradonikovom smrću savez mletačko-hrvatski prekinuo, pa je novi ban hrvatski Domogoj odmah zaratovao na republiku, odnio mnogo pliena i odveo roblja.[4] Mletčani, pod novim duždom Orsom Partecipaziom, žurno opremiše jako brodovlje proti Domogoju; ali do bitke nije ni ovoga puta došlo, nego je (g. 866.) bio sklopljen mir.[5] Zašto se pak Mletčani, koji su i ovoga puta dolazili kao osvetnici nedjela Domogojevih, nisu ogledali sa banskom mornaricom, valjda je suvišno da opet spominjemo. Mletačka plahost najbolji je dokaz, da je hrvatska pomorska sila i pod banom Domogojem bila jaka.

Saraceni medjutim držali su sveudilj Bari i tim imali ključ jadranskoga mora. To je bilo pogubno ne samo Mletčanima, jer su im priečili trgovanje po moru, nego i Hrvatima, pa i Byzantincima, pošto im obale bijahu izložene saracenskim napadajima i pljačkanju. To je sklonulo te tri države, da sklope savez za navalni rat na Saracene i da im oduzmu Bari. Tomu

[1] Casoni: Venezia e sue lagune. Sv. I. dio II, str. 89. — Romanin o. c. str. 178. — [2] Smičiklas o. c. I. str. 189. — [3] Idem. ibid. — [4] Romanin o. c. I. str. 190. — [5] Docum. str. 364. Smičiklas. l. c. — Romanin (l. c.) veli, da je dužd porazio Domogoja, ali ne navodi niti mjesta, gdje je bitka sliedila, niti izvora, iz kojega je tu viest crpio. Najstariji mletački kroničari, Ivan Dijakon i A. Dandolo, ne samo što ne spominju kakve pobjede duždeve nad Domogojem, nego izričito naglašuju, da do bitke nije ni došlo, jer se je ban tobože preplašio množtva mletačkoga, pa je zaiskao mir i dao taoce.

je savezu pristupio i papa i franački kralj Ljudevit. I tako su hrvatske čete god. 870. po drugi put prevezle se preko jadranskoga mora, naravski na vlastitoj mornarici, da sudjeluju u ovoj velikoj kršćanskoj koaliciji proti Nekrstu.[1]

Potanjih viesti ob ovom ratovanju Hrvata u Italiji nije nam se sačuvalo; pošto se radilo o zajedničkoj akciji više vlasti, to su i viesti obćenite za sve. Znademo, da su kršćanske vojske održale sjajnih pobjeda nad saracenskim vojskama, što ih bijahu svojoj braći u pomoć privela tri saracenska emira, ali grad Bari bio je osvojen tek sliedeće godine, 871., na 2. veljače, pošto je kršćanskomu brodovlju pošlo za rukom da zatvori grad i s morske strane; posada saracenska bi sasječena, a sam sultan živ ulovljen.[2]

U ovo doba bijaše Phocije u Carigradu zametnuo zlosretni crkveni razkol. Car Basilije, koji bijaše odaslao svoju mornaricu za oslobodjenjenje grada Bari, bijaše sbacio Phocija sa patrijaršijske stolice i častno primio poslanike pape Hadrijana II. Poslanici papinski držali su veliku synodu, u kojoj je Phocijeva nauka bila odsudjena. Kada su se ovi poslanici god. 870. vraćali u Rim, na putu iz Drača prema Italiji napadoše ih morski gusari, koji im oteše znamenite synodalne spise, što su ih sa sobom nosili. S toga nedjela obiediše Grci Neretvane; ali ima opravdane sumnje, da je taj grabež naručio sam car Basilije, koji, da bolje prikrije svoje prste, htjede da se osveti Hrvatima za nasilje tobože od njih izvedeno na papinskim poslanicima. Tu je osvetu izvelo grčko brodovlje duž obale hrvatske, dočim su Hrvati bili odsutni, sudjelujući kod obsiedanja grada Bari. O tom nas liepo upućuje pismo cara Ljudevita iz god. 871., upravljeno caru Basiliju. U tom pismu Ljudevit predbacuje i spočitava iztočnomu caru, što je njegov admiral Niketas (Νικήτα ὁ Ωορύφας), pod izlikom da osveti papinske poslanike, koji bješe iz Carigrada opremljeni bez pristojne pratnje, odnio

[1] Docum. str. 346. ss., 356—57. Resti o. c. str. 23. — Romanin o. c. I. str. 191. — Smičiklas o. c. I. str. 189. — [2] Ibid.

silan plien iz Hrvatske zemlje, porušio više hrvatskih gradova, te odveo i roblje; a da spisi, oteti poslanicima, ipak ne bješe povraćeni. Dodaje pak, da ga je to nasilje doista uzrujalo, pošto se ni ne pristojaše da Hrvatima, koji su medjutim sa svojim brodovljem »cum navibus suis« bili pod gradom Bari, sudjelujući u stvari sveobće koristi, te kada se odnikle nisu bojali kakve navale, bude medjutim kod kuće sve uništeno i raznešeno; što se u ostalom ne bi bilo izvelo, da su mogli predvidjeti, što se proti njima snuje.[1] Konačno pak opominje iztočnoga cara, neka popravi tu nepravdu, ako mu je milo njegovo prijateljstvo, i neka naloži, da zarobljenici budu odpušteni.

Ovo je carsko pismo za našu stvar dragocjeno s više razloga. Prije svega ono nam najsjajnije posvjedočava obstanak hrvatske ratne mornarice za bana Domogoja, pošto car izrično veli, da su Hrvati došli pod Bari sa svojim brodovljem. A to brodovlje nije zaista zaostajalo za byzantinskim i mletačkim, što se tiče veličine ladja i ratne opreme, pošto je s druge strane car osvjedočen, da bi to brodovlje bilo suzbilo byzantinsku silu, da budu Hrvati znali za izdajstvo, što se je skovalo proti njima u Carigradu, dočim su oni prolievali krv u savezničkom ratu proti Nekrstu. Osim toga ovo nam je pismo i ključ, kojim se dade protumačiti, zašto će Hrvati, poslije ovoga rata, postati strah i trepet na jadranskom moru byzantinskim saveznicima Mletčanima, koji lahko da su s njima bili upleteni u onom izdajničkom napadaju, s jedne strane, što su imali starih računa da urede s Hrvatima, a opet s druge, što su upravo sada, kada su Byzantinci opustošili hrvatske obale, Mletci bili u najboljim odnošajima s iztočnim carem. U ovo upravo doba, iztočni je car podielio mletačkomu duždu čast protospathara, a Mletčani su

[1] »Non enim congrue gestum est, ut iisdem Sclavenis nostris, cum navibus suis apud Barim in procinctu communis utilitatis consistentibus et nichil adversi sibi aliunde imminere putantibus, tam impie domi sua quaeque diriperentur, sibique contingerent, quae si prenoscerent, nequaquam prorsus incurrerent.« — Docum. str. 361—62.

mu odvratili darom od 12 omašnih zvona, prva što su na Iztoku došla u porabu.[1]

Posljedice ove napetosti nisu mogle izostati, i ako nisu odmah sliedile. Hrvati su jamačno bili dosta iznemogli u dugotrajnom saracenskom ratu, a trebalo im je nakon povratka iz Italije da se oporave od šteta, nanešenih im od Byzantinaca. Tu časovitu njihovu slabost odaje činjenica, što već god. 872. Saraceni, prošle godine poraženi kod Bari, napadoše nekoje primorske gradove hrvatske i opljačkaše otok Brač.[2]

Nova neprijateljstva s Mletčanima započeše time, što su Hrvati blizu Pirana ulovili jednu mletačku ladju, koju dužd bijaše odaslao da rekognoscira, te poklali sve Mletčane, što u njoj bijahu.[3] Kasnije, njihova je osveta bivala svedj to strašnija. Naravski, to ne bijaše jošte formalan rat, ali je ban Domogoj ne samo to dozvoljavao, nego i podupirao osvetnike. Potankosti ovoga vojevanja nisu nam poznate; ali sudeći po nazivima, kojima sada mletački pisci časte Hrvate i njihova bana, osveta Hrvata bijaše strašna. Mletčani ih zovu »Sclavorum pessimae gentes«, a Domogoja »Sclavorum pessimus dux«.[4]

Mletčani, u groznoj tjeskobi, valja da su zamolili konačno papu za posredovanje, pa je Ivan VIII. doista upravio banu Domogoju poslanicu, u kojoj ga nazivlje »slavnim banom«, te ga upozoruje, da mu nedjela, što ih njegov narod počinja po moru, potamnjuju slavu; jer i ako se može misliti, da sve to biva proti njegovoj volji, to ipak, pošto on kao ban može to sve da zaprieči, krivnja se baca i na njega.[5] Ali ni papin upliv nije mogao da ukroti bies Domogojev, pa su se jamačno utjecajem Mletčana i Byzanta počele kovati urote proti njegovu životu. Nego ban je tim spletkama ušao u trag, pa je strašnom smrću kaznio urotnike. Tek kada je Domogoj preminuo, Mletčani su odahnuli, te su se požurili da sklope mir s njegovim nasljednikom Sedeslavom (877.—879.).[6] Banovanje Sedeslavovo bijaše prekratko, pa nije dospio ni da pri-

[1] Docum. str. 373. — Resti o. c. str. 24. — [2] Docum. str. 365. — [3] Ibid. — [4] Docum. str. 365 i 366. — [5] Docum. str. 6. — [6] Docum. str. 366. — Lucius o. c. knj. II. str. 63.

sili Neretvane na obdržavanje ugovorena mira s Mletčanima. On bijaše ne samo odustao od politike svoga predšastnika, nego dapače udario sasvim drugim pravcem. Otišao je osobno u Byzant na poklone, a s Mletčanima je nastojao da podržava najbolje odnošaje. Usljed toga dospio je u sukob s narodom, s njegovim mišljenjem i s njegovim tradicijama, pa nije čudo, što je nakon same dvie godine bio smaknut.

Sedeslava je nasliedio ban Branimir (879.—892.). Kada je glava Sedeslavova pala, osjetiše to i u Carigradu i u Mletcima: Branimir je bio opet narodni ban, koji je pomorsku silu Hrvata podigao možda do najvećega ugleda. Odmah pri nastupu vlade zaratovao je na Mletčane, te njihovi kroničari bilježe, da je republika bila primorana da opremi proti Hrvatima više ratnih gjemija (naves longae), koje se, polag samoga njihova priznanja, povratiše, a da nisu upravo ništa opravile. Da se pod tim krije poraz Mletčana, zadan im od bana Branimira, nije se težko domisliti, dok njihov službeni pisac k ovoj viesti dodaje, da mletačke ladje nisu mogle da nadju neprijatelja![1]

Da poprave taj neuspjeh, Mletčani uzeše opremati novo brodovlje, kojemu je zapoviedao sam dužd Candiano. To se je brodovlje sukobilo sa hrvatskim blizu Zadra, kod rta zvanoga »Micha«. Na duždevu zapovied mletačke trireme nasrnuše na hrvatsko brodovlje najvećom žestinom. Hrvatske ladje, koje jedan mletački pisac i za ovo doba nazivlje liburnama,[2] nisu se ugnule okršaju, pa se je po riečima mletačkih pisaca boj bio većim oduševljenjem, nego li silama. Kod prvoga nasrtaja mletačko je brodovlje bilo sretno; ali množina hrvatskih ladja zaokruži mletačke, pa i samu duždevu triremu, te je u ljutom okršaju, junački se boreći, poginuo i dužd Candiano, a od vojske jedva ih nekolicina pobježe u Mletke, viestnici užasnoga poraza. Hrvati dozvoliše, da mrtvo duždevo tielo bude prenešeno u Mletke, gdje je s najvećim sjajem bilo sahranjeno.[3]

Ovaj mletački poraz sbio se mjeseca kolovoza ili rujna god. 887. Iz toga se vidi, da Mletčanima nije ni malo pomo-

[1] Sabellicus kod Lučića str. 64.: »nusquam enim hostis repertus est.« — [2] Sabellicus kod Lučića l. c. — [3] Docum. str. 374, 375. —

gao savez, što su ga još god. 879. bili sklopili proti dalmatinskim Hrvatima s nekojim talijanskim gradovima i sa samim carem Karlom Debelim, premda je taj savez bio ne samo obranbeni, nego i navalni.[1] Dà, hrvatska pomorska sila bijaše zastrašila ne samo Mletčane, nego i druge obalne gradove talijanske.

Poslije smrti dužda Candiana mletački kroničari za dugo vremena ne bilježe novih sukoba sa Hrvatima. Da budu Mletčani porazili Hrvate, ta bi se šutnja donekle mogla shvatiti, ali pošto se je dogodilo protivno, ne može se zaključiti drugo, nego da su Mletčani od Hrvata kupili mir. Pomorsku silu Hrvatâ ban Branimir bijaše silno podigao, a Mletčani, već poraženi od Hrvatâ, imali su sada groznoga okapanja kod kuće i po susjedstvu. U Italiji bijaše gotov metež, koji su Magjari svojim upadajima znatno umnožali. A od tih upadaja stradala je najviše Venecija. Bit će stoga najbliže istini, ako se ustanovi upravo ovo doba, Branimirova vlada, kada su Mletčani počeli plaćati Hrvatima danak za slobodnu plovitbu po jadranskom moru. Ima pisaca, koji vele, da su Mletčani plaćali Hrvatima danak za punih 160 godina;[2] a pošto se znade, da je to plaćanje prestalo oko god. 1000., to je izplaćivanje imalo početi već polovinom IX. vieka. Ali odnošaji mletačko-hrvatski, kako su netom razloženi, ne dozvoljavaju takova zaključka; dočim nutarnji i vanjski odnošaji mletačke republike, te premoć Hrvatâ na jadranskom moru za Branimirove vlade, nameću po sebi zaključak, da su Mletčani poslije poraza u blizini Zadra god. 887. bili prisiljeni da kupe zlatom od Hrvata mir i da se podvrgnu godišnjemu danku za slobodnu plovitbu po jadranskom moru. Ali ob ovom kasnije u posebnom poglavju.

Sabellicus kod Lučića l. c. — Romanin o. c. I. str. 205, 206. — Smičiklas o. c. I. str. 192. — [1] Docum. str. 374.: »Hic (Carolus imperator) primo anno regni sui Ravennae existens foedus inter Venetos et subiectos suos regni Italici per quinquenium renovavit et instituit, ut contra Sclavos, qui utrosque maritimis latrociniis nitebantur invadere, debeant unanimiter et concorditer non solum resistere sed etiam invadere.« — [2] Resti o. c. str. 38.

*

II.

Od kralja Tomislava do Držislava.

Ban Tomislav postaje kraljem svih Hrvata (g. 925.). Njegova vojna sila. — Kolike bijahu Tomislavove ratne ladje? — Kralj Krešimir I. (god. 930.—945.). — Kralj Miroslav (god. 945.—949.). — Nemiri u Hrvatskoj. — Ban Pribina. — Vojna Mletčana proti Neretvanima. — Otmica mletačkih djevojaka. — Pomorska sila Hrvata malaksa. — Odakle pomutnja glede narodnih granica Hrvata. — Trgovina s robljem. — Kralj Držislav (oko god. 970.—1000.). — Treća prekomorska vojna Hrvata. — Borbe Dubrovčana s Mletcanima. — Byzantinsko brodovlje u jadranskom moru. — Dužd Petar II. Orseolo. — Iztočni car ustupa mu svoja tobožnja prava na Dalmaciju. — Izdajstvo Svetoslava, zapovjednika hrvatskoga brodovlja.

Za nasljednika Branimirovih država Hrvatska, uživajući trajan mir od strane Mletčana i drugih susjeda, cvala je i postajala svedj uglednijom, te se je njezin ban Tomislav, spojivši dalmatinsku sa posavskom Hrvatskom, konačno proglasio kraljem svih Hrvata. K sjajnoj njegovoj krunitbi poslao je papa dva svoja legata, Ivana biskupa jakinskoga i Lava praenestinskoga.

Tomislav je bio prvi i veliki kralj Hrvatâ. On je svoju kraljevinu podigao do silne moći i ugleda. Polag viestî cara Konstantina, pomorska trgovina hrvatska sada se razvila na sve strane, a vojena sila hrvatska, to na kopnu to na moru, bijaše od jačih, što ih je u ono doba moglo biti u Evropi. Hrvatska je mogla dići do šestdeset tisuća konjanika i sto tisuća pješaka, a ratna mornarica sastojaše od osamdeset sagena i stotine kondura. Na sagenama bijaše po četrdeset momaka, na većim kondurama po dvadeset, na manjima i po deset.[1] Prema tomu hrvatska mornarica imala je do 180 ratnih brodova sa kakvih 5000 pomorskih vojnika.

[1] Ὅτι ἡ βαπτισμένη Χρωβατία ἐκβαλλει καβαλλαρικὸν ἕως τῶν ξ'χχ, πεζικὸν δὲ ἕως χιλιάδας ρ' καὶ σαγήνας μέχρι τῶν π' καὶ κοντούρας μέχρι τῶν ρ'. καὶ αἱ μὲν

Nego tim brojkama treba dodati i veslače, što su bili na hrvatskim ratnim ladjama. Ovjenčani pisac njihova nam broja ne spominje, jer se veslači nisu uračunavali medju momčad u ratnoj mornarici. Oni su bili, kao nekoč u rimsko doba, robovi, pa ne bijahu u ničemu izjednačeni sa vojnicima, a niti s mornarima. A kada to uzmemo na um, pa se sjetimo onoga, što je navedeno glede broja vojnika na drevnim grčkim trijerama, na rimskim liburnama, te na sredovječnim byzantinskim ladjama, onda moramo doći do zaključka, da su hrvatske sagene bile doista jake ratne ladje, po prilici kao negdašnje rimske liburne-trireme ili byzantinske dromone. A pošto je tomu tako, onda možemo nagadjati glede broja veslača na hrvatskim ladjama na temelju podataka, što su već u tom obziru navedeni glede drevnih rimskih i grčkih ladja, te sredovječnih byzantinskih. Te podatke ne marimo ovdje ponavljati, nego ćemo kazati, da se ne čini pretjeranim, ako uzmemo, da su hrvatske sagene bile kao srednje byzantinske dromone, koje su imale 100 veslača, a kondure da su mogle imati veće po 80, a manje po 60 veslača, dakle popriečno po 70 veslača. Time je broj veslača mogao dopirati bar do 15.000, pa je sveukupne momčadi na hrvatskoj ratnoj mornarici moglo biti barem 20.000.

Moglo bi se primjetiti, da ovakav račun ne stoji, da je okrunjeni pisac u svojem opisu uvrstio u svoje brojke ne samo pomorske vojnike naše mornarice, nego takodjer i veslače; ali takva primjetba za svakoga, koji pozna more i ima pojma o ladjama, naprosto je smiešna. Kada bi se pokušalo tako tumačiti Konstantinove rieči, dospjelo bi se jednostavno do nesmisla. Jer da bude na hrvatskoj ratnoj ladji bilo svega, veslača i vojnika, četrdeset ljudi, pa dvadeset a i deset, onda su te ladje doista morale biti vrlo sitne prema byzantinskim dromonama i mletačkim galandrijama, a i prema samim galijama. Kada bi se takvo tumačenje dozvolilo, onda bi se takodjer

σαγῆναι ἔχουσιν ἀνὰ ἀνδρῶν μ', αἱ δὲ κονδοῦραι ἀνὰ ἀνδρῶν κ', αἱ δὲ μικρότεραι κονδοῦραι ἀνὰ ἀνδρῶν ι. — De Adm. imperio c. 31. str. 150. —

moralo dozvoliti, da ne samo osamdeset hrvatskih sagena, nego i k ovima dodate hrvatske kondure, sve na okupu, ne bi bile mogle da naškode niti jednoj mletačkoj galiji, kamo li dromoni, najmanje pak galandriji. Ako na hrvatskoj sageni ne bijaše više od 40 momaka, onda takva ladja bijaše tek veliki čamac sa 10 ili 15 vesala na svakoj strani; dočim kondura, sa 10 momaka, ne mogaše da bude ni čestit čamac. Dà, kada bi gornja primjetba stala, Hrvati bi bili trebali ljestava, dosta visokih, da se iz svojih najvećih ratnih ladja popnu na mletačke najmanje, dočim bi hrvatske kondure bile vrlo prikladni čamci za mletačku mornaricu, koja — a to treba dobro pamtiti — za čitava stoljeća življaše u strahu od pomorske sile hrvatske! U nijednom pak slučaju ne bi car Konstantin takve sićušne hrvatske ladje mogao nazvati skupnim imenom sile (δύναμις), kao što on u istinu naziva ratnu mornaricu hrvatsku; još manje bi pak smatrao vriednim da se takvim sitnežom u svojoj knjizi bavi. On je imao pod svojom priestolnicom svaki dan pred očima veće ili manje odjele ratne mornarice grčke, dakle je o suvremenoj pomorskoj sili mogao imati pravi pojam; pa da hrvatske ratne ladje budu bile u istinu sićušne, kao što bi mogao u pomorstvu neupućen čovjek iz njegove knjige izvesti, to bi car bio doista i naglasio nerazmjerje u pogledu veličine izmedju byzantinskih i hrvatskih gjemija, a takodjer i malobrojnost momčadi na ovim potonjima prema množini veslača i vojnika na byzantinskima.

Neka pak nikoga ne zavede u bludnju činjenica, što moderne jedrenjače, koje nose i koju tisuću tona, ne trebaju više od dvadesetorice mornara; ili pak, što jošte riedke ratne jedrenjače ne imaju nikakvih veslača, nego su na njima izključivo vojnici, koji obavljaju i službu mornara.

Tko nije upućen u povjest nautike, mogao bi na tom temelju doista doći do zaključka, da ni na ladjama kraljevske hrvatske mornarice nije trebalo veslača, pa s toga da ne treba ništa ni da se doda navedenom svjedočanstvu cara Konstan-

tina u pogledu momčadi na našim sagenama i kondurama. Ali tko bi tako umovao, ljuto bi se varao. Nautička znanost staroga i srednjega vieka ne može se ni iz daleka prispodobiti s modernom, poglavito ne u pogledu uporabe i ravnanja jedriljem. Ono, što mi danas nazivljemo manevrom na jedrenjači (manoeuvre), i starim i sredovječnim narodima bijaše, što no rieč, knjiga sa sedam pečata. Pronaći kut jedra sa jamborom, da se odmjeri pravac, kojim će ladja ploviti; izmjeriti taj kut, pronaći kut jedra sa vjetrom, da se taj vjetar najkoristnije upotriebi za brži hod ladje; te u obće sve ono, što nam je danas pod naslovom manovre s jedriljem poznato, spada u novi viek. Genovežanin Andrija Doria (r. 1468.+1560.), dokle još bijaše admiralom mornarice francuzkoga kralja Franje I., prvi je pronašao način, kako se dade ploviti po moru s vjetrom skoro sasvim protivnim pravcu, u kojem treba ploviti. Kada je on prvi put to pokušao, te ostavio za sobom sve ostale ladje, koje ne samo što nisu mogle da plove za njegovom, nego im bijaše red da se povrate, njegovi suvremenici ostadoše iznebušeni, pa se je obćenito držalo, da u tomu imade nešto vrhunaravna.[1] Od te dobe izveo se gotov prevrat u nautičkoj znanosti, te se je uvidjelo, da veslači nisu toliko nuždni, da ih vješta manovra, dakako uz vjetar, može nadoknaditi. Ali prije toga ladja, osobito ratna, bez veslača nije mogla da bude, pa, kao što je spomenuto za byzantinske i mletačke gjemije, treba kazati i za hrvatske, da su imale svoje veslače, i to u razmjeru prema veličini; a car Konstantin, nabrajajući u svojoj knjizi momčad na hrvatskim sagenama i kondurama, veslače je naprosto izpustio.

Da se svede kraju ovo pitanje, te da se iztisne iz pameti čitaoca svaka i najmanja dvojba glede onoga, što je iztaknuto o veličini hrvatskih ratnih ladja, navodimo kao najmjerodavniji, ali i najsjajniji dokaz ono, što nam je u historiji ostalo sačuvano glede veličine hrvatskih ratnih sagena, dakle većih ladja naše kraljevske mornarice. Taj je dokaz iz XI. vieka, ali to ni malo

[1] Cf. Bechi o. c. str. 264—265

ne prejudicira našoj stvari: ne imamo razloga da držimo sagenu iz XI. vieka većom ili manjom od one iz X.

Kada su poslije smrti zadnjega narodnoga kralja hrvatskoga zavladale širom naše domovine gradjanske borbe, grad Spljet bijaše se dao pod okrilje i zaštitu mletačke republike. Iz te dobe, i to upravo iz god. 1097., sačuvala nam se izprava, koju su Spljećani izdali mletačkomu duždu Vitalu Mihovilu, kada se je kršćanski Zapad spremao na prvu križarsku vojnu. U spomenutoj izpravi Spljećani se obvezaše, da će, kada dužd s vojskom pod Spljet dodje, oboružati i staviti mu na razpolaganje ili jednu sagenu ili dvie galije; a obrekoše pak, za slučaj, te obveze ne bi mogli da izpune, da će izbrojiti duždevoj komori tisuću zlatnih solida romanata.[1] Sbog osobite važnosti ovoga dokaza vriedi, da se odnosni odlomak pomenute izprave ovdje u izvorniku prenese:

»Nos spalatini etc. promittimus vobis domino nostro Vitali Michaeli, glorioso duci Venetie sive Chroatie et imperiali prothosevastori, ut, cum venerit stolus vester Spalatum, nos preparare debeamus unam saginam vel duas galleas alias ad veniendum vobiscum; tantum tamen in providentia vestra sit, quas illarum ducere velitis. Quod si hoc non observaverimus, tunc componere debeamus in camera vestri palatii solidos romanatos mille.«[2]

Iz ovoga očito proizlazi, da je jedna sagena vriedila za dvie galije; a vidjeli smo prije, da su u ovo doba galijama Byzantinci zvali manje dromone,[3] koje imadjahu samo jedan red veslača. Ako je pak sagena vriedila za dvie galije, ona je mogla biti, ako ne kao najveća byzantinska dromona sa 200 i više ljudi, a to barem kao srednja, sa 100 veslača. Takvo tumačenje nije doista ni nelogično ni pretjerano, pa s toga ni gornji račun nije pogrješan.

Kada pako ni ovo tumačenje ne bi zadovoljilo, kao daljnji dokaz za veličinu hrvatskih sagena može nam služiti globa,

[1] Ovi su se solidi zvali romanati, ῥωμανάτος, jer imadjahu lik cara Romana IV. Diogena (1068—71), a bijahu izključivo zlatni. — [2] Docum. str. 178. — [3] str. 52.

kojoj su se u istoj izpravi Splјećani podvrgli za slučaj, da ne bi svojoj obvezi zadovoljili. Globe su pak uviek u razmjeru prema važnosti propuštene dužnosti ili neodržane obveze. Splјećani se obvezaše platiti duždevoj komori tisuću romanata, ako ne bi preuzetoj obvezi zadovoljili. Za ono doba ta globa za malen grad bijaše ogromna.

Romanat ili zlatni solid bijaše $^1/_{72}$ dio libre ili litre zlata, težak obično $4._{55}$ gr. i smatrao se jedinicom zlatnoga novca sve do pada Carigrada pod Osmanlije. Hiljada tih solida bijaše kao mal ne 14 lítara zlata; a litra zlata, po računu stručnjaka, vriedila je oko 429 for. u srebru; t. j. zlatni solid vriedio je ne punih 6 for. u srebru.[1] Prema tomu globa, kojoj se bijahu od svoje dobre volje podvrgli Splјećani, iznosila je koliko i 6000 for. srebra današnje vriednosti. Ali treba uzeti u obzir, da je u ono doba novac, po gotovo zlatni, bio preriedak. Još ga tada ni veće države nisu kovale, pa nije čudo, što ga ni naši vladari ne kovahu. Svuda je tekao zlatni novac byzantinski, koga ni u samom Byzantu ne bijaše na pretek. A kada se to uvaži, onda se mora priznati, da je vriednost zlata u X. i XI. vieku bila bar 5 puta veća, nego li je danas, a u Hrvatskoj možda je bila i 10 puta veća. Prema tomu Splјećani se bijahu obvezali na globu od najmanje 30.000 for. današnje vriednosti, a moguće i svih 60.000 for. A priznati se mora, da bi tolika dobrovoljna globa ili naknada bila vrlo nerazmjerna, ako sagena ne bijaše u istinu jaka i velika ratna ladja, ako na njoj nę bijaše svega, veslača, mornara i vojnika više od 40 ljudi! Uza svu današnju skupoću drvlja i radničkih nadnica, uza podpunu manjkavost prejeftinoga djela robskih ruku, za 60.000 for. dala bi se sagraditi i opremiti krasna i jaka drvena jedrenjača, kamo li ne bi u ono doba, kada danak grada Splјeta hrvatskomu kralju ne iznašaše više od 200 zlatnih solida,[2] i kada se smatraše kraljevskim darom, ako upravo toliku svotu kralj svake godine pokloni rimskoj stolici![3]

[1] Rački: Nutarnje stanje str. 164—166. — [2] Konst. Porhyr.: De adm. imp. c. 30. — [3] Docum. str. 104. — Kralj Zvonimir prigodom svoje krunitbe obrekao je, da će svake godine o uzkrsu pokloniti u ime počasti

I historija, dakle, i logika neumoljivo nas sile, da smatramo hrvatske ratne sagene i kondure u istinu jakim ratnim ladjama, koje nisu smjele zaostajati za onima suvremenih pomorskih naroda. Žalibože, potanje o obliku i konstrukciji te ratnoj opremi njihovoj izvjestna ne znamo ništa; ali kada znademo, kako su Branimirove sagene i kondure znale poraziti kod Zadra ćak i trireme dužda Candiana, onda ne ćemo ni časka počasiti, da riečima cara Konstantina u ovom predmetu priznamo pravi smisao, kako je više bio iztaknut; a hrvatski historičar će moći kazati: Hrvatska pod kraljem Tomislavom imala je na kopnu sto tisuća pješaka i šestdeset tisuća konjanika, a na moru 180 ratnih ladja sa dvadeset tisuća ljudi!

Kraj tolike pomorske sile Hrvatâ nije čudo, što nam ne ostade zabilježen kakav sukob izmedju Mletčana i kralja Tomislava. Venecija je sada bila sretna, što joj je, uz plaćanje danka, bila slobodna plovitba po jadranskom moru.

Nasljednik Tomislavov, Krešimir I. (oko 930—945.), po svjedočanstvu suvremenika iztočnoga cara, održao je kraljevstvo u snazi i slavi otca svoga.[1] I pod njegovom vladom održali se mirni odnošaji s Mletčanima: ovi se nisu usudili da se ogledaju s njime na moru; a on je opet znao suzpregnuti gusarenje, čemu su osobito naginjali Neretvani. Ali za to pod

rimskoj stolici 200 zlatnih solida, po primjeru nekojih drugih kršćanskih vladara. — Kolika bijaše vriednost novca u srednjem vieku, i to još u mnogo poznije doba od onoga, kojim se ovdje bavimo, neka se zaključi iz ovoga podatka. Prigodom IV. križarske vojne Mletčani se bijahu obvezali prenieti na svojim ladjama u Palestinu i obskrbljivati za vrieme od jedne godine hranom 29.000 pješaka i 4.500 konjanika uz toliki broj konja za svotu od 85.000 srebrnih maraka, po prilici 2,125.000 for. Ako uzmemo, da je trošak za uzdržavanje i prevoz jednoga konja bio samo dvostruk prema onomu jednoga čovjeka, onda su se Mletčani morali poskrbiti za prevoz i hranu kakvih 42.500 ljudi za vrieme od jedne godine, te im je naknada za svaku glavu iznosila ni više ni manje od 50 for. današnje vriednosti, ne punih 14 novčića na dan! (Daru o. c. I. str. 224—224 — Romanin o. c. II. str 150—152.) — [1] De adm. imperio cap. 31, str. 151. Ὅτι τὴν πολλὴν ταύτην δύναμιν καὶ τὸ τοῦ λαοῦ πλῆθος εἶχεν ἡ Χρωβατία μέχρι τοῦ ἄρχοντος Κρασημέρη« . . .

nasljednikom njegovim, mladjahnim mu sinom Miroslavom (945.—949.), nastadoše grozni nemiri u kraljevstvu. Ban Pribina ne htio se pokoriti tomu mladiću: podiže bunu, u kojoj kralj zaglavi.

Malo prije njegove smrti bijaše se poremetio mir s Mletčanima. Okoristivši se nemirima u kraljevstvu, Neretvani se bijahu dali na gusarenje, a ne bilo čvrste ruke, koja bi ih u tom obuzdala. God. 948. Mletčani odaslaše proti njima dužda Petra Kandijana III. s brodovljem od 33 gumbarije (κομβάρια)[1] uz dva druga pomorska zapovjednika. Mletački pisci zabilježiše, da ta vojna nije urodila nikakvim plodom, nego da se je dužd povratio bez ikakova uspjeha.[2] Ne krije li se možda i tu kakav mletački poraz? Njihovi izvori vele nadalje, da je bilo odaslano opet jednako brodovlje, koje da je uspjelo samo u toliko, što je s Neretvanima bio sklopljen mir, pa se je to brodovlje bez drugih uspjeha povratilo u lagune.[3]

Iz ovakih viesti težko je razabrati pravu istinu. Mletčani dvakrat šalju jako brodovlje proti hrvatskoj obali u osvetni rat, a ne spominju, da li je sliedila kakva pomorska bitka. Da nije u obće moglo doći do bitke, težko je dozvoliti; a da su u takvoj bitci Mletčani iznieli pobjedu, to mletački izvori ne bi bili prešutjeli. S toga neizvjestnost njihova pisanja, te sklopljeni najzad mir, što naglašuju, dalo bi naslućivati, da su Mletčani u najboljem slučaju povratili stvari u prijašnje stanje; da su se naime obvezali i nadalje izplaćivati stari danak, a da im je kralj hrvatski zajamčio slobodnu plovitbu po jadranskom moru. To je tim vjerojatnije, što imamo potonjih viesti, kao što će se vidjeti, da su Mletčani još više decenija kasnije priznali

[1] Casoni: »Navigli poliremi« str. 14. za gumbarije, koje zove takodjer Cumbarie i Gambarie, veli samo to, da im je naziv saracenskoga poriekla. Potanje o njima nije ništa poznato. — [2] »Igitur Petrus Candianus dux sexto ducatus sui anno triginta et tres naves, quas Venetici gumbarias nominant, contra Narentanos Sclavos misit, quibus Ursus Badovarius et Petrus Rosolus praefuerunt. Qui absque effectu reversi sunt.« — Docum. str. 400. — Romanin o. c. I. str. 234. — [3] »Iterum namque totidem contra eos mittere studuit. Quae federe firmato ad propria redierunt.« — Ibid.

se dužnicima danka hrvatskomu kralju; najsvečanije pako njihovo priznanje sadržano je u samoj uzkrati te obveze za kralja Držislava, kojega poslanici bijahu došli po danak u Mletke.

Nekoji mletački kroniste i povjestničari tvrde, da je u ovo doba sliedila glasovita otmica mletačkih djevojaka od strane Hrvata.[1] U Mletcima naime bijaše običaj, da se skupni ženitbeni obred obavi na zadnji dan siečnja, koji bijaše, po predaji, dan prenosa tiela svetoga Marka. U sjajnom provodu polazilo se u biskupsku crkvu u Olivolu, gdje bi se sabrale u bielo odjevene, dragim kamenjem nakićene nevjeste, imajući svaka u rukama kutiju, u kojoj bijaše miraz. Predaja hoće, da su jednom hrvatski gusari neopaženo se izkrcali pod Olivolu, provalili u katedralu, te zarobili nevjeste, mladoženje, a nekoji hoće ćak i samoga biskupa, pa umakli napram gradu Caorle u neku luku, koja bi po tom prozvana djevojačkom lukom, porto delle donzelle, i tamo da su razdielili medju sobom plien. Strava bila velika, no Mletčani da su se brzo snašli, opremili nekoliko brodova, te se pod duždevim vodstvom odtisnuli u potjeru. Dostigavši gusare, vele stari izvori, da su ih prisilili da povrate i nevjeste i blago. Na uspomenu toga dogadjaja slavila se svetkovina, koju prozvaše delle Marie. Dužd je svake godine u sjajnom provodu polazio u crkvu Santa Maria Formosa, te je darivao mirazom iz državne blagajne 12 siromašnih djevojaka.[2] Ali valja primjetiti, da većina kronista ovaj dogadjaj niti ne spominje. Najčudnovatije je pak to, da su Hrvati mogli doploviti pod Mletke, usidriti se i izkrcati se, a da ih Mletčani ni ne opaze. Romanin nagadja, da su Mletčani htjeli da proslave sretno sklopljeni mir sa hrvatskim kraljem poslije prvoga neuspjeha, pa da su tu slavu spojili s drevnim jednim običajem, koji je usljed toga bio izkićen legendom o otmici nevjestâ.[3]

[1] Lorenzo de Monaci dokazuje, da se je ta otmica sbila za dužda Petra Partecipazia (939—942); Sabellico i Sanudo vele, da je to bilo za Petra Kandiana III. (942—959), a Filiasi ju prenosi u dobu Petra Tradonika. Romanin drži sa Sabellicom i Sanudom. — [2] Sr. Molmenti: Poviest Venecije. Senj. 1888. str. 45—46. — Romanin o. c. I. str. 234.

Poslije nasilne smrti mladjahnoga kralja Miroslava nastade u Hrvatskoj bezvladje, koje dobro posluži kraljevu ubojici, banu Pribini. On se domogne vlasti, ali se odnošaji u kraljevstvu time ne popraviše. Hrvatska je počela propadati u mnogom obziru, pa je naravski i njezina pomorska sila smalaksala. Suvremenik, više spomenuti car Konstantin, veli, da je sada spao broj pješadije i konjaničtva, dočim da su sagene od osamdeset spale na trideset, a za kondure nije nam ostavio viesti.[1] Ne ima sumnje, da će se i njihov broj biti sada prepolovio. Toj viesti, do protivna dokaza, ne imamo razloga nevjerovati, a svakako je značajno, što se Mletčani ni sada nisu uhvali da posegnu za prevlašću na jadranskom moru. Oni su nastavili plaćanjem danka.

Bezvladje u Hrvatskoj trajalo je punih 20 godina. Zemlji je prietilo raztrojstvo. Iztočni i južni krajevi odciepiše se sada od kraljevine, što su jedva dočekali osobito Neretvani, da mogu opet zametnuti gusarenje po moru. Ovo odciepljenje nekojih krajeva, do Cetine prema sjeveru, sbilo se upravo kada je car Konstantin pisao svoju knjigu, pa je on pod tim dojmom pomutio nove sada stvorene političke granice kraljevstva sa etnografskim granicama, te mjesto da odmjeri, za ono doba, državi hrvatskoj kao najjužniju granicu rieku Cetinu u dolnjem, a Neretvu u gornjem toku, on je tu granicu odmjerio narodu hrvatskomu. U tomu su se za njim poveli mnogi pozniji pisci naše domaće povjesti, ne izključivši ni samoga Lučića,[2] a odatle se porodila težka

[1] καὶ ὑπὸ τοῦ Πρβουνία βοιάνου ἀναιρεθέντος, καὶ διχονοιῶν καὶ πολλῶν διχοστασιῶν εἰς τὴν χώραν γενομένων, ἠλάττωται καὶ τὸ καβαλλαρικὸν καὶ τὸ πεζικὸν καὶ αἱ σαγῆναι καὶ αἱ κονδοῦραι τῆς ἐξουσίας τῶν Χρωβάτων. ἀρτίως δὲ ἔχει σαγήνας λ', κονδούρας μεγάλας καὶ μικράς, καὶ καβαλλαρικὸν καὶ πεζικόν. — De Adm. imp. cap. 31. str. 151. — [2] De regno Dalm. et. Cr. lib. I., cap. XII. str. 47. — Koliki je nesmisao tvrditi, da je narod hrvatski neselio zemlju samo do Cetine, i da je Hrvatska počimala od ove rieke prema sjeveru, lako je uvidjeti iz same činjenice, što je i županija Duvanjska takodjer spadala Paganiji, zemlji izmedju Cetine i Neretve, pa je polovinom X. vieka i ona odpala od Hrvatske za neko vrieme; ali zato ipak ne može se poreći, da je upravo na teritoriju te županije sliedilo krunisanje prvoga hrvatskoga

pomutnja pojmova, koje se neki valjda nikada ne će moći da otresu. Konstantin je pisao svoju knjigu bar 350 godina poslije svršenoga doseljenja Hrvata u zemlje na jadranskom moru; pa kada bi on bio i mnogo osbiljniji pisac, vriednost njegova glede narodnih naših granica, 350 godina prije njega, bila bi još vrlo problematična.

U žalostno ovo doba bezvladja i suživanja državnih granica Hrvatske silno se bijaše razgranila po našem moru trgovina robljem. Razuzdani boljari hrvatski, natječući se s Magjarima i Mletčanima, lovili su svoju braću i prodavali u daleki sviet. Ta nečastna trgovina ljudskom puti bijaše preotela toliki mah, da su se i sami Mletčani, kako je već bilo spomenuto,[1] vidjeli prinuždeni, da stave neke granice toj sramoti. G. 960. izdaše naredbu, kojom se zabranjivalo tjeranje takve trgovine po moru, osim kada bi se time mogle prinieti znatne koristi otačbini, ili kada bi državna potreba to zahtievala, da se naime namiri nuždni broj veslača na ratnoj mornarici.[2] Pulj u Istri bijaše glavna postaja i recimo stovarište te nedostojne trgovine. Osim Hrvatâ, tu su dovadjali i Magjari, što bi polovili, a posrednici i javni i tajni bijahu Židovi, kojih valja da bijaše sva sila, kad je Republika u istoj naredbi morala izričito da zabrani svojim pomorcima, da nijedan ne smije ukrcati Židova, koga mu drago, bez razlike.[3] Bez sumnje, ta sramotna trgovina bijaše prema ondašnjem duhu vremena; ali tko bi mogao proračunati, koliko je najzdravije hrvatske krvi tim načinom dospjelo na galije mletačke, byzantinske i saracenske?

Tek oko god. 970. narod hrvatski se opet nekako snašao i sjedinio, te podigao na hrvatsko priestolje Tomislavova unuka, kralja Držislava (970?—1000.). Nastali ovaj mir odrazuje se i u povjesti mornarice hrvatske, pošto se čita, da su Hrvati

kralja. A prvi hrvatski kralj ne bi bio doista izabrao za tu svrhu zemljište, koje ne bi bilo čisto hrvatsko, ne samo politički, nego i etnografski. — [1] Str. 48. u opazci. — [2] »excepto si . . . pro tali causa unde guadagnum accrescat in patria aut pro causa Palatii.« — Izprava kod Romanina o. c. I. str. 370—372. — Cf. Gfrörer-Weiss. o. c. I. str. 264—279. — Smičiklas o. c. I. str. 229. — [3] »vel Judeum in navi sua levare debeat.« — Romanin l. c.

god. 969. opet se prevezli preko mora i zaratovali na obali talijanskoj. Vojna bijaše poduzeta proti Saracenima, koji su valjda svojim gusarenjem uznemirivali hrvatske obale. Kod Monte Gargano, koji se inače zove i Monte Sant' Angelo, Hrvati su Saracene silno porazili.[1] Ove su se dakle godine Hrvati izkrcali na isti talijanski poluotok, gdje i god. 642., kada su obsiedali Manfredoniu. Ovo je treća prekomorska vojna Hrvatâ.

Držislav, da bolje učvrsti svoje gospodstvo na moru, smatrao je shodnim da stupi u prijateljske odnošaje s Byzantom, odakle je, po pripoviedanju domaćega pisca, dobio i kraljevske znakove, te naslov patricija carigradskoga. Do njega iztočni carevi ne priznavahu našim kraljevima ni časti, ni naslova kraljevskoga.

Odmah prvih godina vlade novoga kralja pokazalo se, da bijaše mudro i koristno njegovo približenje Carigradu. Byzantinska zaštita bijaše se, valjda usljed posebnoga ugovaranja, protegla i na južne hrvatske strane, koje se za bezvladja bijahu odciepile od kraljevstva. Dubrovnik, poput ostalih primorskih gradova, sigurno se je upravljao takodjer još prije po svojem štatutu, te godišnjim dankom priznavao vrhovnu vlast hrvatskoga kralja, pa je sada, odciepljenjem južnih krajeva, on takodjer postao sasvim nezavisan. Ali zato bijaše izgubio zaštitu hrvatskoga kralja, pa Mletčani, koji ovomu još sveudilj plaćahu danak, bez povrede odnošaja s kraljevinom Hrvatskom počeše plieniti dubrovačke ladje. Tako god. 980. zaplieniše ladju s teretom u vriednosti od 25.000 dukata. Dubrovčani odaslaše u Mletke poslanstvo, da zaište naknadu i zadovoljštinu; ali ovo ne dobi niti odgovora.[2] Držislav u tu razpru nije se u obće umiešao, a značajno je ipak, što prvi sukobi izmedju dviju republika, mletačke i dubrovačke, padaju upravo u doba, kada se je južna Dalmacija odciepila od kraljevstva. Venecija se nije drznula da dodijava Dubrovniku, dok je ovaj uživao

[1] »Sclavi in Italiam trajicientes, Saracenos ingenti clade superatos, monte Gargano dejecerunt.« — Sigonius kod Lučića o. c. lib. II. cap. II. et III., str. 66 i 68. — [2] Resti o. c. str. 31—32.

letčani proti njima zavojevali. Tom prigodom Mletčani jednu dubrovačku ladju s teretom u vriednosti od ukata; a zarobiše ju pod izgovorom, da bi medju momgao biti koji Neretvanin i da bi teret mogao pripadati rgovcu neretvanskomu. Dubrovčani i sada odpraviše u oslanstvo, koje ni ovoga puta nije bilo sretnije ruke a.[1]

ovo doba bijaše postao mletačkim duždom Petar II. , uman i odvažan muž, a istom u tridesetoj godini. aše postavio zadaćom, da otačbinu svoju podigne u ogledu: da ju učini moćnijom i bogatijom, nego li bije na skoro dobio u Carigradu velikih povlasti za trgovce,[2] a htio je da se okoristi i nutarnjim nemirvatskoj, pa i oslabljenjem južnih dielova države, što u od upadaja bugarskih.

olo je postepeno dospio u toliko prijateljstvo s Bya mu je iztočni car oko god. 995. predao sva svoja rava na dalmatinske gradove, koji nekoč priznavahu last Carigrada.[3] Značajno je svakako, što su neprijamedju Mletčana i Neretvana zametnula se takodjer a. Nisu li ih možda Mletčani navlaš izazvali, da prere, što no imadjahu s Hrvatskom, jer im hrvatski mu oni plaćaju danak, eto ne može da obezbiedi o moru?

lo je imao izpravu, kojom mu iztočni car ustupa a na dalmatinskim gradovima, ali ipak nije se po prava i reklamira za se. On je znao, da taj ustup liti ni malo, ne budu li dalmatinski gradovi htjeli lavu sv. Marka. Za to je trebalo te gradove nagoiiti ih. Elemenat latinski u tim gradovima ne bijaše nuo, a u tom elementu bijahu najbolji mletački

str. 36. — [2] Odnosnu zlatnu bulu izdanu im od careva stantina v. kod Romanina o. c. str. 381 – 383. — Gfrörer-I. str. 359—367. obširno se bavi tom zlatnom bulom. — *I.* o. c. I. str. 392. — Smičiklas I. str. 233.

agenti.[1] Preko ovih, Mletčani su lako mogli uvjeravati i Zadrane i Trogirane i Spljećane, da je jedini spas za njihovu trgovinu, ako se sasvim povjere milosti dužda Orseola, koji je sada svemoguć u Carigradu. Dakako, to ne bijaše puko nagovaranje; u tomu bijaše i zastrašivanja. A pošto bi Držislav bio znao uzdržati u pokornosti primorske gradove, i proti njihovoj volji, Orseolo je stao još bolje podupirati razrožnost izmedju kralja i njegova brata Svetoslava. Dakako, danas ne razpolažemo podatcima, koji bi nam to uplitanje mletačko potvrdili i razsvietlili; ali zaključujemo iz posljedica. Kada je Držislavov brat sasvim pristao uz Mletčane, kada je bio spravan da u duždeve ruke položi ćak i prisegu vjernosti, Mletčani su se odlučili na konačnu akciju. Gradovi ih bijahu zamolili za zaštitu, nagovoreni i zastrašeni; Držislava bijahu učinili nemoćnim da ih zaustavi na moru, pošto Svetoslav, zapovjednik brodovlja, bijaše na njihovoj strani; uz to, imajući već u pripremi jaku mornaricu, konačno prekinuše odnošaje s hrvatskim kraljem time, što su mu uzkratili dalnje izplaćivanje danka.

III.

O mletačkom danku.

Bilježke i mnienja iz raznih pisaca. — Ivan djakon. — Andrija Dandolo. — Sagorninova kronika. — Sabeliko. — Ivan Lučić i njegova protuslovja. — Mletački noviji historičari. — Niemac Gfrörer. — Čemu bijaše namienjen mletački danak. — Državni prihodi hrvatski. — Pomorski župan. — Ratna mornarica hrvatska u mirno doba.

Jesu li doista Mletčani plaćali vladarima hrvatskim danak za slobodnu plovitbu po jadranskom moru?

Ob ovom pitanju razni su pisci različito pisali. Hrvatski povjestničari zastupaju stranku, koja tvrdi, da su Mletčani taj

[1] Sr. Smičiklas l. c.

danak doista plaćali; ali strani pisci, a u prvom redu nekoji mletački, to ili poriču ili nastoje da omalovaže, da ne bi svojim priznanjem potamnjeli slavu negdašnje gospodarice jadranskoga mora. Na žalost k ovima primorani smo pribrojiti i monumentalno djelo našega Ivana Lučića.

Ipak, ovo pitanje ne čini se toliko zamršenim, niti se dade opravdati silno nesuglasje pisaca, koji su ga se dotakli. Da se ovo pitanje svede na čistac, razpolažemo jednim, što no se u historijskoj kritici naziva, prvotnim vrelom. Doduše, to vrelo nije nikakva povelja; kamo sreće, da nam se je sačuvala izprava, u kojoj bijaše sadržan ugovor izmedju Hrvatâ i Mletčana za plaćanje danka! Ali ipak to je vrelo pisac, ne hrvatski, nego mletački; i to pisac ne samo suvremenik, nego svjedok očevidac, a uz to razborit i naobražen čovjek.

Ivan Djakon, pod tim imenom je naš pisac u historiji poznat, vrlo uvaženi mletački kroničar, bijaše kapelan dužda Petra II. Orseola. Kao suvremenik i očevidac, on je mogao biti sasvim dobro obaviešten o stvarima, o kojima se bijaše odlučio da piše. Budući u duždevoj službi, već prema svome položaju morao je da zagrize u hvalospjeve, da bude u neku ruku slaviteljem svoga gospodara. On se te slabosti nije mogao da otrese; ali to u našem pitanju biva nama samo u prilog: da je mogao, on bi doista bio vrlo rado premučao i zatajio nekoje činjenice, koje, ako nisu obarale slave njegova gospodara, potamnjivale su slavu Venecije, njegove otačbine. Taj mletački kroničar, koji je svoju knjigu pisao najdalje izmedju god. 1009. do 1011., izričito priznaje, da su Mletčani Hrvatima plaćali danak za slobodnu plovitbu po jadranskom moru. On naime veli o svom gospodaru, duždu Petru II. Orseolu, s kojim se upravo bavimo, sliedeće: »Ovaj je dužd junački oslobodio svoje (Mletčane) od tlačenja Slavena Hrvata; i on je prvi zabranio, da im se plaća običajni danak.«[1]

[1] »Hisdem (idem) namque dux a Croatorum Sclavorum oppressione suos potenter liberavit; quibus etiam solitum censum primus dare interdixit.« — Joannis chron. venet. 30—31. — Documenta str. 424.

*

Ovako čisto i bistro svjedočanstvo ne dozvoljava mjesta kakvoj dvojbi; pa da nam Ivan ne bude ostavio do li same gornje rieči, s pitanjem ovim historik bi mogao biti na čistu.

Nego Ivan Djakon nije nam ostavio golu tu viest. Njegova težnja, da uzveliča slavu svoga gospodara, navela ga je, da nam ju ne samo razjasni, nego da ju utvrdi činjenicom, koja je njemu, kao duždevu kapelanu i pratiocu, mogla biti najbolje poznata. On u svojoj knjizi, pišući dalje od god. 997. do 998., ovako nastavlja: »Oko ove dobe hrvatski vladar napeo se da progoni Mletčane sbog danka uzkraćenog mu od dužda. S toga je dužd proti njima opremio šest gjemija, pod vodstvom Badovarija, pridjevkom Bragadina; koji, osvojivši jedan njihov grad, koji se zvao Issa (Vis), priveo je u Mletke roblja obojega spola. Iz toga se porodila još veća mržnja izmedju Mletčana i Hrvata. Stadoše ponovno zahtievati od dužda danak; kojima je dužde na porugu odvratio: »Ne marim šiljati vam ga po kakvom god poslaniku; nego, dade li Bog zdravlja, ne ću uzmanjkati da sam glavom dodjem, da tu obvezu izpunim.«« [1]

Iz toga navoda najočitije proizlazi:

1. da su Mletčani polag ugovora plaćali danak Hrvatskoj;

2. da im je hrvatski kralj, kada su Mletčani prekršili ugovor, uzkratio slobodnu plovitbu; i

3. da za taj danak bijaše jamac sama država, nipošto

[1] »Circa haec namque tempora Croatorum iudex propter interdictum sibi censum a duce in Veneticos lesionis molestiam exercere conatus est. Unde domnus dux sex naves praeparatas illuc mittens, quibus Badovarius, cognomento Bragadinus, praefuit. Qui unam illorum civitatem, quae Issa nominabatur, comprehendens utriusque sexus captivos ad Veneciam deportavit. Et ex hoc maioris odii cumulum inter Veneticos et Sclavos pululavit. Coeperuntque iterum censum inportune ducis exiere; quibus dux pro illorum ignominia demandans: »Non per quemlibet nunciorum hunc mittere curo; sed vita comite, ad hanc persolvendam dationem venire ipse non denegabo.« — Ibidem.

privatnici; i da je za nj dužd morao odgovarati kralju hrvatskomu, koji mu s toga šalje i poslanstvo.

Pored ovako sjajnih svjedočanstva pisca suvremenika, i koji je bez sumnje vidio u Mletcima poslanike kralja Držislava, a po svoj prilici i prisustvovao, kada je ovima dužd dao navedeni porugljivi odgovor, moglo bi se ovo pitanje zaglaviti, pošto drugoga suvremenika, ili skoro suvremenika, koji bi inače stvar opisivao, ne ima; dočim ostali kroničari, koji su se ovoga pitanja dotakli, tek su drugotni izvori, u kojima rieči Ivanove bile su ili slabo prepisane ili zkvarene, i to više stotina godina poslije nego je Ivan svoju kroniku pisao.

Takav jedan patvaratelj-kroničar je Andrija Dandolo, mletački dužd od god. 1343.—1355. On je u svojoj kronici prepisao mal ne cielu kroniku Ivana Djakona, samo što je neka poglavja, a osobito ona, što se bave dobom i djelovanjem dužda Petra II. Orseola, znatno skratio. Naravski, on nije propustio da spomene danak, što se od mletačke strane plaćao Hrvatima; ali je i to kazao znatno skraćeno i uz nekoje dodatke, kojima je stvar na korist Mletčana, a na štetu Hrvata znatno ublažio. On piše: »Ovaj dužd (Orseolo) naredbom je zabranio, da Mletčani, koji plove po jadranskom moru, plaćaju običajni danak Hrvatima, koji se gusarenjem bave.«[1] Iz toga očito se razabire, da je smisao prvoga izvora doista izvrnut. Po Dandolu, republika kao takova nije odgovarala za danak hrvatskomu kralju, nego su taj danak podmirivali »hrvatskim gusarima« pojedini mletački zapovjednici trgovačkoga brodovlja. Ali ipak tu obvezu i Dandolo smatra dankom, a i to je našoj stvari u prilog.

U kronici, što se pripisuje Sagorninu, rieči Ivana Djakona vjerno su prenešene;[2] ali zato prijatelji mletačke republike ignoruju naprosto i ovu koliko i Ivanovu kroniku.

[1] »iste Dux (P. Orseolus) ... censum solitum dari Sclavis piraticam exercentibus a Venetis navigantibus per mare Adriaticum per edictum prohibuit.« — A. Dandoli chron. venet. lib. IX. pag. 10. — Muratori: Scriptores rer. ital. XII. 226. — [2] Daru: Storia della Republica di Venezia. I. str. 117.

Imamo dakle tri mletačka izvora, koja su podpuno složna u tomu, da su Hrvati primali od Mletčana danak u ime slobodne plovitbe po jadranskom moru; i ako jedan od tih ublažuje tu historijsku istinu, da ju prikaže kao manje nečastnu za gizdavu Veneciju. Od tih triju izvora za nas je, prema pravilima historijske kritike, a i po samom zdravom razumu, najmjerodavniji suvremeni, napisan od najklasičnijega svjedoka, očevidca. Dandolovi umetci i izpravci odaju samo njegovo subjektivno shvaćanje u ovom pitanju, pa do njih osbiljan čovjek ne može držati, kada razpolaže prvotnim izvorom do 250 godina starijim od njegova, odakle je Dandolo samo prepisivao. Iz toga pak naravski sliedi, da svi potonji pisci, koji su se pitanjem mletačkoga danka bavili ili ga se samo dotakli, a imali su pred očima samo Dandolovu kroniku, upali su u istu pogrešku ili su pak zabrazdili još i dalje, pa su kazali, da su mletački trgovci plaćali danak samo Neretvanima, kao da su ovi za cielo vrieme, što se je danak plaćao, bili odtrgnuti od hrvatske države, ili pak bili država u državi, te ih pred vanjskim svietom nije zastupao hrvatski kralj. Dakako, može se dozvoliti, da su se Neretvanci osobito izticali, kada su Hrvati poduzimali brodolov proti Mletčanima, pa im je ime Neretvana bilo postalo nekakvim strašilom u lagunama, pošto su oni imali i osobitih razloga, da budu biesni na Mletčane, kako je to bilo već naglašeno; ali ipak to nije i ne može da bude dokazom, da su Neretvani imali posebno državno uredjenje, da su bili toliko neodvisni od hrvatskih vladara, da su sami na svoju ruku mogli ćak i ugovore sklapati sa stranim državama.

Izmedju pisaca, koji su se umetcima i dodatcima Dandolovim okoristili, te ih opet na svoju ruku udešavali i prikrajali, spominjemo mletačkoga plaćenika Sabelika, koji napisa: »Kada je (dužd Petar Orseolo) uvidio, da je nadošlo vrieme, te bi mogli Mletčani lako osvetiti se Neretvanima za stare i nove nepravde, zabranio je danak, što je mletački narod (Venetum nomen) za mnogo godina podmirivao Varvarima, da uzmognu mletački trgovci sigurno ploviti duž

obala dalmatinskih.[1] Ovaj pisac, znajući bez sumnje za tekst kronike Ivana Djakona, mudro je pronašao izraz, da je mletački narod plaćao danak za slobodnu plovitbu, i time je mislio, da je spasio čast republike, a da se opet nije ogriešio niti proti historijskoj istini.

Proti Sabeliku ustao je naše gore list, Trogiranin Ivan Lučić, žalibože tom zadaćom, da dokaže, kako Venecija nije u obće plaćala danka niti Hrvatima, a kamo li Neretvanima. Smion to bijaše podhvat, pošto ne samo Sabeliko, nego i razni drugi pisci mletački taj danak doista spominju. Lučić se je iz toga škripca mislio izvući ovakom argumentacijom. »Istina je, da su Hrvati primali za dugo vremena nekakov danak, ali to ne bijaše podnipošto mletački. Već je car Konstantin Porphyrogenet pisao,[2] da su gradovi dalmatinski (primorski), pošto su Hrvati u IX. vieku otresli se jarma franačkoga, bili od ovih toliko uznemirivani, premda pod okriljem iztočnoga carstva, da su konačno zamolili cara Basilija Macedonca, neka dozvoli, da danak, što su dotle plaćali byzantinskomu upravitelju, odsele plaćaju Hrvatima, da imaju od njih mira, pa su od one dobe svi primorski gradovi ostali dankom obvezani prema Hrvatima. Taj danak bijaše odmjeren za svaki grad napose, a svega skupa iznosio je 710 zlatnih solida (νομίσματα), osim vina i drugih plodina, što bijahu takodjer obvezani davati. To bijaše, ovako Lučić umuje, jedini danak, što su Hrvati primali za slobodnu plovitbu po moru; pa kada im gradovi dalmatinski za vladanja Držislavova uzkratiše dalnje plaćanje toga danka, Hrvati su ih stali opet uznemirivati, pa su oni u toj nevolji zamolili pomoć u dužda Orseola, koji je došao s vojskom i primio pod svoju zaštitu te gradove.«[3]

Ovo razlaganje i tumačenje, što se u Lučićevoj knjizi u posebnom poglavju čita, ako ga je u istinu Lučić napisao, previše je pjesničko. U prvom redu namiće se pitanje: ne samo izvori, nego i mletački pisci stariji i noviji priznaju, da su Hrvati, bilo kao takvi, bilo pod imenom neretvanskih gusara,

[1] Kod Lučića: De regno. str. 72. — [2] De adm. imp. cap. 30., str. 146—147. — [3] De Regno. lib. II, cap. 5.

primali danak od Mletčana, bilo od republike, bilo od pojedinih brodova, što su plovili jadranskim morem. A pošto to stoji, kako se može protumačiti, da bi dalmatinski gradovi plaćali danak Hrvatima za slobodnu plovitbu Mletčana? Toga ne tvrdi niti po Lučiću navedeni car Konstantin. Po njemu, dalmatinski gradovi plaćali su doduše Hrvatima danak, ali to bijaše danak u ime priznanja njihove vrhovne vlasti, pokroviteljstva i obrane. Kad je moć Byzanta bila preslaba da ih štiti, a Mletčani imadjahu previše svojih briga, dalmatinski gradovi dadoše se pod okrilje prije banova, pa kraljeva hrvatskih; pa što su dotle plaćali iztočnomu caru za priznanje podložničtva, sada pod istim naslovom uzeše plaćati hrvatskim vladarima. Dakle, Lučićevo razlaganje već sbog same interpretacije rieči cara Konstantina sasvim je pogrešno. A onda, pošto Ivan Djakon, suvremenik, svjedoči i kao očevidac, da su hrvatski poslanici došli ravno u Mletke pred dužda Orseola, da traže izplatu danka, a da ih je dužd odpravio poznatim odgovorom: kako se dade svesti u suglasje s Lučićevim tumačenjem, da su ti hrvatski poslanici mogli doći u Mletke, da od dužda traže danak, koji im republika ne dugovaše, nego dalmatinski gradovi, koji, ne samo po svjedočanstvu mletačkih izvora, nego i po priznanju samoga Lučića, bijahu jošte u vlasti ili bar pod štitničtvom Hrvatâ, pa je trebalo da ih dužd još zauzme? Ivan Djakon jamačno je vidio i čuo te poslanike, kada su pred dužda došli, niti mu je trebalo da nešto takova izmisli, da uzveliča slavu svoga gospodara; za to bijaše mu dovoljno da opiše zauzeće dalmatinskih gradova, što je on i onako kao triumfalnu vojnu prikazao. A povrh svega toga namiće se opet pitanje: zašto bi Hrvati bili uzeli proganjati sbog neplaćena im, po Lučiću, danka od dalmatinskih gradova daleke Mletčane, koji, ako Lučićevo umovanje stoji, u to ga niti najmanje nisu ulazili? Kako bi bio mogao hrvatski kralj poslati u Mletke poslanstvo, da traži danak, ako Mletčani nisu niti mogli biti podvrženi kakovu danku, pošto su, po mnienju Lučićevu, Mletčani iznieli nad Hrvatima toliko pobjeda?[1] — Doista, što

[1] »Ex quibus constat, Sabellicum de tributo Narentanis penso aequi-

se u ovom poglavju Lučićeva djela čita, moglo bi ovlastiti na sumnju, da Lučić toga nije niti napisao, te da imamo pred sobom puku mletačku patvorinu njegova monumentalnoga inače djela!

Smiono je, ne ima sumnje, i pomisliti nešto takova; ali kada ne bi bilo nikakvih drugih dokaza, a ima ih na pretek, sama činjenica, da su u ovom pitanju za Lučića glavna poluga toliki porazi, što su ih Mletčani zadali Hrvatima, dočim on u svojem djelu, opisujući odnošaje mletačko-hrvatske, nigdje dotle kakav poraz nije niti spomenuo, ovlastili bi na sumnju o autentičnosti njegova djela. S toga Lučićevo mnienje u ovom pitanju ne može se primiti podnipošto, kad ne bi bilo s drugih razloga, a to već s toga, što je u protuslovju sa cielim njegovim djelom.

Značajno je, da Lučićevo tumačenje o mletačkom danku nije poprimio nijedan pozniji pisac, niti mletački. Daru, u višekrat navedenoj svojoj povjesti Venecije pripovieda priličnom točnošću o stvari, samo što mjesto Hrvatâ spominje Neretvane, povadjajući se u tomu za Dandolom. U ostalom veli i on, da su došli poslanici u Mletke, da zatraže od dužda danak, a da ih je ovaj već poznatim odgovorom odpravio.[1] — Romanin se takodjer poveo za Dandolom, pa i on mjesto Hrvatâ spominje Neretvane, kojima da su Mletčani danak plaćali. Njegovo tumačenje ciele stvari vriedi da se prenese, da se uvidi, koliko se razlikuje od Lučićeva. Dakako i Romanina boli uspomena na danak, što ga je otačbina njegova plaćala varvarskim Hrvatima; ali on ipak toga ne nieče, niti posiže za kakvim umišljenim pobjedama Mletčana nad Hrvatima, dapače on pretrpljene poraze priznaje i naglašuje. On veli:[2] »Već smo razlagali o sukobima njihovim (Hrvatâ) sa Mletčanima, koji su ponajviše bili potučeni; pa s toga, da se rieše nužde da budu viek s oružjem u ruci, a i za sigurnost svoje trgovine, bi-

casse, ex tot enim relatis Venetorum victoriis contra »sdem et Croatos apparet nullam esse potuisse causam, propter iam Veneti tributum Narentanis et multo minus Croatis publico nomine nstituerint« .... Ibidem. — [1] Svez. I. str. 116–117. — [2] O. c. I. str. 274.

jahu se podvrgli nekakvom godišnjem danku, kao što i u novije doba učiniše neke europejske vlasti prema divljačkim plemenima afrikanskim. Ali toga nije moglo podnositi junačko srce dužda Orseola, pa da se otrese onoga podložničtva, netom je uredio nutarnje odnošaje, obustavio je onaj ponizujući danak.«

Za našu stvar ne možemo željeti boljega svjedočanstva iz protivničkoga tabora. Romanin je ponajbolji historičar mletački, koji je imao na razpoloženje sve moguće izvore i najbolja pomagala; pa kada se on ne ustručava da prizna, da je otačbina njegova doista plaćala Hrvatima danak, koji da je tek slavni Orseolo obustavio, onda uz navedena svjedočanstva iz najstarije dobe, iz kojih je, vidi se, on crpio, ovo se pitanje može smatrati riešenim. Dakako, i Romanin se napinje da otupi oštricu ove povjestne istine, dodajući joj tumačenje, da su i u novije doba vlasti europske plaćale danak gdjekojem varvarskom plemenu; pa da se tobože nije čuditi, ako je to isto činila i Venecija do konca X. vieka. Ali taj dodatak ne stoji niti po suštini niti po aplikaciji. Da su europske vlasti plaćale formalnih danaka afrikanskim divljacima, to bi trebalo da se tek dokaže; a da opet ne stoji ta prispodoba, svjedok nam je sam Romanin koji ju je iz pera izpustio, jer neupućen u odnošaje ondašnje hrvatske kraljevine, i jer je po što po to htio da stvar prikaže čim manje ponizujućom za njegovu otačbinu. On u istom svezku svoga djela,[1] što je već bilo navedeno,[2] veli, da su Mletčani ćak u osmom vieku pozvali iz Hrvatske majstorâ za brodogradnju, i to da im usavrše njihove ladje. Na svojem mjestu je dokazano, kako ti majstori nisu bili iz primorskih, nekad romanskih gradova, nego upravo iz naroda hrvatskoga; pošto mletački izvori u tom obziru ne grieše, ili ako grieše, to nikad u prilog Hrvatima. Tu historijsku činjenicu, da su Mletčani dobavili hrvatskih brodograditelja, Romanin prenosi bez primjetbe iz »cronaca barbara«, odakle ju je crpio, pa ne ima sumnje, da je i sam u nju vje-

[1] I. str. 122. — [2] Vidi na str. 57.

rovao. Pa dobro; kada bi se i dozvolilo, da je gdjekoja europska vlast plaćala danak afričkim crncima, to se podnipošto ne može dozvoliti, da je koja vlast europska pozvala afričkih crnaca vještaka, da joj usavrše koju granu obrta, kao što su eto, i po priznanju samoga Romanina, učinili Mletčani sa »varvarskim« po njemu Hrvatima, koji su im pomogli usavršiti brodogradnju, taj jedini izvor i temelj obstanka i sreće mrke gospodarice laguna!

Njemački učenjak Gfrörer takodjer shvaća na laku ruku viest Ivana Djakona o mletačkom danku. Njega u ovom pitanju zavodi Konstantinova teritorijalna dioba Dalmacije, kojom smo se već bavili; pa držeći, da Neretvani nisu nikad spadali u okvir hrvatske države, smatra ih državom o sebi, te uzimajući doslovno viesti mletačkih kroničara, dosudjuje im danak, što su Mletčani plaćali hrvatskim vladarima. Njega u tom tumačenju malo smeta viest Ivana Djakona, koji, kao najmjerodavniji izvor, dosudjuje danak hrvatskomu vladaru. On priznaje, da je u Mletke moglo doći poslanstvo po danak; ali veli, da pošto su Hrvati bili najbrojnije pleme u Dalmaciji, to se je njihovo ime običavalo protezati i na sve ostale žitelje te zemlje kao zajednička oznaka, pa je u konkretnom slučaju Ivan Djakon protegao naziv Hrvatâ na sve Slavene ove obale jadranskoga mora; dočim Mletčani da su plaćali danak samo Neretvanima, koje on, zaveden od Porphyrogeneta, smatra južnim Srbima.[1] — Napinjanje toga njemačkoga učenjaka malko je čudnovato: dočim bi se kao historik morao zamisliti, i kada ne bismo imali viesti Ivana Djakona, da li je bilo u obće moguće, da gizdava Venecija plaća za čitave decenije danak malenom, skoro neznatnom primorskom plemenu; on nekom zloradošću taj danak tomu plemenu ipak doznačuje, kao da za Veneciju bijaše manja sramota da plaća ponizujući danak sitnom plemenu, nego li moćnoj jednoj državi, Hrvatima, koji u ono doba ne bijahu loista na nižem kulturnom stepenu od njegovih sunarodnjaka!

Zaglavljujući ovo pitanje, ponavljamo: pravilo je histo-

[1] Byz. Gesch. svez. II. str. 196—197.

rijske kritike, da se vriednost pisca ima ocjenjivati prema vriednosti izvorâ, iz kojih je on crpio. U tom pogledu, prvotni izvor ima svakako prednost i veću vriednost od drugotnoga; dapače vriednost drugotnoga izvora ovisi lih o vriednosti prvotnoga i o načinu, kako je taj prvotni izvor bio upotriebljen. Za Dandolovu kroniku je dokazano i obćenito priznato, da je ona za stariju dobu samo loš prepis kronike Ivana Djakona, i da ona za tu dobu vriedi toliko, kolika bijaše vjernost Dandolova kod uporabe Ivanove kronike. Za nas prvotni i najbolji izvor za dobu dužda Petra II. Orseola i hrvatskoga kralja Držislava jest kronika Ivanova. On nije pisao Hrvatima u prilog; on je Hrvate poznavao, u koliko su oni bili u odnošaju s Venecijom; inače on piše kao kapelan, tajnik, a nekoji hoće ćak i sin duždev. On je u tom svojstvu bio uviek uz svoga gospodara; njemu je dužd povjeravao ne samo državne stvari, nego i interese države, kad ga je kao poslanika slao na strane dvorove. Prema tomu Ivan nam se predstavlja ne samo kao odličan član dužđeve najbliže okoline, nego i kao vrstan državnik, koji bijaše u položaju i mogućnosti, da o svemu bude najbolje obaviešten. Kada nam takav muž svjedoči, da su hrvatski poslanici došli u Mletke po danak; kada nam navodi razgovor izmedju tih poslanika i dužda Orseola, onda moramo priznati, da je takav muž i znao, čiji su to poslanici i po što su došli; a to je bez sumnje mogao bolje znati on, nego li Dandolo, Sabeliko, Lučić, Gfrörer i drugi, koji su o stvari samo kroz njegovo, Ivanovo djelo mogli biti obaviešteni. Dakako, da je Dandolo, ili koji od njegovih sljedbenika, naveo spis, u kojem bijaše sadržan ugovor mletačko-neretvanski glede danka, Ivanova bi vriednost sasvim pala, makar da je suvremenik i očevidac, pa bi u sve i po sve bila nam najmjerodavnija takva izprava. Jednako bi postupali, kada bi Dandolo bio samo spomenuo, da izpravlja Ivanovu viest, na temelju izprave, koju je sam imao u rukama; ali, dokle stvari stoje, kako u istinu stoje, prema propisima današnje unapriedjene znanosti, dužni smo priznati Ivanu Djakonu prednost i pred Dandolom i pred svim njegovim sljedbenicima, dosadanjim i budućim. Stojeći na tom stanovištu, tvrdimo i vje-

rujemo, da je Venecija plaćala Hrvatima danak za slobodnu plovitbu po jadranskom moru. Taj danak, sva je prilika, upotrebljavao se za uzdržavanje kraljevske hrvatske mornarice; pa ova, kada ga Venecija ne bi podmirila, ili bi s izplatom otezala, bijaše donekle prisiljena da lovi i plieni mletačke trgovačke ladje po hrvatskom moru.

Danas takvi nazori mogli bi se komu pričiniti naprosto čudnovati; a tko ne zna za onodobni duh vremena, mogao bi zaključiti doista i na varvarstvo Hrvatâ. Nego treba pamtiti, da ne samo u ovo doba, nego i mnogo kasnije, ko što se vladari nisu mogli brinuti za cieli trošak uzdržavanja kopnene sile, nego je taj bio podieljen s velikašima, još manje su se mogli brinuti za uzdržavanje mornarice. Niti sama Venecija, kojoj je od mornarice ovisio obstanak, nije podmirivala sve troškove za njezino uzdržavanje, nego su, kao nekoč u Ateni, imućniji gradjani morali sasvim opremiti stanovit broj ratnih galija, koje je republika, podpuno opremljene, preuzimala na svoj teret tek kada bi odjedrile iz Mletaka. Ti bogataši bijahu ujedno i zapovjednici na dotičnim galijama, a u tom svojstvu, ostavivši lagune, znali su naknadno uračunati na teret države ne samo svotu potrošenu za opremu, nego se i preko toga okoristiti. A ta je praksa obstojala sve do god. 1774., dakle skoro do propasti republike, pošto je državni erar tek tada preuzeo na se sve troškove za opremu i uzdržavanje ratne mornarice.[1] Da su pak i takvi mletački zapovjednici znali se prometnuti u proste gusare, kada bi se sastali sa slabijim od sebe, jamče nam navedeni dogadjaji sa dubrovačkim trgovačkim ladjama.

Za mornaricu iztočnoga carstva, toga baštinika grčke i rimske kulture i tradicijâ, znamo takodjer, da se nije uzdržavala na državne troškove, nego pljačkanjem i plienjenjem neprijateljâ ne samo u ratno, nego i u mirno doba. Za Grke bijahu davno minula ona sretna vremena atenska, kada državi ne trebaše nego da naloži imućnijim gradjanima, da opreme i obskrbe ratne ladje, što su oni doista zanosno i obavljali!

[1] Daru o. c. svez. IV. str. 164.

Sredovječni mrak ne bijaše zastrô iztočno carstvo, kao druge zemlje; ali ipak, ni ono nije moglo da odoli uplivu one dobe u mnogom obziru, po gotovo u shvaćanju medjunarodnih odnošaja, kao i krunskih prava i dužnosti. Klasičan nam je glede toga svjedok već spomenuti iztočni car Lav VI., koji se je popeo na priestolje koncem IX. vieka. U svojem spisu »o ratnom umjeću«, u kojem je nanizao naputke za admirala svoje mornarice, izmedju ostaloga veli i ovo: »Tvoja će biti briga, moj pomorski zapovjedniče, da ljudi na mojoj mornarici ne oskudievaju živežem, da se ne bi iz zlovolje sbog prikraćenja porodili nemiri, ili pak — što bi jednako bilo — da ne bi pomorski vojnik robio i tlačio podanike moje države. Ako ne bi mogao inače, treba da priskrbiš živež za moju mornaricu napadanjem i plienjenjem neprijateljske zemlje, i da tako izvadjenim prihodom uzdržavaš vojsku.«[1] — Tu, kako se vidi, car ne piše: »hoću, da moja mornarica ne oskudieva na živežu, i s toga odredjujem, da uviek na ladjama bude dovoljna zaliha hrane, koje, kada bi uzmanjkalo, neka je moj zapovjednik nabavi na državni trošak.« Takova šta car ne kaže, nego izričito nalaže svomu admiralu, da obskrbljava vojsku plienom iz neprijateljske zemlje. Dakako, ti nam se nazori čine danas malko čudnovati, pošto smo navikli na moderne državne uredbe, prema kojim za vojsku se skrbi izključivo državni erar; ali toga u srednjem vieku ne bijaše, bar u prvoj polovici. Državne blagajne ne bijahu u ono doba u nijednoj zemlji pune, po gotovo pak u Byzantu; a odredbe, poput netom spomenute cara Lava VI., bijahu u prvom redu plod praznine, što vladaše u carskoj blagajni. Bijaše lako nakon svršena rata razpustiti kopnenu silu; ali s mornaricom nije tako išlo. Ladje se nisu mogle izprazniti; najviše, što se je mogao smanjiti broj momaka, ali i te je trebalo uzdržavati. Ako ih vladar ne mogaše da hrani, bilo s koga razloga, ta je momčad bila upućena, prisiljena dapače, da se sama brine za obskrbu svoju; a to je mogla samo onako, kako je car Lav naložio svomu admiralu: plienjenjem tudje zemlje

[1] Kod Gfrörera o. c. svez. II. str. 112—113.

Što je bivalo u Carigradu, moglo je biti i u Hrvatskoj. Kraljevska blagajna, regalis fiscus, kojom upravljaše župan blagajnik, jupanus camerarius, nije imala Bog zna kakvih prihoda. Glavni prihod bijaše sa krunskih dobara, što no bijahu razsijana duž ciele obale izmedju Zadra i Spljeta, te po nekojim otocima. Taj prihod sastojaše od zemljarine, što su davali kmetovi, a koja se spominje u izpravama kao terraticum, tributum, census. Osim ovoga prihoda bijaše i fiscale tributum, što se drži, da je odgovarao dohodarinskom danku rimskom; ali se ne zna pobliže, u kojoj se je mjeri plaćao i tko na nj bijaše obvezan. K ovima nadolazi već spomenuti danak primorskih gradova, pa t. zv. honorificentia, dar naime, na koji bijaše obvezano plemstvo i povlašteni stališi, te konačno globe, koje, sudeći po izpravama kraljevskim, bile su vrlo znatne.[1] Moguće, da bijaše još i drugih prihoda od raznih carina, pa mostarine i cestarine, ali nam ih izprave ne spominju. Navedeni pak prihodi nisu mogli da budu baš obilni, tim manje, što hrvatsko kraljevstvo nije imalo svoga vlastitoga novca, barem zlatnoga, kao što ga do XII. vieka nije imala ni Venecija, ni Bugarska, nego je zemljom tekao novac byzantinski.

Za kraljevsku hrvatsku mornaricu nije nigdje spomenut nikakov izdatak, ali to opet ne može da bude dokazom, da kralj za tu svrhu nije ništa niti trošio; pošto od kraljevih izdataka, ako izuzmemo obvezu Zvonimirovu prema rimskoj stolici, ne znamo skoro ništa, pa bi se jednakim pravom moglo izvesti, da se naprosto kralj nije brinuo niti za cielu upravu, niti za obranu zemlje. Hrvatske gjemije morao je netko opremati, a to nije mogao da bude nitko drugi, do li kralj sa svojim banovima. Opremljenu mornaricu preuzimao je pod svoju zapovied morski župan, jupanus moristicus, pa bijaše na njemu red da se skrbi za njezino uzdržavanje onako, kako smo vidjeli da se je morao brinuti admiral byzantinski: plienjenjem neprijateljskih ladja i upadanjem u neprijateljsku zemlju. Ratna mornarica time se pretvarala u čisto gusarsku; ali to

[1] Sr. Rački: Nutarnje stanje. str. 156—161.

gusarenje bijaše joj, prema odnošajima posvećenim duhom vremena, nametnuto, donekle dozvoljeno. U tomu je razlog, zašto bijaše prirasao Neretvanima prišvarak gusarâ: oni su se u kraljevskoj mornarici najvećma izticali, pa sve, što bi izvela ta mornarica, bilježilo se pod imenom neretvanskim, upravo onako, kako su u našem vieku Talijani prišili Hrvatima sve, što su im u vojnama za oslobodjenje počinile razne austrijske vojske. Ali da budu Neretvani gusarili na svoju ruku, oni se ne bi bili ograničili na mletačke ladje: njima je u neposrednom susjedstvu bila takodjer trgovačka republika sv. Vlaha. Ali se nigdje ne čita, niti kod mletačkih niti kod dubrovačkih kroničara, da su Neretvani oplienili za dobe hrvatskih narodnih vladara koju trgovačku ladju dubrovačku, što se može jedino tako protumačiti, da Neretvani nisu niti gusarili na svoju ruku, nego je to obavljala kraljevska mornarica hrvatska, koja je dubrovačke ladje štedila s toga, što je Dubrovnik priznavao vrhovnu vlast hrvatskih kraljeva, kao što je i poslije izbora Kolomanova priznavao štitničtvo hrvatsko-ugarskih kraljeva do početka XVI. vieka.

Hrvati dakle, kao gospodari jadranskoga mora i da namaknu sredstava za uzdržavanje svoje mornarice, ne dozvoljavahu slobodne plovitbe Mletčanima po tom moru; a Mletčani imali su da biraju izmedju danka i ratovanja s hrvatskom mornaricom. Pošto ih je pak ova mal ne uviek porazila u mnogim bitkama, nije im preostajalo nego da se s dobra nagode, pa su se Mletčani podvrgli najzad godišnjemu danku. I dok su oni taj danak redovito podmirivali, njihovi kroničari nisu imali da zabilježe sukoba na moru niti s Hrvatima niti s Neretvanima; a za ove potonje to osobito naglašujemo.

Koliko je iznosio mletački danak, o tomu ne ima nigdje spomena; a suvišno je tek dokazivati, da nije mogao biti dovoljan za uzdržavanje ciele kraljevske mornarice. Ali toga nije ni trebalo, pošto u mirno doba ta mornarica niti ne bijaše sva na okupu. To nam izvrstno potvrdjuje više spomenuti car Konstantin u svojoj dragocjenoj bilježci, gdje veli, da Hrvati na svojim sagenama i kondurama, što no sačinjavaju njihovu pomorsku silu, pošto se i trgovinom bave, plove od tržišta do

tržišta na okolo obala jadranskoga mora sve do Mletaka.[1] Odatle se vidi, da su Hrvati znali vrlo praktično namaknuti sredstva za uzdržavanje svoje pomorske sile. U ratnoj opremi držahu onoliko ladja, za koliko im dostajaše mletački danak; ostale ladje, da ne budu na teret državnoj blagajni, prevažahu trgovinu, zaslužujući pri tomu, koliko trebaše za njihovo uzdržavanje.

Završujući ovo poglavje, velimo: najbolji dokaz, da Hrvatska bijaše za dugo vremena moćnom pomorskom vlasti, upravo je nepobitna činjenica, da su im Mletčani morali plaćati danak za slobodnu plovitbu po jadranskom moru. Taj danak upodpunjava ujedno one praznine, na koje se nailazi kod mletačkih kroničara, gdje je govor o porazima mletačkim na hrvatskom moru!

IV.

Od Držislava do Stjepana II.

Dalmatinski gradovi šuruju s Mletčanima. Petar II. Orseolo zauzima ih bez odpora Hrvata. — Duždevo vjenčanje s morem. — Krešimir II. (oko god. 1009.—1035.). Njegovi napori da uzpostavi gospodstvo Hrvata na moru. — Stjepan I. (god. 1035. do 1058.). — Vojna dužda Dominika Contarini. — Pokušaji Mletčana proti Dubrovniku. — Petar I. Krešimir (god. 1058.—1073.) uzpostavlja prevlast Hrvata na moru. — Kralj Slavić (1073. do 1075.). — Normani u Dalmaciji. — Dmitar Zvonimir (god. 1076. do 1089.) i njegova politika. — Utjecanje Zvonimirovo u razpru izmedju Grgura VII. i Henrika IV. — Savez hrvatsko-normanski proti byzantsko-mletačkomu. — Zvonimir šalje brodovlje u Italiju. — Vojna hrvatsko-normanska u grčkim vodama. — Bitka pod Dračem — Bitka pod Kasopom. — Smrt Roberta Guiscarda. — Posljedice ove vojne u Hrvatskoj.

Kada su se hrvatski poslanici povratili iz Mletaka sa već spomenutim porugljivim odgovorom dužda Petra II. Orseola,

[1] De adm. imperio cap. 31. str. 131.: »διά τῶν τοιούτων πλοίων (κονδούρων καὶ σαγήνων) ἀπέρχονται οἱ βουλόμενοι τῶν Χρωβάτων διοικεῖν ἐμπόρια,

bijaše posve naravno, što su neprijateljstva odmah započeta. Gusarenje se preuzelo iznova, pa su se Mletčani vidjeli prinuždeni da oboružaju i odašalju prema hrvatskoj obali odio svoga brodovlja na zaštitu trgovačkih svojih ladja. Tim odjelom zapoviedaše Badovarij Bragadin, vojvoda, o kojemu inače nije poznato išto. Ta ekspedicija nije polučila nikakvih sjajnih uspjeha: kroničari zabilježiše, da je Bragadin zauzeo hrvatski grad Vis (Issa) i da je odveo u Mletke roblja obojega spola.[1] Ali sva je prilika, da je Bragadinu bilo povjereno da pripravi zemljište za Orseolovu vojnu, pa se je on sada sporazumio sa dalmatinskim gradovima i sa hrvatskim izdajicom Svetoslavom Surinjom, bratom kralja Držislava.

Malo poslije Bragadinove vojne nekoji primorski gradovi dalmatinski odpraviše u Mletke poslanstvo, koje je imalo zamoliti dužda, da ih primi pod svoju zaštitu.[2] To poslanstvo nije iznenadilo Mletčane; ovi su već imali opremljenu jaku mornaricu, koju je sam dužd imao da predvodi, pa se je čekalo na dolazak poslanikâ kao na neku formalnost, koja će pozakoniti poduzeće, osnovano na odmetničtvu primorskih gradova od krune hrvatske i na izdajstvu samoga kraljeva brata.

Dneva 26. svibnja 998., na Spasovo, odplovio je dužd sa svojim brodovljem iz Mletaka. Dotaknuo se je nekojih istarskih luka; a treći dan čini se da već bijaše u Zadru. Kod svečanoga dočeka, prema opisu Ivana Djakona, koji je bez sumnje plovio na duždevoj dromoni, svuda se je izticalo latinsko svećenstvo s biskupima na čelu; u Zadar dapače bijahu došli na poklon biskupi krčki i rabski, pošto njihovih gradova Orseolo nije namjeravao da se dotakne. To bi značilo, da je latinsko svećenstvo po gradovima bilo proti kralju Držislavu,

ἀπὸ κάστρου εἰς κάστρον περιερχόμενοι τήν τε Παγανίαν καὶ τὸν κόλπον τῆς Δελματίας καὶ μέχρι Βενετίας. — [1] Docum. str. 424—425. Pošto mletački izvori Issu spominju kao hrvatski grad, a tomu nazivu odgovara jedino Vis, Lučić (lib. II. cap. IV. str. 71.) se napinje da dokaže, kako su mletački kroničari pogrešno zabilježili, da je Bragadin osvojio Issu, dočim je osvojio Chissu, pod kojim imenom nekoč da se je razumievao otok i grad Pag. — [2] Docum. str. 425.

pošto je on valjda branio i podupirao narodni jezik u crkvi božjoj. U takvim okolnostima odmetnuće primorskih gradova bijaše posve prirodno. Latinsko je svećenstvo imalo prvu, možda odlučujuću rieč u ovim gradovima; pa je moglo lako biti, da je ono sada uplivalo u prilog Veneciji, kao što će kasnije, u drugoj polovini XI. vieka, sav svoj upliv ulagati u prilog hrvatskoj kruni, kada ova narodnu liturgiju ne bude smatrala Bog zna kakvim narodnim blagom, te latinski biskupi budu miljenic na hrvatskom dvoru.

Kod ove mletačke ekspedicije ne spominje se nigdje, da se je s brodovljem mletačkim ogledalo hrvatsko, a razlogu se možemo lako domisliti, kada se sjetimo onoga, što nam mletački kroničar pripovieda o izdajici Svetoslavu, koji je iz mržnje proti svome bratu, kralju Držislavu, glavom došao u Trogir, kada je onamo dužd doplovio, da mu se pokloni i vjernost prisegne, ostavivši mu za taoca mladjahnoga sina, princa Stjepana.[1] Hrvatski historičar vrlo osnovano na ovaj dogadjaj nadovezuje sliedeće: »Za ovoga nesretnika (Svetoslava) možemo i to naslućivati, da je bio ban primorskih strana, dapače a d m i r a l brodovlja hrvatskoga, pak je u ratu sa svojim bratom, kraljem Držislavom, primorje predao u ruke mletačke. Samo tako može se razumjeti ono, što se pripovieda, da je Svetoslav svoga vlastitoga sina dao duždu u zalog zakletve vjernosti, koju je položio. Kralj Držislav, izdan od rodjenoga svoga brata, nije mogao u ovaj čas ništa uraditi, tim više, ako je i ban pomorstva primio zaštitu mletačku.«[2]

U takvim odnošajima doista je mogao bez zapreke dužd Orseolo pristati pod svaki primorski grad, a kroničar njegov mogao je s pravom opisati tu njegovu ekspediciju kao pravi triumf. Hrvatske se ladje nisu nigdje pokazale, niti je koja bila

[1] »Cumque Traorensem urbem peteret ... Sclavorum etiam regis frater Surigna nomine aderat, qui condam fraterno dolo deceptus regni amiserat diadema. Ipse namque non modo sacramenti vinculo se eidem duci associavit, verum etiam Stephanum puerulum, carissimam sobolem suam, sibi pro obside commendavit.« — Docum. str. 427. — [2] S m i č i k l a s o. c. I. str. 234.

ulovljena od Mletčana, ako se izuzme jedna neretvanska, u kojoj su zarobili četrdeset ljudi, ali koje su odmah i na slobodu pustili, dok im je njihov vodja obrekao, da ne će uznemirivati više mletačkih pomoraca.[1] Izpod Spljeta mletačko je brodovlje odplovilo put Korčule i Lastova, koje otoke rek bi da je i zauzelo.[2]

Dočim je dužd bio usidren pod Lastovom, predstavilo mu se poslanstvo dubrovačke republike, tražeći, da im bude povraćena ili naknadjena roba, zaplienjena na njihovoj jednoj ladji prije tri godine; ali im dužd ne htjede zadovoljiti.[3]

O vriednosti ove ekspedicije dužda Orseola dalo bi se mnogo razpravljati. Niti mletački pisci ne pripisuju joj osobite važnosti, naglasujući, da se ne smije tumačiti tako, kao da su se sada primorski gradovi pokorili Veneciji, nego da je to bio čin, po kojem su gradovi stupili pod zaštitu svetoga Marka, i to sbog trgovačkih interesa. Za tu svrhu moguće da su se obvezali na kakav godišnji danak, ako nisu sve obveze stegli na to, što su počeli u svojim stolnim crkvama na Duhove, u posebnoj ceremoniji, poslije imena iztočnoga cara spominjati i ime dužda mletačkoga. To su često spominjane »laudes«, pohvale, što se jošte pjevaju u gdjekojoj crkvi dalmatinskoga primorja[4]

[1] Prema onomu, što piše Romanin (o. c. I. str. 277.). Mletčani su trebali deset ladja da zarobe tu četrdesetoricu Hrvata. — [2] Docum. str. 427. — [3] Mletački kroničari izkriviše ovaj dogadjaj u smislu, kao da je poslanstvo donielo duždu gradske ključeve i time izrazilo svoju pokornost Veneciji. Dubrovčanin Resti (o. c. str. 38—39) to odlučno pobija, dokazujući vrlo uspješno, da je to puka izmišljotina, osnovana na pustim mletačkim željama. Dubrovčani se nisu sada niti izmirili, kamo li podložili Mletčanima, nego je mir sliedio tri godine poslije Orseolove vojne. Ali i taj mir (god. 1001.) bio je sklopljen na temelju podpune ravnopravnosti. Uvjeti bijahu doista značajni: Dubrovčani su imali poslati u Mletke svake godine tri bačvice vina i dva biela konja; a kada bi se Mletčani oružali na moru, jednu na vlastiti trošak opremljenu galiju; Mletčani pak obvezaše se darovati Dubrovčanima svake godine 14 lakata crvene ćohe, dva bivola, te jednu opremljenu za rat galiju, kada bi se republika svetoga Vlaha oružala na moru. — [4] Cf. Lučić o. c. lib. II. cap. VI. — Romanin o. c. I. str. 276—277.

Da novo stvorene odnošaje bolje utvrdi, dužd Orseolo zaručio je mladoga princa hrvatskoga Stjepana, taoca izdajice Svetoslava, sa svojom kćerkom Hicelom, koja je time izmakla sudbini, da bude kao njezine tri sestre zatvorena u samostan.[1] Da li je pak i koliko ta krvna sveza izgladila opreke izmedju hrvatskoga dvora i Venecije, vidjet će se kasnije.

U ovo doba zavela se u Mletcima svečanost duždeva »vjenčanja s morem«. Slava ta imadjaše da ovjekovječi tobožnju pobjedu Petra II. Orseola nad Hrvatima, a obavljala se svake godine na Spasovo, dan, kada je dužd odplovio iz Mletaka put Dalmacije. To vjenčanje sastojaše u tomu, da je dužd sa razkošne ladje »Bucentoro«, okružen od velike i sjajne pratnje, spuštao u more zlatan prsten u vriednosti od šest dukata, blagoslovljen od patrijarhe. Kod toga čina dužd izgovaraše ove rieči: »More, s tobom se vjenčavamo u znak našega pravoga i vječnoga gospodstva.«[2]

Kralj Držislav rek bi da se je na skoro osviestio i stao snovati, kako bi skršio mletačku prevlast na moru i iztrgnuo izpod mletačke zaštite primorske gradove dalmatinske. Ovi čini se da su ga i priznali opet za svoga kralja, pošto god. 999. duždev sin morade bježati iz Spljeta, kamo ga otac bijaše poslao kao pouzdanika. Nego ipak svojih osnova Držislav nije dospio da izvede do kraja, jer ga oko god. 1000. smrt snadje; a njegov nasljednik, kukavni Svetoslav Surinja, već odprije spleten s Mletčanima, ne bijaše do li namjestnik Venecije na hrvatskom priestolju.[3]

Krešimir II., koji je oko god. 1009. nasliedio zlosretnoga Svetoslava Surinju, nastavio je djelo Držislavovo, da uzpostavi hrvatsko gospodstvo nad jadranskim morem. Odnošaji za ostvarenje njegove osnove bijahu sada povoljni. God. 1009.

[1] »Quatuor quoque filiae eidem optimo manebant patri, quarum primam, Hicelam nomine, Stefano Sclavorum regis filio, de quo antea predixi, in coniugio honorifice sociavit, reliquas vero tres in monasterio deo omnipotenti mancipavit.« — Docum. str. 430. — [2] Romanin o. c. I. str. 283—285.; II. str. 111. — Molmenti o. c. str. 47. — [3] Cf. Smičiklas o. c. I. str. 238.

bijaše preminuo dužd Petar II. Orseolo, a iztočno carstvo nije moglo da sada pomaže Mletčanima, pošto bijaše u ratu sa Bugarima. Usljed toga smije se naslućivati, da je Krešimir II. sada doista vojevao i da je god. 1017. opet osvojio primorje dalmatinsko. Venecija se usudila tek god. 1018. da mu izadje na megdan, kada je Hrvatima zaprietila pogibelj od iztočnoga carstva, koje preko ruševina Bugarske bijaše se primaklo hrvatskim granicama. Tu je priliku dobro upotrebila Venecija, pa je dužd Otto Orseolo odplovio na čelu brodovlja prema hrvatskim obalama. Glede ove vojne imamo škrtu jednu viest kod mletačkih kroničara, a prema njoj mletačko bi brodovlje bilo porazilo hrvatsko i usljed toga primorski gradovi dalmatinski bili bi opet dospjeli pod mletačko pokroviteljstvo. [1] Doduše, u viesti nije izričito naglašeno, da se je bio boj na moru izmedju Hrvatâ i Mletčanâ; ali znademo, da do bitke na kopnu nije moglo doći, pošto Venecija ne imadjaše kopnene sile, ili bar takve, koja bi se bila mogla da ogleda sa hrvatskom. Hrvati su dakle sada opet imali svoju mornaricu, koja je, vidi se, bila očito slabija od mletačke, pa kralj Krešimir II. nije mogao da uzpostavi gospodstvo Hrvatske na jadranskom moru. Ali treba takodjer naglasiti, da je ovo bila prva pomorska bitka, za koju se razložito može kazati, da su Mletčani nadvladali Hrvate. Ovaj neuspjeh na moru, a neprijateljstva Byzantinaca na kopnu sklonuše Krešimira II., da se izravna s iztočnim carem Bazilijem. Mir bi sklopljen i Krešimir dobi iz Carigrada bogatih darova uz naslov patricija.[2]

Hrvatski kralj kao da nikako ne mogaše da pregori primorskih gradova dalmatinskih, koji su mu toliko nuždni bili za uzpostavu hrvatskoga gospodstva na moru, pa je vrebao na sgodnu prigodu, da ih oduzme izpod mletačke zaštite. S toga, dok je opazio u Veneciji nutarnjih nemira, koji svršiše pro-

[1] »Nono ducis anno Cresimerus Croatorum praesidens regno, Jadram et alias maritimas civitates Dalmatiae quotidianis incursionibus inquietat. A quibus dux requisitus cum stolo exiit, et civitates tutavit, hostes in fugam vertit et civesillarum in sua fidelitate et obedientia solidavit. — Docum. str. 431. — [2] Docum. str. 432—433. — Smičiklas o. c. I. str. 238.

gonstvom dužda Otona Orseola, on je opremio svoje brodovlje te stao jurišati na primorske gradove. Nego, pošto Mletčani bijahu u tiesnom prijateljstvu s iztočnim carstvom, tim svojim korakom kralj, budući i patricij carigradski, izazvao je srdžbu starca cara Bazilija II., pa ovaj odasla u jadransko more svoju mornaricu, koja, providjena grčkom vatrom, porazila je hrvatsku. Tom prigodom (god. 1024.) Byzantinci zarobiše i samu kraljicu sa kraljevićem, koje odpraviše u Carigrad, te se za njih nije nikad više ništa doznalo; a primorski gradovi dalmatinski spadoše pod iztočnoga cara, u čije ime ih upravljaše byzantinski namjestnik s naslovom stratega.[1]

Poraz ovaj valja da je bio odsudan, pošto poslije ovoga dogadjaja o hrvatskoj kraljevskoj mornarici fali svaka viest, ako ne ćemo protegnuti na nju, što Grk Kedren pripisuje pod god. 1032. dubrovačkoj. Saraceni naime bijahu opljačkali iztočnu obalu jadranskoga mora, gdje su sada prvi gospodari bili Byzantinci. Iztočno carstvo opremilo je proti njima svoje brodovlje, predvodjeno od patricija Nikefora, koje, sjedinjeno sa dubrovačkim ladjama, sjajno ih je pobiedilo. Ladje saracenske, koje izmakoše porazu, na povratku nastradaše od oluje blizu obalâ Sicilije.[2]

Krešimira II. nasliedi god. 1035. Stjepan, sin Svetoslava Surinje, a muž Mletčanke Hicele. Njegovo je kraljevanje bilo uznemirivano čestim upadajima Magjarâ, pa mu uz najbolju volju i izvrstne sposobnosti nije moglo da podje odmah za rukom, da uzpostavi hrvatsko gospodstvo na moru. Rod njegove žene bio je protjeran iz Mletaka, pa se može slutiti, da ga je to moglo još više nahuckati proti Mletčanima i njihovim pokroviteljima u Byzantu. Dok su mu prilike dozvolile, oko god. 1050., on je zavojevao na primorske gradove, da ih podvrgne svomu gospodstvu, a to mu je djelomice i pošlo za rukom. Mletačke kronike bilježe, da je tada dužd Dominik

[1] »Millessimo XXIV, indictione VII. Barchavit Bugiano in Corbatia cum Barenses; et comprehendit ipsam patricissa uxor Cosmizi (Cresimiri); et adduxit illam in Bari; misitque eam cum filio suo in Constantinopoli.« — Chronicon Barense. — Documenta str. 434. — [2] Docum. str. 437.

Contarini odplovio s brodovljem u pomoć Byzantincima i dalmatinskim gradovima, ali kakvih bitaka ne zabilježiše, nego jednostavno vele, da je dužd napao Zadar i zauzeo ga.[1] O drugim gradovima ne ima spomena niti kod poznijih pisaca, pa se može temeljito izvesti, da su polovinom XI. vieka ostali gradovi dalmatinski bili pokorni hrvatskomu kralju. To se može izvesti tim sigurnije, što niti dubrovački kroničari ovom prigodom ne spomenuše drugih gradova osim Zadra, a ova Contarinieva vojna zanimala je u velike i republiku sv. Vlaha. Contarini naime bijaše odplovio od Zadra put Dubrovnika, nakrcavši se vapna, gredâ i svakoga gradiva, namjeravajući da podigne tvrdjavu na mjestu, gdje su medjutim Dubrovčani bili započeli gradnjom tvrdjave sv. Lovrinca, znajući unapried za osnovu duždevu. Kada je Contarini vidio, da je predtečen od Dubrovčana i da su ovi spremni na odpor, nije niti pokušao da se izkrca, nego je obrnuo prove, tobože u Iztok. Ujedljivi kroničari dubrovački zabilježiše ovom prigodom i to, da su Mletčani, da bar donekle naknade znatne troškove izjalovilog se poduzeća, od tada počeli brojiti svojim veslačima, t. zv. galeottima, 14 mjeseci za jednu godinu; pa da su ti kukavni galeotti od toga prozvali spomenutu tvrdjavu Mal-paga, zlom plaćom, pošto su dobivali sada plaću za 14 mjeseci, kakvu su prije toga imali za 12.[2] Svakako, iz ovoga mletačkoga pokušaja proti dubrovačkoj slobodi moglo bi se izvesti i to, da se je sada opet i nad Dubrovnikom vijao stieg pokrovitelja hrvatskoga kralja Stjepana.

Stjepanov sin, kralj Petar I. Krešimir (1058.—1073.), nastavio je otčevo djelovanje oko uzpostave hrvatskoga gospodstva nad jadranskim morem. Oštrouman, kako bijaše, on je brzo shvatio, da ne će moći svojih osnova ostvariti, ako uz posjed ne steče i privrženost primorskih gradova, u kojima svedj jošte latinski živalj bijaše na kormilu. Njemu je u prvom

[1] »Anno Domini millesimo quinquagesimo. Dominicus Contarenus, qui illis temporibus erat dux Venecie (1043—1071.), sui ducatus anno septimo ivit Jaderam cum exercitu et cepit eam.« — Docum str. 444. — [2] Resti o. c. str. 42.

redu trebalo da predobije za se latinsko svećenstvo, koje, kao što je već spomenuto, imadjaše odlučan upliv i vodilo je prvu rieč u javnim poslovima tih gradova. Njemu je to i pošlo za rukom time, što je popustio u pitanju hrvatske službe božje. Imajući za sebe latinsko svećenstvo, nadao se on i papinskoj podpori, tim više, što je papinskoj državi Hrvatska bila naravnim saveznikom proti Mletčanima, a samoj sv. Stolici sgodan bedem proti odmetnutom Byzantu. Za to su se dakle stjecali i politički i vjerski interesi. I Petru Krešimiru osnove su se liepo razvijale, pa je godine 1069. u kraljevskom Ninu, okružen od hrvatskih velmoža i dostojanstvenika, mogao doista kazati: »Bog svemogući razširio je moju državu na kopnu i na moru!« [1] Gradovi dalmatinski već od prve godine njegova vladanja priznavali su ga svojim pokroviteljem, pa u javnim svojim izpravama, počam od g. 1059., navode iza datuma i njegovo ime, ponajviše samo. U tim izpravama gradovi, koji jedini sačinjavahu tadanju Dalmaciju, svečano ga priznaju svojim kraljem, gdje ga nazivlju »kraljem Hrvatâ i Dalmatinaca«, rex Chroatorum et Dalmatiarum, [2] ili gdje priznavaju Hrvatsku i Dalmaciju jednom kraljevinom, Croatie Dalmatieque regnum domino gubernante Petro, [3] ili pak regnante Cressimiro rege Chroatorum et Dalmatinorum. [4] Ali ne samo da sada ti gradovi toli svečano spominju ime svoga kralja, nego uz njegovo i ime kraljeva najstarijega bana, prvoga velmože na hrvatskom dvoru. Značajne su takodjer rieči kralja Petra Krešimira, sadržane u listini, kojom je darovao samostanu sv. Krševana u Zadru otok Maon, na zapad Paga. On tu veli: »darivamo naš vlastiti otok, koji se nalazi u našem dalmatinskom moru, a zove se Maun.« [5] Taj otok bijaše krunsko dobro; a da je više

[1] Docum. str. 73.: »Igitur quia Deus omnipotens terra marique nostrum prolongavit regnum, decrevimus etc.« (Chirographum regis Petri Cresimiri, quo monasterio s. Chrisogoni insulam Mauni donat). — [2] Docum. str. 51. — [3] O. c. str. 56. — [4] O. c. str. 75—76. — [5] »donamus .... nostram propriam insulam, in nostro dalmatico mari sitam, quae vocatur Mauni.« — Docum. str. 73.

otoka bilo krunskim dobrom hrvatskih vladara, dokazuje činjenica, što je takodjer Petar Krešimir, tri godine prije ove darovštine, 1066., darovao samostanu sv. Ivana Evangeliste u kraljevskom Biogradu otok Žir [1] (Zuri), zadnji u nizu ovećih otoka u sjevernom dielu Dalmacije.

Kada uvažimo te darovštine kralja Petra Krešimira; kada se obazremo na naslov kralj Hrvatske i Dalmacije, koji ne samo on rabi u kraljevskim poveljama, nego mu ga daju i primorski gradovi dalmatinski, koji izključivo sačinjavahu ondašnju Dalmaciju, pošto teritorij Hrvatske sizaše do pod njihove bedeme; kada uvažimo, da nijedan od njegovih predšastnika tog naslova nije rabio, dočim su, počamši od Petra II. Orseola, mletački duždevi gizdali se u svojem naslovu umetkom vojvodâ Dalmacije; i kada, kako veli već spomenuti njemački pisac, [2] obazremo se na činjenicu, da priori dalmatinskih gradova i njihovi biskupi borave sa banovima i županima hrvatskim na dvoru hrvatskoga kralja, te su postali u neku ruku i oni hrvatskim dostojanstvenicima, pa s kraljem saborišu i navode se kao svjedoci na njegovim poveljama, onda se priznati mora, da su se ti gradovi rado podvrgli Krešimirovu žezlu, da su u istinu postali dielovima hrvatske kraljevine i da je usljed toga hrvatsko gospodstvo na moru bilo uzpostavljeno. Krešimir je povratio dobu kralja Tomislava, kada je Hrvatska bila silna na kopnu i na moru. Poput Tomislava, i Krešimira su se bojali i susjedi i takmaci, pa se ne nalazi zabilježeno nigdje, da je tko na njega zaratovao, premda se odnošaji ni prema Veneciji ni prema Byzantu ne će biti sada poboljšali. Ali Byzant u ovo doba bijaše zabavljen nutarnjim nemirima: carevi su iztočni usljed smutnja često padali i dizali se; a Venecija, bez saveznika, nije se uhvala da udari na Hrvate, koji, sada opet na okupu, bijahu vrlo poštovanom državom. Danak mletački, istina,

[1] »Volo etiam et affectuose concedo et concessive affirmo eadem regali auctoritate, ut tota insula Zuri sit propria et specialis pretaxati monasterii cum universis illic consistentibus etc.« — Docum. str. 52. — [2] Gfrörer-Weiss o. c. II. str. 214.

nije sada opet tekao u kraljevsku blagajnu; ali to bijaše s toga, što Krešimir nije htio da se upusti u pustolovno ratovanje, gdje bi se narodne sile trošile: njemu bijaše u prvom redu do toga, da uz silu kraljevstva podigne i njegovo blagostanje, znajući, da je ovo podlogom svemu. Osim toga još je nešto njega odvraćalo od pustolovinâ: njega je morila briga za nasljednika. Djeca mu bila poumirala, pa je s toga još za života proglasio svojim nasljednikom sinovca Stjepana. Petar I. Krešimir bijaše doista dobar politik, pa i ako se je u koječemu odaljio od narodnoga programa, ipak silne njegove zasluge oko konsolidacije države premnogo ga opravdavaju, ne samo to, nego ga podižu do visine, na kojoj historija običava splesti vienac svome junaku za sve viekove, okitivši mu ime pridjevkom »veliki«.

Petra I. Krešimira nije nasliedio po njemu odredjeni i proglašeni nasljednik, nego je nastala borba izmedju možnijih banova, dokle nije pobiedio Slavić, čini se, zet pokojnoga kralja, jer se bijaše oženio s Nedom, rek bi njegovom kćerju.

Slavićeva vlada nije trajala ni pune dvie godine. Sudeći po jednoj izpravi poslanikâ pape Grgura VII. iz god. 1075.,[1] on je upravo te godine bio zarobljen od jednoga normanskoga kneza. Normane valja da je prizvala stranka protukraljevska, kojoj je opet na čelu moglo biti latinsko svećenstvo primorskih gradova, bilo s toga, što je željela, da na priestolje dodje po Krešimiru odredjeni nasljednik, Stjepan, bilo pak, što Slavić bit će udario drugim pravcem u pitanju narodnoga jezika kod službe božje. Bilo kako mu drago, činjenica, da su bili pozvani u pomoć proti kralju Slaviću Normani, miljenici i odani privrženici Grgura VII., odaje, da je na čelu tomu pokretu bilo latinsko svećenstvo. Da su učestvovali kod toga u prvom redu gradovi primorski, i možda oni jedini, jamči nam izprava od 8. veljače god. 1076., kojom se upravo ti gradovi obvezuju prema

[1] »In anno millesimo LXXV. ab incarnacione domini nostri Jesu Christi, mense novembris. Ea tempestate qua comes Amicus regem Chroacie cepit.« — Docum. str. 99. — Sr. Gfrörer o. c. II. str. 236. — Smičiklas o. c. I. str. 251.

mletačkomu duždu Silviju, da za buduće ne će više dozivati u zemlju ni Normanâ, ni kojih drugih tudjinaca.[1] Iz te se izprave takodjer razabire, da su sada za izpražnjenog hrvatskog priestolja primorski gradovi opet počeli očijukati s Venecijom, hoteći valjda time da uplivaju na hrvatske velmože, da izaberu za kralja muža, koji će nastaviti politiku Petra Krešimira u pitanju liturgije, te i po tome biti sasvim privezan uz rimsku stolicu, kojoj je sada silno trebalo odana vazala na iztočnoj obali jadranskoga mora, kao što će ga imati u južnoj Italiji u osobi kneza normanskoga Roberta Guiscarda.

Ako to u istinu bijaše namjera primorskih gradova, onda valja priznati, da su oni u svojoj osnovi konačno i uspjeli. Poslije zarobljenja kralja Slavića hrvatsko je priestolje ostalo izpražnjeno punu jednu godinu, pa je tek u drugoj polovini god. 1076. bio izabran »jednoglasno od naroda i svećenstva«[2] kraljem Hrvatâ i Dalmatinaca, t. j. i primorskih gradova, Dmitar Zvonimir. Očijukanje s Mletcima prestalo je dakle, netom su hrvatski velmože složili se s primorskim gradovima u osobi kandidata, povoljna papi Grguru VII. Poslanik papinski, nadbiskup Gerardo,[3] boravio je cielo ovo vrieme u Hrvatskoj, bez sumnje za to, da upliva na izbor novoga kralja; pa mu je i pošlo za rukom da podpuno zadovolji intencijama papinim. Po tom, Zvonimirov izbor uzsliedio je na temelju kompromisa izmedju življa hrvatskoga i latinskoga. Jednodušna narodna volja njega nije podigla na priestolje, pa nije čudo, ako mu je za ciele vladavine položaj bio nesiguran, dok je morao naginjati ili jednoj ili drugoj od ovih previše razrožnih stranaka. Za Zvonimirovo krunisanje Grgur VII. poslao je osobito poslanstvo, opata rimskoga Gebizona i biskupa Falcoina, sa krunitbenim znakovima. U bazilici solinskoj sv. Petra, gdje se je krunisanje obavilo (početkom listopada 1076.), u svečanom saboru, Zvonimir se je iz zahvalnosti izjavio vazalom

[1] Documenta str. 101—103. — Romanin o. c. I. str. 391. — O upadaju Normanâ vidi izvadak iz »Miracula s. Christofori« u Documenta na str. 455—457. — [2] Docum. str. 211. — [3] Docum. str. 99.

sv. stolice, obvezavši se i na godišnji danak u potvrdu toga vazalstva.[1] A ta obveza s jedne strane, te blizina Hrvatske i papinske države s druge, odaju, da vazalstvo hrvatskoga kralja nije niti moglo da bude tek puka formalnost, i da bijaše golema razlika izmedju Zvonimirova vazalstva i onoga osvojitelja Englezke, Vilima Normanskoga, ili pak vladarâ Poljske i Ruske, koji se takodjer ovih godina izjaviše vazalima rimske stolice.

Imajući da bira izmedju narodne i latinske stranke, Zvonimir se odlučio za potonju; a to bijaše golema pogreška, koju, naravski, on valjda nije niti uvidjao, kamo li da bi joj mogao predvidjeti posljedice. Latinska ga je stranka izrabljivala u najpodpunijoj mjeri, a vodje njezini takodjer i za osobnu svoju korist, kao što to svjedoče česte darovnice.

Kada se je razpalila borba izmedju Grgura VII. i cara Henrika IV., te iz nje buknuo rat izmedju papinske i carske stranke u susjednim koruškim i austrijskim zemljama, zašao je u taj rat i Zvonimir. U Korušku je provalio tri puta; prva dva puta vojska mu se proslavila pobjedama, ali treći put bude poražena tako, da je neprijatelj stao prodirati ćak preko granica Hrvatske. Tada se pojavilo nezadovoljstvo, i kralj je morao odustati od dalnjega vojevanja prema sjeveru;[2] ali se zato nije odrekao poslušnosti prema Grguru VII.

Izmedju osnova pape Grgura VII. bijaše i ta, da se bar oslabi, ako se ne uzmogne srušiti, odmetnuto iztočno carstvo. Osnova ta bijaše smiona, a politički možda ne sasvim shodna. Za nju je trebalo naći provadjača, koga bi mogli i vlastiti interesi oduševiti za tu borbu. A taj se provadjač našao u osobi već spomenutoga normanskoga kneza Roberta Guiscarda. Izlika za rat se lahko i brzo našla, pa su se protivnici stali ogledati za što jačim saveznicima.

God. 1081. bijaše postao iztočnim carem Alexij I. On se je obratio mnogim zapadnim vladarima za pomoć, ali mu ne podje za rukom predobiti za se nikoga, do li Veneciju. Mletčani su naime već u razpri izmedju Grgura VII. i Henrika IV.

[1] Docum. str. 103. — [2] Sr. Smičiklas o. c. I. str. 255, 256.

držali s potonjim, pa s toga, i da ne budu pridošli k tomu trgovački interesi, koji im izostati nisu mogli obzirom na slabost iztočnoga carstva, oni su već po sebi morali se naći u taboru protivnom papi Grguru VII. i njegovim Normanima, koji se, vidjesmo, još god. 1075. bijahu umiešali u odnošaje na iztočnoj obali jadranskoga mora, kada je jedan njihov vojvoda zarobio hrvatskoga kralja Slavića. Dužd Silvio, vidjesmo takodjer, bijaše pokušao upravo u toj prigodi da uzpostavi mletački upliv u primorskim gradovima dalmatinskim, ali ga je u tom izigrao papinski poslanik Gerardo, koji je doveo do sporazumka te gradove i hrvatske velmože glede kandidata za priestolje. Uz takvo razpoloženje Mletčana prispije im poruka cara Alexija, koji im »ponudi darova i obećanja, kako bi izhodio, da čim prije iz luka izvedu svoju mornaricu, te ju na Drač upute i pomorsku bitku s Robertom zametnu. On im obeća nagradu za svaki slučaj: ili nadvladali božjom pomoćju, ili im se što ljudskoga dogodilo, svakako izpunit će svoje obećanje. Lasno će im pače dozvoliti, što bi god od njega uztražili, a može se dati bez štete za državu, pa će im sve hrisovuljom utvrditi za vječna vremena.« [1]

Ovake poruke mogle su samo pospiešiti savez byzantinsko-mletački; a posve je moguće, da su se već sada Mletčani nadali, da će im poći za rukom usljed ovoga rata uzpostaviti takodjer i svoje pokroviteljstvo nad iztočnom obalom Adrije, gdje je kralj hrvatski, odani vazal Grgura VII., opremio svoje brodovlje u pomoć Robertu, svomu prirodnomu savezniku. I kraljevska mornarica hrvatska na proljeće god. 1082. odjedrila je put južne Italije, pod zapoviedi pomorskoga vojvode Jakova, koji izbiva iz kraljevstva za cielo vrieme trajanja ovoga rata (1082—1085.), pa se niti ne spominje na kraljevskim izpravama toga razdobja, dočim je inače njegovo ime spomenuto uviek na odličnu mjestu. [2]

[1] »Anna Comnena ap. Rački. Borba južnih Slovena za državnu neodvisnost u XI. vieku. — Rad jugoslav. akademije. Knj. XXX. Zagreb 1875. str. 82. — [2] O časti zapovjednika hrvatske ratne mornarice malo dalje

S kraljevskim brodovljem hrvatskim odplovilo je u pomoć Robertu i brodovlje dubrovačke republike.[1] Izvor naš doduše ne nazivlje odposlano brodovlje »hrvatskim«, nego »dalmatinskim«, te veli, da su »Dalmatinci« zamoljeni pritekli u pomoć Robertu. Ali da se tu ne može razumievati do li »hrvatska« mornarica, izvan svake je sumnje, samo kada se sjetimo, što je netom navedeno o odnošajima izmedju hrvatskoga dvora i svete stolice ove dobe. Dalmacije, kao posebne države, sada ne bijaše. Primorski gradovi: Zadar, Trogir i Spljet, što no sačinjavahu Dalmaciju, bijahu pod kraljem Zvonimirom, i možda mu bijahu odaniji od hrvatskih velmoža, koji se ne mogahu oduševiti za politički pravac svoga kralja. A pošto ti gradovi ne bijahu država u državi, posve je naravski, da ne mogahu imati svoje posebne ratne sile, kopnene ni pomorske; pa koliko god im je kralj Zvonimir mogao dozvoliti autonomije u samoupravi, nije im doista prepustio i vrhovna krunska prava, kao što je vodjenje rata i sklapanje mira. Moguće je, dapače sva je prilika, da u ovoj ekspediciji bijaše ponajviše brodova primorskih gradova; ali da se je i ciela ekspedicija poduzela na odluku i pod upravom tih gradova, ne može se podnipošto dozvoliti. Roberto Guiscardo bijaše samo izvadjač osnova Grgura VII.; a kralj Zvonimir, koji se nije ustručavao za ljubav papi da zavojuje na dalekom sjeveru, nije mogao da izostane ni u ovoj prigodi, gdje je mogao računati na izdašnu podporu primorskih gradova, kojima je imao da zahvali u glavnom i

[1] »Dux (Robertus) transire volens mare praecipit arma parari,
Militibusque suis, se praestolentur Idrunthi
Imperat; aptari naves facit; ipse Salerni,
Undique dona petens et supplementa, moratur . . .
Conveniunt omnes, sicut mandatur, Hidrunthi.
Dalmatias naves honeri dux eligit aptas,
Auxilio sibi quas gens miserat illa petitas:
Has armis et equis sumptuque virisque repletas
Ad Corifum mittit . . . . .
Gens comitata ducem cum Dalmaticis Ragusea
Telorum crebris consternit jactibus aequor.«
— Gesta Roberti Guiscardi lib. IV. — Docum. str. 458.

svoj izbor. Kada se pak sve to uzme na um, onda se mora zaključiti, da brodovlje, odpremljeno u pomoć Robertu s iztočne obale jadranskoga mora, ne bijaše »dalmatinsko«, jer ne mogaše da bude, nego kraljevsko hrvatsko.

Sjedinjena normansko-hrvatska mornarica brojila je 150 do 160 ladja, na koje se ukrcalo oko 30.000 momaka s konjima, zairom i ostalom potrebitom prtljagom.[1] Na svaku je dakle ladju odpadalo po 200 momaka, ne računajući mornare i veslače; a onda stanoviti broj konja, pa dio municije i ostale prtljage. Kada se to uvaži, mora se priznati, da su i normanske i hrvatske ladje bile doista velike; dapače, sudeći po onomu, što izvori pripoviedaju, hrvatske su bile jače od normanskih, pošto je Roberto izmedju hrvatskih odabrao dvanaest za svoju pratnju, za se i za suprugu Sigelgaitu, koja ga je na ovoj vojni pratila.[2] Kolike su pak u istinu bile te hrvatske ladje, može se tek nagadjati. Tukydides u svojoj povjesti peloponezkoga rata veli, da je vojska atenska, koju je god. 415. pr. Kr. odveo Alkibiades put Sicilije, brojila 6400 ljudi, ukrcanih na 134 trireme;[3] dočim pomoć, odpravljena god. 413. pod Demosthenom, da sastojaše od 5000, porazdieljenih na 73 ladje.[4] U prvom slučaju imamo uz mornare i veslače do 50 vojnika, dočim u drugom nešto preko 60 na svakoj triremi. Obe pak vojske, kao i Guiscardova, bijahu odredjene za rat na suhu i na moru. Kada prispodobimo te brojke s gore navedenim, pa kada se sjetimo, da su grčke trireme imale do 50 m. duljine, onda možemo temeljito kazati, da su i hrvatske ladje sada bile bar kolike i negdašnje trireme atenske, ili rimske liburne iz carske dobe, ili pak kao byzantinske i mletačke dromone.

Normansko-hrvatsko brodovlje diglo je sidra izpod Otranta na 22. svibnja 1082., te odplovilo prema protivnoj obali grčkoj, pošto Roberto bijaše naumio da najprije zauzme Naupakt i Nikopolis. Nego protivni vjetrovi, kojima tadanja pomorska znanost nije znala kako da se okoristi, poremeti prvu osnovu, te Ro-

[1] Rački: Borba. str. 83. — [2] Idem ibid. — [3] Knj. VI. — [4] Knj. VII.

berto odluči da okuša sreću kod Drača. Svoju vojsku razdieli na dvoje, povjerivši jedan dio svomu sinu Boemundu, koji je najprije imao da osvoji Krf, a onda da se sjedini s otcem kod Drača. Obilazeći akroceraunski rt, jedan dio normansko-hrvatskoga brodovlja nepogodom vremena pretrpi znatne štete. Dneva 19. lipnja vojske se sjediniše pod Dračem, te ga stisnuše obsadom s kopna i s mora. Drač bijaše glavnom točkom: zauzme li Roberto tu tvrdjavu, otvoren mu je put prema Carigradu.[1]

Netom odabrani car Alexije, zabavljen ratom proti Turcima u Aziji, nije mogao da dočeka neprijatelja pod Dračem. Obranu toga grada i cieloga primorja bijaše povjerio svomu rodjaku, Georgiju Paleologu. I novi car i novi vojskovodja imadjahu puno srčanosti i liepih sposobnosti; ali carstvo bijaše iznemoglo, a državna blagajna prazna. Premda bijaše pošlo za rukom sklopiti mir s Turcima, ipak vojske bijaše premalo, mornarica bila takodjer slaba, pa se je trebalo obazrieti za tudjom pomoći. Tako je došlo do saveza s Mletčanima. Ovima osjegura car unapried znatnih pogodnosti i obeća, kao što je već spomenuto, još i većih, ako mu cielim svojim brodovljem pruže pomoć u ovoj tjeskobi, te pomognu odbiti od carstva ljute Normane.[2]

Mjeseca srpnja 1082. dužd Silvio odplovi iz Mletaka s cielom mornaricom, sastojećom od 64 gjemije, te se usidri koncem istoga mjeseca ili početkom kolovoza u luci Pali, na sjeveru Drača, tri milje daleko. Roberto je shvatio, da mu u prvom redu treba zapriečiti, da se s mletačkim brodovljem sjedini grčko, koje se takodjer očekivalo. Mletčani su se tomu nadali, pa su se odmah stali spremati za bitku: svezaše svoje ladje jakim verigama jednu s drugom, podigoše tornjeve na palubama većih ladja, čvrstim užetima privjesiše za jambore čamce, u koje smjestiše strielce i pračare, da s visoka gadjaju na neprijatelja. Priredišе i debelih greda okovanih glava (nama već poznati rimski asser), koje su se mogle s pomoću strojeva dizati i spuštati, a njihovi dobro upravljeni udarci u

[1] Rački o. c. str. 83. — [2] Gfrörer o. c. I. str. 510—511.

bokove mogli su razasuti neprijateljski brod. Bitka se brzo zametnula. Brodovlje normansko-hrvatsko snažno navali na mletačko, koje bijaše poredano u obliku mjesečeva srpa. Zapoviedaše Robertov sin Boemundo. Svojom ladjom nasrnu on na duždevu, nastojeći da prebaci na nju leteći most; ali s duždeve ladje odmjerivahu toli vješto udarce napomenutim okovanim gredama, da su mu naskoro probušili bok. Boemundova ladja poče tonuti, te se raznese glas o smrti samoga vojvode. Boemundo se težkom mukom spasio, ali nastade nered u njegovoj mornarici, pa je morao bježati natrag u dračku luku. Treći dan se okršaj ponovio, kada se je s mletačkom sdružila grčka mornarica. Ta se je bitka bila po noći, pri mjesečini. Normani su bili iznenadjeni, pa se na zvuk trubalja žurno spremiše na boj. Čini se, da su se u ovoj prigodi izvrstno ponieli dubrovački strielci, koji su spuštali na Mletčane oblake strjelica, ali nisu ih mogli spriečiti, da i oni prospu silu grčke vatre, koju su sada za prvi put rabili. Prema bilježkama raznih pisaca, normansko-hrvatska mornarica izgubila je samo jednu ladju, a mletačka, premda pobjediteljica, morala se takodjer s gubitcima povući s bojišta.[1]

Tek sada, mjeseca kolovoza 1082., krenuo je car s vojskom od 70.000 ljudi prema Draču, ali je dospio pod sam grad tek u listopądu, utaborivši se do crkve sv. Nikole. U toj vojsci manjina je bila grčke narodnosti. Tu sazva car bojno vieće, da ustanovi vojnu osnovu. Mnienja se u vieću razilazila: izkusniji vodje savjetovahu, da se bitka ne zameće, nego da se Roberto uznemiruje pomanjim nasrtajima i da mu se sprječava dobava živeža. Mladji vojvode nasuprot bijahu za bezodvlačnu akciju. Ova stranka, u kojoj su bili članovi carskih obitelji, konačno nadvlada. Na isti dan, kada su 731 godinu poslije ovoga dogadjaja sjedinjeni narodi iztočne Evrope pobiedili zapadnoga cara Napoleona I., dneva 18. listopada, dodje do odlučne bitke nedaleko morske obale. U početku je pobjeda nagi-

[1] Romanin o. c. I. str. 313—315.; Gfrörer I. str. 513—514.; Rački: Borba str. 84.

njala grčkoj strani. Središte njihovo bijaše razbilo jedno normansko krilo, ali se u žestini predaleko protuklo. Najednom Robertova supruga Sigelgaita nečuvenom muževnosti uredi opet razbito krilo, pa Normani udariše takim biesom, da carevce ne mogaše ništa spasiti od posvemašnjega poraza. Uzmače car Alexije, ranjen, ostavivši na bojištu do 6000 ljudi i više vojvoda. Taj poraz, te odlazak mletačkoga i grčkoga brodovlja sbog zime, sklonuše Dračane, da su se sliedeće godine, 1083., na 22. veljače predali Robertu.[1]

Poslije ovako sjajne pobjede normanskoga oružja, pojačana hrvatskim, Robertu bijaše otvoren put u Carigrad. On je o tomu doista i radio. Njegov sin počne osvajati Epir, a sam Roberto spremao se da udari na Solun, kamo je htio egnatejskom cestom svoje pobjedonosne čete voditi. Ali ga u tim osnovama smeli dogadjaji u Italiji. Njegov pokrovitelj, papa Grgur VII., nalazio se u velikoj pogibelji, pošto car Henrik IV. bijaše provalio u Italiju god. 1083. po četvrti put, te držaše obsjednuta papu u tvrdji sv. Angjela. Roberto dodje, oslobodi papu i odvede ga u Salerno, odakle se nije više ni povratio, pa se stade spremati za novu vojnu.

Jesu li i sada Hrvati bili saveznici Robertovi? Toga nam kroničari ne zabilježiše; ali se može vjerovati, da jesu. Zvonimir bijaše sveudilj najodaniji vazal Grgura VII., a ovaj se je opet sada nalazio u položaju, u kojem sreća ili nesreća normanskoga oružja za nj bijaše od životne važnosti. Ne može se s toga ne predmnievati, da nije papa i godine 1084. zauzeo se kod hrvatskoga dvora za svoga štićenika i osloboditelja. Dapače, ako je papa mogao u obće da pomogne Robertu, to je moglo biti samo kod Hrvata. Osim toga ne vidi se razlog, koji bi ovlastio da se uzme, kao da je Zvonimir iza prve ratne periode odkazao savez Robertu. U koliko se znade, Zvonimir nije za cieloga svoga kraljevanja odstupio od pravca, koji si bijaše odmjerio u prvom početku. On se je svedjer još držao latinske

[1] Romanin o. c. I. str. 317—318.; Gfrörer I. str. 514—527.; Rački o. c. str. 85.

stranke, što se razabire iz njegovih povelja. Na njegovu dvoru trajno borave latinski crkveni dostojanstvenici, koji se sveudilj na kraljevskim izpravama navode kao svjedoci. Izmedju tih najodličnije mjesto zauzimlju dva muža, koji i po svetosti života i po svojim sposobnostima domogoše se najvećega upliva, a to su: nadbiskup spljetski Lovro i trogirski biskup Ivan. Oni su u tom svojstvu mogli doista biti desnom rukom Grgura VII. u Hrvatskoj, pa su bez sumnje i ulagali sav svoj upliv, da kralja učine pravim vazalom svete stolice. Zvonimir naziva nadbiskupa Lovru svojim »duhovnim otcem«, a to nam može biti dosta, da se domislimo mogućtvu Lovrinu u kraljevu dvoru. Da Zvonimir bude i htio razriešiti savez s Robertom, ne bi mu pošlo za rukom: od njega bi bili odpali latinski gradovi, pa bi se našao osamljen prema narodnoj stranci, koja je sbog njegova političkog pravca bila prema njemu bar hladna. Hrvati su dakle i u drugoj periodi normansko-byzantinskoga rata bili saveznici kneza Roberta, pa izmedju ono 120 gjemija, što su u listopadu god. 1084. krenule iz Baria k suprotnoj obali, bijaše bez svake sumnje priličan broj hrvatskih pod zapoviedju vojvode Jakova, koji, kao što je već spomenuto, i ove godine izbivaše iz kraljevstva.

Roberto izkrca vojsku i pridruži ju onoj, koju prije polazka u Italiju bijaše ostavio sa sinom Boemundom. Nego nije medjutim stajao prekrštenih ruku ni car Alexije. On se obrati opet k Mletčanima, pa ih lako sklonu, da mu opet pošalju u pomoć svoje brodovlje. Niti mu trebaše da ih za to dugo nagovara. Mletčane valjda ovoga puta nisu mogla zavesti toliko nagovaranja i obećanja Alexijeva, koliko strah pred Normanima za obstanak u vlastitim lagunama. Južna Italija bijaše u Robertovim rukama; Grčka je mogla postati njegovom svaki čas. Roberto je već na jednoj obali imao Brindisi i Otranto, na drugoj je držao Avlonu, Krf i Butrint; a podanici sv. Marka uvidjali su vrlo dobro, za slučaj da bi se u tim položajima ugniezdili Normani definitivno, da bi ovi imali ključeve jadranskoga mora, pa bi mletačkoj trgovini s Iztokom — a to bijaše jedini izvor mletačkomu bogatstvu — bilo za uviek odzvonilo

jer se zastava sv. Marka ne bi bez dozvole normanske mogla pokazati u nijednom kraju sredozemnoga mora. Trebalo je dakle zametnuti s Normanima borbu na život i na smrt, pa se je takva borba doista i zametnula.

Mletačko je brodovlje bilo i ovoga puta silno, a predvodio ga je i opet sam dužd Silvio. Sastojaše od 59 ladja, a od tih 14 ih je bilo na tri reda vesala; dokaz, da ni u XI. vieku ne bijaše se zametnula trirema u pomorskom ratovanju. Mletčani zauzeše Krf prije nego li je Roberto i odplovio iz Bari-a; a pod Krfom pridružila se mletačkoj grčka mornarica pod admiralom Mauricijem.

Prema takovu stanju stvari, Robertu se namitala prva dužnost da protjera neprijatelja s Krfa. On upravi prove svojih gjemija prema onom otoku, i naskoro je došlo do bitke kod Kasopa. U tom ljutom kreševu Normani bješe suzbiti. Nakon tri dana okršaj se ponovio, pa Mletčani i opet iznieše pobjedu.[1] Poslije dvostruke ove pobjede oni kao da se više ne bojahu Normana, pa se požuriše, da sa najbržim ladjama pošalju o tomu viesti u Mletke; a rek bi dapače, da je tada i sam dužd zaletio se do Mletaka. Preostale ladje raztrkaše se bezbrižno duž arbanaških obala.

Roberto je opazio to sebi povoljno razpoloženje Mletčana, ili ga je, kako neki pisci hoće, mletački jedan izdajica, po imenu Petar Contareno, na to upozorio, pa se je odlučio, da po treći put pokuša sreću junačku. Opazivši Robertove pripreme, stali se uredjivati i Mletčani na boj. Čvrstim užetima privezaše svoje ladje jednu s drugom: manje bijahu u sredini, a veće na krajevima ili krilima. Tako je mletačko brodovlje izišlo u susret neprijatelju uredjeno u polukrugu, što grčki izvor naziva pelagolime (πελαγολίμη). Mletčani su s toga svezali svoje ladje jednu s drugom, da Roberto ne uzmogne probiti m bojni red, odieliti jednu ladju od druge, te ih odieljene vaku napose uništiti. Dakako, ne smije se uzeti, da su Mlet-

[1] Romanin o. c. I. str. 323.; — Gfrörer o. c. str. 538—542.; ački: Borba str. 90.

čani svoje ladje privezali sasvim jednu uz drugu: izmedju pojedinih trebalo je da bude bar toliko prostora, koliko ga trebaše za veslanje s dvaju protivnih bokova.

Sukob izmedju normansko-hrvatskoga i mletačko-byzantinskoga brodovlja bijaše nada sve užasan: i jedna i druga strana dosizaše mu znamenitost. Grčke ladje pobjegoše prve, te Mletčani nastaviše sami odpor. Oboružani takodjer grčkom vatrom, oni ju i u ovoj bitci upotriebiše; dapače su ju sipali, ako ćemo vjerovati normanskomu jednomu kroničaru, ćak i izpod mora, pa su tako i spalili jednu Robertovu ladju.[1] Mletčane ipak sreća iznevjerila: njihovih sedam većih ladja bi probito, te potonuše s vojskom, a dvie budu zarobljene. Manje ladje prodjoše takodjer zlo; pa se ukupni gubitak Mletčana sbraja na 15.700 ljudi, od kojih 2700 bi živo zarobljeno. Nego težko da su Mletčani mogli izgubiti toliku silu ljudi, ako ubrojimo i same veslače, što bijahu na potonulim ladjama; a to tim manje, što glede broja ljudi nisu niti izvori svi složni. Nekoji spominju samo 13.000 poginulih, a o sužnjevima ni rieči; drugi navode samo broj zasužnjenih; a imade ih, koji cieli mletački gubitak obaljuju na tisuću ljudi. Nego, pošto glede broja izgubljenih mletačkih ladja svi su izvori mal ne sasvim složni, ipak se može s priličnom sigurnošću kazati, da su u ovom okršaju Mletčani izgubili nekoliko tisuća ljudi.[2] Zarobljenici mletački, ako je vjerovati izvorima, prodjoše takodjer zlo. Roberto je nekojim dao izvaditi oči, drugim odsjeći ruke ili nosove.[3] — Sve tri napomenute bitke, u kojima su se bez sumnje odlikovali hrvatski mornari, sliedile su mjeseca studenoga 1084. Prema opisu suvremenika, zadnju su bitku odlučile brze Robertove ladje. To su po svoj prilici bile Zvonimirove sagene, pošto znademo iz prvoga razdobja ovoga rata, da je Roberto

[1] »Illi artificiosi ignem quem graecum appellant, qui nec acqu- extinguitur, occultis fistularum meatibus sub undas perflantes, quandai navem de nostris, quam Catum nominant, dolose inter ipsas liquidi aequori undas comburunt.« — Gaufredi Maleterrae de gestis Roberti et Rc gerii lib. 3. cap. 26. Ap. Daru o. c. IV. str. 147. — [2] Gfrörer o. c. I str. 542—547. — [3] Romanin o. c. I. str. 324. — Gfrörer o. c. I. str. 54

priznavao prednost hrvatskim ladjama pred normanskim, jer bijaše za se, za svoju suprugu i za svoju pratnju odabrao upravo nekoliko pomoćnih hrvatskih gjemija.

Viest o porazu mletačkoga brodovlja potresla je Venecijom. Sva krivnja svaljivala se na dužda Dominika Silvija, koga je svjetina, razpaljena od slavičnoga Vitala Faliera,[1] prisilila, da se odreče svoje visoke časti, pa je Vitale Faliero još iste godine, u prosincu, izabran na njegovo mjesto.

Novi dužd posla u Carigrad Andriju Michiela, Dominika Dandula i Jakova Auria, da od cara Alexija izhode odstup Dalmacije, nad kojom mu republika priznavaše vrhovno pravo,[2] ne obaziruć se na hrvatskoga kralja, kojemu glavno uporište bijahu sada upravo dalmatinski gradovi

Taj korak novoga mletačkoga dužda svjedoči nam jasno, koliko bi izvori prvoga reda, da Zvonimir ni u prvoj ni u drugoj periodi ovoga rata ne bijaše neutralan, nego da je u istinu, kao odan vazal sv. stolice, bio vjeran saveznik kneza Roberta. Da je Zvonimir bio samo neutralan u ovom sporu, to bi već bilo mnogo u prilog i iztočnomu caru i mletačkomu lavu; pa kad sada, posred rata, kojemu se kraj doista nije mogao predvidjeti, Mletčani, koji su malo prije, god. 1082., u zlatnoj povelji cara Alexija postigli i osigurali si najveće, nečuvene skoro, trgovačke povlasti i polakšice, iznose na sriedu pitanje Dalmacije, koja im se bijaše otela pred više od pol vieka, — bjelodano znači, da su se time htjeli osvetiti hrvatskomu kralju sbog saveza s Robertom, ili bar zastrašiti ga, te ga prisiliti, da za buduće izstupi iz toga saveza Drugo nije moglo da ponuka Mletčane na taj korak. Gradovi dalmatinski bijahu sada najodaniji hrvatskomu kralju; oni nisu sada zazivali mletačke pomoći, niti željeli mletačkoga pokroviteljstva. Svećenstvo latinsko, na čelu mu primas spljetski nadbiskup Lovro i trogirski sveti biskup Ivan, bijaše najzadovoljnije sa hrvatskim kraljem, upravo što je ovaj bio odan vazal sv. stolici;

[1] Neki pisci zovu ga Faledro. — [2] Romanin o. c. I. str. 326 i 7; Rački o. c. str. 95—96.

pa kad je svećenstvo bilo uz Zvonimira, Mletčani nisu mogli imati stranke za se. Dà, odnošaji bijahu takvi, da kada bi bili Mletčani pokušali da ponove vojnu Petra II. Orseola, koji je bio s najvećim slavljem dočekan i u Zadru i u Trogiru i u Spljetu, oni bi sada bili naišli na svestran odpor Latinâ kao i Nelatinâ. Pa ipak oni sada traže od cara Alexija odstup Dalmacije! To se doista ne može protumačiti inače, nego da im se je Zvonimir, kralj Hrvatske i Dalmacije, silno zamjerio. On je naime, kako to i historijski izvori najjasnije tvrde, učestvovao kao Robertov saveznik u prvoj periodi normansko-byzantinskoga rata, pa je vjeran prisezi, položenoj u ruke papinskoga izaslanika, da će »nepromienjeno izpuniti sve, što mu njegova častna Svetost bude naložila«, u posluh Grgura VII. uztrajao u tom savezu i dalje, te je njegovo brodovlje pripomoglo, možda i odlučilo, da bude mletačko onako grozno poraženo pod Krfom. Takvo postupanje bijaše Mletčanima više no dovoljno, da se ponude iztočnomu caru kao osvojitelji, pridržavajući si da tu osvetu izvedu u sgodan čas, na koji žalibože nije im trebalo dugo čekati; a odstupom Dalmacije od strane cara Alexija ta bi osveta bila prividno izvedena na zakonitu temelju. Uz to moguće da su se nadali, da će se Zvonimir uplašiti njihove i byzantinske sile, pa će se odreći dalnjega saveza s Robertom, a time će ozlovoljiti svoje podanike u latinskim gradovima, pa će Venecija u tom mutežu ipak nešto za se uloviti.

Car Alexije sigurno nije previše razmišljao o želji Mletčana; on ne imadjaše za što da o tom razmišlja. Dalmacija se i onako već dugi niz godina nije obazirala na nemoćni Byzant. Tu ne bijaše do li umišljenih prava, kojih se caru bilo da odreče, pa je on najspremnije svoja carska prava »na Dalmaciju i Hrvatsku« prenio na dužda mletačkoga. Taj ustup sliedio je svečanim načinom: izdanjem osobite »hrisovulje«.[1] Tom prigodom, za dokaz osobite svoje milosti prema duždu, podielio mu je

[1] Lucius: De Regno lib. III. str. 111. — Romanin o. c. I. str 327.; — Rački: Borba str. 97.

Alexije čast protosevasta (πρωτοσέβαστος), koju je on prvi uveo i najprije svomu bratu Izaku podielio.

Savez dakle mletačko-byzantinski stojao je i ovoga puta proti savezu normansko-hrvatskomu, i to oštrije nego li u prvim dvjema periodama ovoga rata. Dužd Faliero odplovio je na proljeće god. 1085. iz Mletaka na čelu silnoga brodovlja. To je brodovlje bilo silnije no ikad. Mletački pisci vele, da je bilo uz dromone takodjer triremâ, kelandrijâ, galijâ i drugih vrsti ladja.[1] Normansko-hrvatsko brodovlje čekalo je neprijatelja pod Avlonom. Mletčani se sjediniše s grčkom mornaricom, te se brodovlja sraziše kod otočića Sasena napram Avloni. Roberto odnese sjajnu pobjedu, koju gdjekoji mletački povjestničari ne će niti da spomenu. Pobiedjeni saveznici sakupiše sve sile kod otoka Kefalonije, koji leži južnije od Krfa i brani Peloponez i Heladu s morske strane. Roberto posla sina Rogjera s nekoliko brodova, da obsjedne glavni grad toga otoka, a za njim je i sam odplovio iz avlonskoga zatona, praćen uviek od hrabre svoje supruge. Kada se je spremao za odsudni okršaj s neprijateljem, spopade ga groznica, koju mu hladna voda prouzrokova u srpanjskoj silnoj žegi. Bolest postade smrtnom usljed otrova, podmetnutog mu od ruke podmićene grčkim zlatom, ili kako nekoji hoće, od same supruge. Roberto Guiscardo izdahnu 17. srpnja 1085. u dobi od nešto preko 70 godina. Malo prije bijaše preminuo u Salernu, 25. svibnja, njegov saveznik i pokrovitelj, papa Grgur VII. Savez normansko-hrvatski se razpade: mornarice se povratiše u svoja pristaništa. Ta je smrt bila dogadjaj svjetske znamenitosti: iztočno je carstvo odahnulo, Mletci se približiše vrhuncu svoje moći, a Hrvatskoj se spremali crni dani.[2]

Luka, u kojoj je Roberto preminuo i u kojoj se je zadnji put na poprištu historije pojavila mornarica hrvatskoga kralja, nosi i danas ime Guiscardove luke, »porto Viscardo«. Dà, po-

[1] Romanin o. c. I. str. 327. — [2] Lucius l. c.; — Gfrörer o. c. str. 91—92.; — Romanin (str. 327.), zaveden od nekojih mletačkih i grčkih izvora, mjesto poraza mletačkoga brodovlja kod Sasene bilježi nekakve njihove pobjede sada iznešene nad Robertom.

vjest bilježi, da je i god. 1098 u prvoj križarskoj vojni sudjelovalo do 100 dalmatinskih ladja,[1] ali to ne bijaše državna mornarica hrvatska. Na tim ladjama nije se vijao stieg hrvatskoga kralja, nego znakovi pojedinih primorskih gradova, koji postaše tada opet posve nezavisni. Hrvatski stieg tada se škropio hrvatskom krvlju u bratoubojničkom ratu.

Par godina poslije povratka hrvatskoga brodovlja kralj Zvonimir, kojemu je sada uzmanjkalo moćno uporište Grgura VII., žrtva političkih zapletaja izmedju iztoka i zapada, poginut će nasilnom smrti. Sin Radovan ne će ga naslieditи na priestolju; a supruga mu, kraljica Liepa, pribjeći će k svomu bratu, ugarskomu kralju Ladislavu. Preko Drave će ona naći osvetnikâ muževe smrti. Na priestolju hrvatskom pomolit će se za čas kao nemoćna sjena kralj Stjepan II.; za tim će uzbjesniti širom kraljevine dugotrajan gradjanski rat, krvav spomenik, na kojem kao da se je urezala bajna Zvonimirova kletva: Hrvati ne će više imati vladara svoje krvi!

[1] Docum. str. 178., 179., 470.

Zaglavak.

Ustrojstvo hrvatske ratne mornarice. — Kraljevske, plemenske i pomoćne ladje. — Zapovjednik mornarice je ban u starije, kralj u potonje doba. — Admirali Rusin i Jakov. — Pomorski satnici. — Pisari admiralski. — Pomorski vojnici, mornari i veslači.

U ovim je člancima izcrpljeno možda sve, što nam se je u povjesti sačuvalo o pomorskoj sili Hrvatske za dobe narodnih vladara. Kolikogod su te viesti riedke, a više puta i mršave, ipak su dovoljne, da se steče uvjerenje, kako su otci naši za više viekova, od prvoga početka, kada su zaposjeli iztočnu obalu Adrije, razpolagali pomorskom silom, koja bijaše jača ili slabija prema nutarnjim odnošajima njihove države.

Odmah poslije dolazka Hrvatâ u ove strane nalazimo polag neporecivih svjedočanstva, da se je zastava banske mornarice hrvatske vijala pred Sipontom u beneventanskoj vojvodini polovinom VII. vieka; znak, da su Hrvati bili već tada na okupu u novoj postojbini, da su sačinjavali jedno državno tielo. Ta je sloga na žalost brzo se razpala; pojedini plemenski starešine se pociepali, države je Hrvatske u VIII. vieku nestalo, pa se ni mornarica hrvatska u tom razdobju ne javlja. Ta je pociepanost oslabila Hrvate i na kopnu, pa su oni lako dospjeli pod franački jaram. Nevolja ta kao da ih je opametila: stali se opet ujedinjivati, pa im je pošlo za rukom, uz nove fra-

načke odnošaje, da stresu sa sebe mrzki tudjinski jaram. Oni su se tada složili u dvie skupine: u dalmatinsku i u posavsku Hrvatsku. Prva se odmah nakon toga javlja kao pomorska vlast. Tada, početkom IX. vieka, počima takmenje s Mletčanima za gospodstvo na jadranskom moru. U toj dugoj krvavoj borbi Hrvatska konačno nadvlada Veneciju, pa gizdava ta republika, za više decenija, prisiljena je da dankom odkupljuje slobodnu plovitbu po jadranskom moru. U to isto doba hrvatska mornarica sudjeluje u savezu s nekojim kršćanskim vlastima, da se oduzme Saracenima grad Bari u Italiji.

Kada su se dalmatinski i posavski Hrvati u prvoj polovini X. vieka sjedinili u jedno državno tielo, Hrvatska posta kraljevinom toli moćnom, da se je i glede pomorske i glede kopnene sile svoje mogla ogledati mal ne sa svakom suvremenom evropejskom državom. U tom obziru viesti suvremenoga cara Konstantina dragocjene su nam nada sve. Žalibože, prekratko je trajalo to sjajno doba: nastadoše nemiri u kraljevstvu, pa nam isti taj ovjenčani pisac napominje, kako je usljed toga pomorska sila Hrvatâ malaksala. Takvi su odnošaji dobro došli lukavim Mletčanima, pa se nakon opetovanih napora najzad otresoše ponizujućega danka za slobodnu plovitbu. Tada kraljev sinovac dobio je ruku kćeri »prvoga zaručnika Adrije«, gizdave jedne Orseolovice, koja je kasnije postala hrvatskom kraljicom.

U XI. vieku kraljevi hrvatski uprješe sve sile, da uzpostave prevlast Hrvatske na moru. Oni bi u tom bili i uspjeli, da ne bude bilo saveza mletačko-byzantinskoga. Mornarica je hrvatska ipak jačala, i njezini uspjesi za Petra I. Krešimira bijahu već toliki, da je taj znameniti kralj Hrvata mogao ponosno proglasiti u svečanoj izpravi jadransko more »svojim«. Za vlade Zvonimirove to se jačanje nastavilo i utvrdjivalo, pa pod njegovom vladom gjemije hrvatske sudjeluju u dugom veleznamenitom ratu, koji bijaše potresao i Carigradom i Venecijom. Kada je pak nestalo hrvatskih vladara narodne krvi, nestalo je i državne mornarice hrvatske.

Da se vojna sila državna podiže i opada prema tomu, kako se nutarnji odnošaji državni razvijaju u povoljnom ili ne-

povoljnom pravcu, bjelodana je istina, koja se odrazuje u svim viekovima historije čovječanstva, pa i u današnjem vieku, te je ne bi trebalo pobliže razsvjetljivati. Nego ipak, obzirom na samo ustrojstvo hrvatske vojene snage, dobro je, da se o tom odnošaju nešto napomene.

Ustrojstvo hrvatske ratne mornarice za dobe narodnih vladara ne može se niti iz daleka poistovjećivati s ustrojstvom mornaricâ modernih država. Kao što kod svih sredovječnih naroda, tako i kod Hrvatâ, vojničtvo se u obće osnivalo na zadružnim načelima. Za kopnenu vojsku pleme i rod stavljahu pod oružje za to sposobnu momčad pod plemenskim i rodskim starešinama, županima i vojvodama. Vrhovni pak vojvoda takve vojske bijaše u prvo doba knez, pa kralj Hrvatâ. Što je vriedilo za kopnenu, vriedilo je bez sumnje i za pomorsku silu. Svako primorsko pleme moralo je davati stanoviti broj mornara i pomorskih vojnika. Tu razliku naglašujemo, pošto u srednjem vieku, koliko i u starom, jedno bijaše nauta, mornar, a drugo miles classiarius — pomorski vojnik. S tim mornarima i vojnicima primorska vlastela su morala opremati stanoviti broj sagena i kondura,[1] koje bi se pridružile gjemijama, što je opremao sam vladar. Takva uredba bijaše nalik onoj, koja je vriedila u istom predmetu u Byzantu i o kojoj nam je ostavio obilnih viesti već napomenuti car Lav VI., sin Basilija Macedonca.[2] Prema toj uredbi byzantinska se pomorska sila dielila u dvoje: u carsku mornaricu i u pokrajinsku ili thematsku. Prva bijaše na brizi caru, druga pokrajinama, naravski, glede opreme, pošto za uzdržavanje cjelokupne mornarice vidjeli smo tko je morao skrbiti. Ovoj thematskoj mornarici byzantinskoj odgovarala je kod Hrvatâ plemenska. A kada se ovo

[1] Da su primorske županije imale vlastitih sagena i kondura, ne ima sumnje, pošto suvremenik car Konstantin u više spomenutom svojem djelu, gl. 30., veli: »Od rieke Neretve počima Paganija i proteže se do rieke Cetine. Imade tri županije: rastočku, makarsku i duvanjsku; a dvie od ovih županija, rastočka i makarska, položene su uz more, te imaju sagena, dočim duvanjska je daleko od mora, te njezini žitelji živu od ratarstva.« — [2] Vidi na str. 51.

predpostavi, onda se po sebi razjašnjiva dizanje i padanje pomorske sile hrvatske. Tomislav bijaše moćan kralj: on je čvrstom rukom držao red u zemlji, pa je svako pleme, svaki ban svoje obveze prema kralju i državi morao najtočnije vršiti. Samo tako mogao je on razpolagati na kopnu sa 160.000 ljudi, a na moru sa 180 ratnih sagena i kondura. Kada je pak hrvatski kralj postao i kraljem dalmatinskih, nekoč latinskih gradova, ne ima sumnje, da su i ti gradovi davali za kraljevsku mornaricu odredjen broj ratnih ladja, kao što su ih davali prije iztočnomu carstvu, kako svjedoči navedeni primjer Salone u VI. vieku,[1] a koncem XI. vieka Mletčanima.[2] Napose pak za dobu kralja Zvonimira može se kazati, da je njegova pomorska sila možda pretežno sastojala od gjemijâ primorskih gradova, pošto su mu ti gradovi bili najodaniji i pošto on bijaše udario onim političkim pravcem, što mu ga bijaše latinska stranka tih gradova nametnula.

Hrvatska ratna mornarica sastojaše dakle od kraljevskih ladja, od plemenskih i od pomoćnih ladja primorskih gradova. Kada bi moćna kralja nasliedio slabiji, posve je naravno, da primorska vlastela i plemena ne će biti točno izpunjala svojih obveza prema kralju i državi; a bez sumnje, tomu će se biti otimali i primorski latinski gradovi, koji su u takvim prilikama rado očijukali s gospodaricom lagunâ, pa i zazvali koji put njezinu pomoć, nadajući se, da će pod stiegom sv. Marka njihova trgovina imati većih pogodnosti, osobito u Iztoku, s kojim su i oni bili u saobraćaju.[3] Tako je eto pomorska sila hrvatska malaksala za slabih vladara; a kada bi se k tomu pridružili nutarnji nemiri, odpadanje moćnijih velmoža od kralja, tada bi mornarica spala na same kraljeve ladje, kojih ne mogaše biti znatan broj. Te činjenice utvrdjuju, što je na drugom mjestu rečeno, da je stanje hrvatske mornarice najboljim mjerilom nutarnjih odnošaja državnih: jaki vladari imaju i jaku mornaricu, pa se ova i javlja i odlikuje; za slabih vladara mornarici kao

[1] Vidi na str. 37. — [2] Vidi na str. 72. i 122. — [3] Iz života sv. Gerarda (Documenta str. 436.) znade se, da su Zadrani početkom XI. vieka opremali svoje trgovačke ladje ćak do obalâ Sirije.

da ni traga nema. Kada je pak nestalo narodnih vladara hrvatskih, nestalo je i ratne mornarice hrvatske za uviek!

Rečeno je, da je vrhovnim zapovjednikom ratne hrvatske mornarice bio hrvatski vladar: prije knez, pa kralj. To je bilo ne samo prirodno, nego i posve u suglasju s duhom vremena svih viekova, a daje se izvesti takodjer iz raznih historijskih podataka. Vidjeli smo, kako je god. 839. dužd Petar Tradonik krenuo s brodovljem proti hrvatskomu knezu Mojslavu. Ne mogavši ga nadvladati, uglavio je dužd s njime mir.[1] Da ne bude Mojslav sam glavom zapoviedao hrvatskomu brodovlju, mletački izvori ne bi doista bili spomenuli njegovo ime: oni bi se bili ograničili na to da kažu, kako je dužde krenuo proti »Sklavima« i da je bio najzad s tim »Sklavima« utanačen mir. God. 865.—866. krenuo je proti knezu Domogoju na čelu jakoga brodovlja dužd Orso Participazio; pa kada nije mogao da mu nahudi, ili jer ga je Domogoj pobiedio, mletački izvori vele, da je dužd s Domogojem sklopio mir.[2] A da je Domogoj i prije i poslije toga mira osobno zapoviedao mornaricom hrvatskom, osim neizravnoga svjedočanstva mletačkih izvora, jamči nam i pismo pape Ivana VIII., upravljeno Domogoju, u kojem ga papa pozivlje, da zabrani dalnje gusarenje po jadranskom moru.[3] Knezovi dakle hrvatski osobno zapoviedahu mornaricom hrvatskom: za njihove vlade posebnih pomorskih vojvoda nije bivalo, pa se nigdje niti ne spominju. — Za dobe kraljeva stvar bijaše inače.

Da je hrvatski kralj bio i vrhovni zapovjednik kopnene i pomorske sile, suvišno je dokazivati. Prerogative negdašnjih knezova nisu mogle izostati kraljevima; dapače ovi su ih mogli imati u podpunijoj mjeri. Ali niti iz izprava, niti iz pisaca ne može se ni iz daleka izvesti, da je kada hrvatski kralj osobno zapoviedao svojoj ratnoj mornarici. Za to je kralj imao posebnoga vojvodu, onako, kako u Byzantu bijaše pomorski strateg, admiral carske i thematske mornarice. Kao što pak, u Byzantu pomorskim strategom nije morao biti ni jedan upravitelj po-

[1] Docum. str. 335—336. — Vidi na str. 59. — [2] Docum. str. 364. — [3] Docum. str. 6. — Vidi na str. 81.

krajine ili theme, tako niti hrvatskim pomorskim vojvodom ne zna se da je bio koji župan. Ta služba bijaše možda najvažnija u kraljevstvu, pa su za nju kraljevi opredjeljivali najpouzdanije muževe: po svoj prilici iz samoga kraljevskoga roda. Na tom temelju se je uztvrdilo, da je Svetoslav Surinja, brat kralja Držislava, bio zapovjednikom mornarice;[1] pa doista njegova prisega, položena u Trogiru u ruke dužda Petra II. Orseola, mogla je imati neku vriednost, jedino ako je obnašao u kraljevstvu tu čast, pošto se ne zna, da je inače bio i župan. Svetoslav Surinja bio bi dakle prvi poznati nam hrvatski admiral.

Kakva bijaše pomorska sila hrvatska od Držislava pa mal ne sve do Petra Krešimira, već je iztaknuto, pa nije čudo, što nam se za cielo to doba ne javlja admiral hrvatske mornarice. Ovaki službenici ne izbijaju na javu, osim ako sudjeluju u znamenitim dogadjajima, ili ako je pomorska sila, kojom zapoviedaju, doista moćna. Takvom je postala hrvatska mornarica tek pod Petrom I. Krešimirom, koji je ponosno proglasio jadransko more »svojim«, »hrvatskim«. Sada nam se javlja i zapovjednik Krešimirove mornarice, pod polatinjenim naslovom morsticus i moristicus (mjesto morscicus od morski), a taj se naslov pod kraljem Zvonimirom izmjenjuje s drugim: dux Marianorum (od mare, marianus, pomorski vojnik), vojvoda pomorskih vojnika.

U starim našim izpravama spominju se dva takva vojvode hrvatske kraljevske mornarice: neki Rusin, oko god. 1065. pod Krešimirom, pa Jakov, od god. 1076—1089. Sudeći po mršavim podatcima, što se izvesti mogu iz izprava, oba ta vojvode spadahu u red prvih dostojanstvenika kraljevstva hrvatskoga; ali im se nigdje ne dodjeljuje uz službeni naslov i onaj župana.

Rusin, kao pomorski vojvoda, javlja se prvi put u svojoj izpravi iz god. 1065., kojom dariva samostanu sv. Petra u Selu ili Gomajskomu, u Poljicima, nekoliko svojih zemalja.[2] U tom

[1] Vidi na str. 82. — [2] Documenta str. 98.: »Brevem recordationem facio ego Rusinus, qui et morstici de terris, que sunt in Tristenico etc.« ... »quas quidem terras Rossene moristicus prius donavit mo-

spisu njegovo se ime spominje više puta, ali uviek s naslovom morsticus ili moristicus, pomorskoga vojvode, a inače ne ima spomena, da bi bio i županom bilo koje županije. Tu je darovštinu poslije njegove smrti odobrila njegova žena, koja tom prigodom svomu pokojnomu suprugu dodaje naslov morstici, pomorskoga vojvode, a bila bi jamačno spomenula, da bude on obnašao i čast župana.[1] Poslije smrti kralja Petra Krešimira istu darovštinu odobrava njegov nasljednik, kralj Slavić, brat našega pomorskoga vojvode Rusina.[2] Ali ni tom prigodom Rusinu se ne dodjeljuje koji drugi naslov, osim moristica. Konačno pak spominje se Rusinovo ime kao negdašnjega svjedoka na kupoprodajnom ugovoru, u jednoj izpravi iz god. 1080., ali i tu ga se poznaje samo kao morstica.[3]

Admiral dakle kralja Petra I. Krešimira svakako je spadao medju prve velikaše kraljevstva; tà brat njegov, Slavić, nasliedio je Petra Krešimira na priestolju, pošto mu rek bi bijaše zetom.[4] Sam pako Rusin imadjaše, polag darovnica, svoje posjede u okolici Solina, dakle u blizini kraljevskih dvoraca.

Može se primietiti, da morsticus ili moristicus mogaše ne biti naslov zapovjednika mornarice, nego da se je pod tim naslovom moglo razumjevati koju drugu službu ili čast. Ali ta primjetba ne stoji, pošto filološki se gornja rieč inače protumačiti ne može, niti je obstojala na kraljevu dvoru koja služba, na koju bi se taj naslov niti iz daleka mogao protegnuti. Osim toga valja uvažiti, da se taj naslov morsticus izmjenjuje u izpravama s onim dux militum marianorum; a ovaj nam samo potvrditi može, da je morsticus bio bez svake sumnje naslov pomorskoga vojvode. Medjutim, to će biti još bolje utvrdjeno s onim, što sliedi.

Za kratke vladavine brata admirala Rusina, kralja Sla-

nasterio sancti Petri de Gomai, et post mortem ipsius Rossene moristici Petrus Slavus, filius eius, et Slavizo, avunculus eiusdem Petri Slavi .... confirmavit.« — [1] Docum. ibid.: »Denique post mortem prefati (Rusini) morstici, venit uxor eius etc.« — [2] Vidi notu predzadnju. — [3] Docum. str. 135.: »Denique comparavi ... coram morstico Rusino et Grubizo suo consobrino.« — [4] Smičiklas: Pov. Hrv. I. str. 251.

vića, ne ima u listinama traga zapovjedniku kraljevske mornarice. Ali to još ne znači, da Slavić nije imao svoga morstica, nego mu se uspomena nije sačuvala, ne budući imao prilike, da bude naveden kao svjedok u izpravama, od kojih se ni jedna Slavićeva u cjelini nije sačuvala.

Netom je Zvonimir bio ovjenčan za kralja, odmah prve godine javlja nam se i njegov admiral, morsticus ili dux marianorum militum. Tu čast obnaša neki Jakov, koji se izmjenice u izpravama spominje sada pod jednim, sada pod drugim naslovom; dapače, u jednoj te istoj izpravi dolazi najprije kao marianorum dux, pa kao moristicus. Ali, kao što za Rusina, brata kralja Slavića, i za Svetoslava, brata Držislavova, nigdje ni za Jakova ne ima traga, da je bio jedan od hrvatskih župana.

Admiral Jakov spominje se prvi put u jednoj izpravi iz god. 1076., gdje se javlja kao svjedok, pod naslovom Jacobus marianorum dux.[1] U drugoj jednoj izpravi imenuje ga kralj Zvonimir svojim povjerenikom, da u njegovo ime uvede u posjed darovanih zemalja predstojnicu samostana sv. Benedikta u Spljetu.[2] Na kraljevskoj darovnici, kojom je Zvonimir darovao nadbiskupskoj nadarbini spljetskoj cielu cetinsku župu, stoji ime svjedoka Jacobi morstici, i to izmedju imenâ cetinskoga župana Pribine i ninskoga župana Adamića.[3] Na darovnici Petra Črne, iz god. 1080, admiral Jakov spominje se dvakrat: prvi put mu se dodjeljuje naslov marianorum dux, a drugi put moristicus. Dapače, u toj se izpravi spominje i jedan njegov satnik, te njegovi vojnici. Pošto se je naime radilo o razpri sbog posjeda, admiral Jakov službeno je učestvovao ročištu, praćen od nekolicine vojnika, te od svoga satnika Dobrovida (Dabrovit) i pisara Zavide (Savide).[4] Tu je Jakov učestvovao

[1] Documenta str. 111. — [2] Docum. str. 113.: »Jacobum vero ducem marianorum ex parte nostra legatum et introductorem abbatisse fieri immemoratis terris permisimus.« — [3] Documenta str. 117. — [4] Docum. str. 128.: »Unde nos convocatis iterum multis Spalatinorum nobilibus, inter quos etiam Jacobum marianorum ducem cum suis militibus interesse rogavimus. .... Actum est ante notitiam horum testium: ducis (Ja-

po svoj prilici u kraljevo ime. Na drugom jednom mjestu istoga spisa spominje se, da je u njegovu prisuću bio sklopljen kupoprodajni ugovor, coram eodem Jacobo morstico;[1] a malo niže, gdje se navodi darovnica kralja Zvonimira i svjedoci na njoj spomenuti, izmedju kraljevskih svjedoka imade i ime našega admirala Jakova, i to na počastnom mjestu, prije svih dvorskih dostojanstvenika i ostalih velikaša.[2] Spomenut je takodjer kao moristicus na synodalnoj povelji spljetskoga nadbiskupa Lovre iz god. 1088—1089., i to odmah iza kraljeva imena, a prije onoga gradskoga priora spljetskoga.[3] Konačno pak na izpravi, što je zadnji hrvatski kralj, slabi Stjepan II. izdao god. 1088. ili 1089. u Šibeniku, kojom je odobrio nekoje darovnice svoga predšastnika, kralja Zvonimira, admiral Jakov nalazi se izmedju svjedoka, i to odmah poslije crkvenih dostojanstvenika, a prije svih župana i dvorskih častnika.[4]

Pošto dakle naslovi morsticus, moristicus, te militum marianorum dux nisu se mogli odnositi na nikoga, do li na admirala kraljevske mornarice, koji se je prema tomu zvao vojvoda morski, ili pomorski, ili pak vojvoda morskih vojnika, to se nosioci tih naslova Rusin, brat kralja Slavića, i Jakov, koji je služio pod Zvonimirom i Stjepanom II., moraju doista i smatrati zapovjednicima kraljevske ratne mornarice hrvatske. Ti zapovjednici, kao Svetoslav Surinja i Rusin, bivali su iz samoga kraljevskoga roda; oni su, vidi se iz listinâ, prvi doglavnici kraljevi; od svjetovnih velikaša kraljevstva oni su prvi; zastupaju kralja u raznim prigo-

cobi) videlicet jam dicti et sui psari (pisari) Savide ac ceteris militibus eius ... Dabrovito setnico« (satnik). — [1] Docum. str. 132. — [2] Docum. str. 132.: ... »ante Laurentium archiepiscopum, Jacobum morsticum, Damarado Dvornicum, Vilcina Sagorsticum.« — [3] Docum. str. 147.: »Ego Laurencius ..... coram Stephano rege Chroacie et Jacobo moristico, Firminoque priore multisque aliis nobilibus presentibus ...« — [4] Docum. str. 149.: .... »Actum est hoc apud castrum Sibinico in die prefate solempnitatis ante noticiam horum testimoniorum: in primis Laurencii archiepiscopi .... Jacobi morstici, Lubomiri tepci, Stresigne breberistici, Uiseni zetinstici, Dragoslavi zagorstici« ....

*

dama, dapače rješavaju u njegovo ime i razpre;[1] gdje se navode u izpravama kao svjedoci, imaju prednost pred županima i dvorskim častnicima, pa im se ime ponajviše navodi pred svima, odmah iza crkvenih dostojanstvenika. Tu im prednost priznaju i drugi, pa primas Lovro, spljetski nadbiskup, u svojoj synodalnoj izpravi spominje Jakova moristica odmah iza kraljeva imena, dapače nijednoga drugoga velikaša hrvatskoga niti ne spominje. K tomu se takodjer razabire iz izprava, da morsticus, ako nije odsutan s brodovljem, prati vladara po raznim residencijama: u Solinu, Šibeniku i Kninu; a dolazi s kraljem i u Spljet, te prisustvuje synodalnoj skupštini. Kada je pak ratno doba, kao za vrieme normansko-byzantinskoga rata, morsticusa u kraljevoj pratnji ne ima; a to doznajemo iz poveljâ, koje u to doba kralj izdaje, a na njima se admiralovo ime, kao prisutna svjedoka, ne spominje; dočim netom se rat svrši i on se u domovinu povrati, spominje mu se ime u listinama redovito. Iz tih podataka razabire se n. pr. glede admirala Jakova i to, da se je živ povratio na čelu svoga brodovlja iz rata normansko-byzantinskoga nakon višegodišnjega izbivanja.

Da admiral hrvatski ne bijaše ujedno i župan, pa niti primorske koje županije, imade u izpravama sijaset dokaza. Dovoljno budi, da se navede samo jedan. Župani se navode u poveljama na više načina: ili im je imenu dodan obćeniti naslov jupanus, ili im je taj naslov upodpunjen oznakom

[1] Vrlo je važna činjenica, što je netom spomenuti Petar Černe u razpri sbog zemljištnoga posjeda s nekim Miroslavom (Docum. str. 128.) pozvao kao razsuditelja, uz mnoge plemiće spljetske, i Jakova »marianorum ducem«; a još je važnije, što je Jakov na to ročište došao uz pratnju nekolicine vojnika. Pred tim povjerenstvom vodila se razprava, pa se je konačno i sklopila nagodba. Na odnosnoj izpravi prvi je podpisan admiral Jakov, onda njegov pisar Zavid, nekoji vojnici, pa satnik Dobrovid. — S ovim se ne bi slagalo, što Rački veli (Nutarnje stanje, str. 150), da su državljani tražili pravni liek neposredno i lično kod samoga vladaoca, te da se nigdje ne nalazi, da bi se obraćali za to drugim dostojanstvenicima. Ali treba takodjer priznati, da je ovo jedini slučaj u najstarijim našim izpravama, gdje drugi dostojanstvenik rješava priepor o posjedu, što je inače činio sam vladar; nego to je ujedno sjajnim dokazom, da pomorski vojvoda bijaše u sve i posve prvi pouzdanik vladarev i najuglednija ličnost.

dotičnoga teritorija, ili im je pak naslov župana izmienjen s onim comes-a. Tako imamo spomenute u listinama: Slavic jupanus, Zidimir jupanus, Slavogost jupanus;[1] onda: Cusma jupano, Lucce teste, ego Petrus jupanus de Sidraga, Adamizi nonensis jupani, Jurra nonensi jupano,[2] ili pak: Dobrili comitis Cleunensis, Pribini comitis cetinensis.[3] Ali nigdje ne ima traga, da bi se naslov morsticus upodpunio teritorijalnom oznakom, niti se daje iz ičega zaključiti, da je morsticus bio županom primorskim, naime one županije, koju car Konstantin naziva primorskom, parathalassia, (παραθαλασσία).[4] Iz toga dalo bi se dosta temeljito zaključiti, da su kraljevi hrvatski povjeravali službu zapovjednika brodovlja najpouzdanijim osobama iz samoga roda kraljevskoga, nipošto pako kojemu od već po sebi dosta moćnih župana, koji su time mogli samo osiliti i postati pogibeljni za kraljev auktoritet.

Iz listine Petra Černe razabire se, da je admiral Jakov imao i svoga »pisara,« psarus, koji se je zvao Zavid. Taj je pisar bio s njime na više spomenutom ročištu, pa je i naveden na odnosnoj izpravi kao svjedok. Ovakav psarus spominje se u starim listinama samo dvakrat;[5] a ne bi se taj naslov mogao protumačiti, nego kao pokvarena forma od pisar(us)=scriba, ili kao psar, nadstojnik pasa.

Rački toga psarusa drži za nadstojnika dvorskih pasa za lovačke svrhe.[6] Doduše, može se dozvoliti, da je kralj imao i svoga »psara«, kao što je imao i svoga »sokolara«; ali iz više navedene izprave proizlazi, da je Zavid bio psarus pomorskoga vojvode Jakova,[7] a nemoguće je dozvoliti, da je na ratnim ladjama bilo mjesta psima u obće, kamo li da ih je bilo u tolikom broju, da je admiral držao za njih i osobitoga nadstojnika. Osim toga takav nadstojnik predstavlja se kao

[1] Docum. str. 94., 111. — [2] Docum. str. 86., 90., 91., 115., 117., 164. — [3] Docum. str. 106. — [4] De adm. imp. cap. 30. — To mnienje zastupa Rački. Cf. Documenta str. 98. i 512., pa »Nutarnje stanje« na str. 172. — [5] Docum. str. 82., 128. — [6] Nutarnje stanje. str. 114. — [7] Docum. str. 128.: »Actum .... ducis videlicet jam dicti et sui psari Sauide«.

osobit luksus, koji je mogao pristati u kraljevu dvoru, ali nipošto u dvorcu dostojanstvenika kraljevstva, pa bio on ma koliko visok. Nadalje pričinja se malko čudnovato, da je nadstojnik pasa, pa bilo i kraljevskih, bio toliko ugledan, da je mogao fungirati kao svjedok na poveljama uz najveće dvorske i državne dostojanstvenike. S toga upravo ne nalazimo kao svjedoka na poveljama ni kraljevskoga sokolara, koji je u istinu bio na dvoru; premda bi bilo pristojnije da bude učestvovao kod toga on, nego li nadstojnik pasa.[1] Čini se dakle nemoguće, da naziv psarus odgovara nadstojniku pasa, nego izgleda, da je to samo pokvaren oblik od pisarus, kao što imamo sokolar(us), posteljnic(us) i razne druge polatinjene naslove. Psarus može se protumačiti samo kao pisar, koji je uz kancelara i tajnika kraljeva mogao biti u kraljevskoj pisarni; a mogao je takova činovnika imati i vojvoda ratne mornarice. Takav pisar bijaše i u rimskoj ratnoj mornarici, navalis scriba;[2] a ne ima razloga, da mu se ne prizna obstanak i na hrvatskoj. Koliko je psar na ratnim ladjama bio memoguć, toliko je pisar bio nuždan.

Na kraljevskim gjemijama hrvatskim vojnici u službenoj latinštini zvali se mariani milites, što se izvodi iz naslova njihova zapovjednika: marianorum dux. Kao što je naravno, pomorske čete niesu se sasvim razpuštale u mirno doba, nego samo dio njih, pa su do potrebe, sudjelovale i na kopnu, kao što vidjesmo u slučaju, navedenom u listini Petra Černe. Ne ima dokaza, da su se takvi vojnici izkrcavali i slagali

[1] U kazalu, dodanu Documentima, poistovjećen je Afrić, svjedok na jednoj izpravi iz god. 1070., sastavljenoj u Zadru, sa Afrićem, kraljevim sokolarom; ali za takvo poistovjećenje, osim jednakosti imena, ne vojuje ništa drugo. Da je pak taj Afrić, svjedok, i bio ista osoba s Afrićem, kraljevim sokolarom, moglo bi proći, pošto dotična listina nije nego obična privatna darovnica. Na važnijim izpravama sokolaru, kao svjedoku, ne ima spomena, niti je moglo da bude — [2] Osim nekojih nadpisa, to nam potvrdjuje i Festus, gdje veli (str. 169.): »Navalis scriba, qui in nave apparebat, inter aliud genus scribarum minimae dignitatis habebatur, quod periculis quoque eius ministerium esset obiectum.« — Kod Marquardta: Römische Staatsverwaltung, II., str. 497.

u kopnene čete; ali je posve moguće, osobito prigodom navedenih prekomorskih ekspedicija. To se i dandanas radi, a radilo se još u rimsko doba. Rimljani su višekrat izkrcali vojnike sa misenske i ravenatske mornarice, pa ih odpremili za posadu u Rim, gdje su se tako osnovali i tabori tih pomorskih četa, castra Misenatium i Ravennatium.[1]

Glede častničtva na hrvatskoj kraljevskoj mornarici ostala nam je uspomena jedino za satnika, koji se u najstarijim našim izpravama piše setnic, sitnic, setenic i setinic. Taj valjda zapoviedaše nad stotinom ljudi, kao i na kopnu.[2] Naslov bi mu dakle odgovarao nama već poznatomu rimskomu centurio classiarius, koji, po sudu mjerodavnih arheologa, bijaše ili ravan u časti trierarhi i navarhi,[3] zapovjednicima pojedinih rimskih liburna, ili bijaše valjda još stariji od njih, pošto mu se zapovied mogla protezati na vojnike i dviju ladja, jer na nijednoj, kako je već razloženo, ne bijaše redovito stotina vojnika. Zapovjednik ladje, što bismo danas kazali kapetan, zapoviedaše nad veslačima i mornarima, dočim satnik zapoviedaše vojnicima. S toga Dobrovida satnika, koji se uz morstica Jakova spominje na više navedenoj izpravi Petra Černe,[4] možemo uzeti za vojničkoga zapovjednika na jednoj ratnoj hrvatskoj sageni ili konduri, onako, kako bijaše i centurio classiarius na rimskim liburnama. Da Dobrovid ne bude bio skupa sa morsticom Jakovom na navedenom ročištu; da se u izpravi ne bi spominjali prisutni vojnici izričito kao pomorski, Jakovljevi, moglo bi se misliti, da satnik Dobrovid ne spadaše u mornaricu, da mornarica hrvatska niti ne

[1] Marquardt o. c II. str. 494. — [2] Crnčić: Ljetopis Dukljanina, str. 19.: »I učiniše satnike, ki satnici biše nad stotinu ljudi.« — [3] Marquardt o. c. str. 496.: »Ueber das Verhältniss der trierarchi, navarchi und centuriones classiarii (Orelli 3617, 3618. Henzen 6897.) ist nichts bekannt. Alle drei scheinen aber dem Range ziemlich gleich zu stehen. Ein Navarch der misenatischen Flotte wird zum Centurio einer Legion promovirt (Henzen n. 6871), ist also weniger als dieser; zur Ermordung der Agrippen wurden commandirt der trierarchus Herculeius und der centurio classiarius Obaritus. (Tac. ann. 14, 8.) — [4] Docum. str. 128., 131.

imadjaše takvih častnika. Ali u tom se toli složno stječu svi mogući razlozi, te se ne može razložito zaniekati, da drevna naša mornarica ne imadjaše svojih satnika, upravo pod tim imenom poznatih. Dapače nije nevjerojatno, da na ono nekoliko mjesta, gdje u starim izpravama nalazimo spomenuta kao svjedoka koga satnika, ne bi se moglo razumievati satnika kopnene sile, nego pomorca, vojničkoga naime zapovjednika ratne jedne ladje.

Evo zašto.

Na dvoru hrvatskih kraljeva uz druge častnike nalazimo takodjer i »djeda« ili »deda«. Za nj se drži, da mu čast odgovaraše onoj »villicus-a« českoga dvora, t. j. da bijaše župan, koji upravljaše dohodkom dvorskoga gospodarstva: ono, što na zapadnim dvorovima bijaše majordom, maior-domus.[1] To je bila svakako dosta visoka čast na dvoru, te je »djed« bez sumnje bio stariji od prostoga satnika u kopnenoj vojsci. Pa nalazimo, da ime satnika Saracena (Sarazina ili Sracina) na jednoj povelji iz god. 1070. stoji prije imena dvorskoga »djeda Ivana«, i to izmedju imena dvojice župana: ninskoga i zastobrinskoga;[2] dočim na drugoj jednoj izpravi iz iste godine ime satnika Sovine (Souenne) sliedi odmah iza imena prisutnih župana, a onda je tek navedeno ime dvorskoga djeda.[3] Na trećoj opet izpravi iz iste godine, gdje Chroatorum dad prodaje nekakav posjed samostanu sv. Krševana u Zadru, medju svjedocima su navedeni poznati nam satnici Sovina i Saracen, i to odmah do imena dvojice prisutnih župana;[4] dočim, uzme li se kao autentična darovnica kralja Petra I. Krešimira iz god. 1072., na njoj, osim dvojice dvorskih častnika i trojice župana, navedena su imena samo još dvojice častnika: Sovine i Većenega.[5] Ili dakle treba priznati, da su i obični satnici iz kopnene vojske bili doista visoki častnici, stariji od samoga kraljeva majordoma, ili da to bijahu satnici pomorski, što no i rimski centuriones classiarii, zapovjednici na

[1] Rački: Nutarnje stanje str. 114. — [2] Docum. str. 83. — [3] Docum. str. 80. — [4] Docum. str. 84. — [5] Docum. str. 90.

ratnim ladjama, ali samo za vojničku stranu, kao što bijahu suvremeni byzantinski turenarke (τουρήναρχαι).[1]

Može se primietiti, da je danas satnik i u kopnenoj vojsci dosta visok častnik, pa da je takav mogao biti i u kopnenoj sili kraljevstva hrvatskoga. Nego takva primjetba ne stoji, pošto se ne smije sravnjivati današnji europejski satnik sa satnikom u narodnoj hrvatskoj vojsci za dobe kraljeva. Ustrojstvo ondašnje kopnene sile hrvatske osnivaše se na jednakim načelima rodstva, kao što bijaše do nedavna crnogorska vojena organizacija. Svaki čovjek sposoban oružju bijaše vojnik, a svako pleme išlo je u boj sa svojim vojvodom. I kada je knez Danilo preustrojio crnogorsku vojsku, pridržao je stari osnov: t. j. svakomu plemenu postavio je vojvodu, na svako sto ljudi stotinaša, t. j. satnika hrvatskih spomenika, a na svako deset ljudi desečara. Ovaku staru plemensku vojsku hrvatsku tek za hrvatsko-ugarskih kraljeva zamienila je nova iz plemićkih družina sastavljena vojska, kada je i kod nas feudno pravo počelo prodirati u zadružni i družtveni život.[2]

Kada se te činjenice uzmu u obzir, onda se lahko razabire, da je u plemenskoj organizaciji hrvatske vojske za dobe kraljeva satnik zauzimao niže mjesto; a ne vidi se razlog, s kojega bi takav obični satnik kopnene vojske mogao biti na kraljevu dvoru ravan častnicima dvorskim, kamo li pak prednjačiti im, kao što smo vidjeli u nekojim izpravama, da satnik prednjači i samomu kraljevskomu majordomu, koji se gizdao naslovom »hrvatskoga djeda«.[3] Ako se je od kopnene vojske mogao tko da ističe i prednjači na dvoru, to su mogli plemenski vojvode, ili pak tisućnici, kojih je po svoj prilici bilo kod Hrvata, nikad pako jednostavni satnici. S toga se može s velikom vjerojatnošću kazati, da satnici, što se pojavljuju u pratnji zadnjih naših narodnih kraljeva, te stoje odmah do župana, a na izpravama imaju precedenciju pred svim dvorskim častnicima, ne izključivši ni samoga majordoma, ne mogahu biti

[1] Gfrörer o. c. II. str. 415. — [2] Rački: Nutarnje stanje str. 173. — [3] Docum. str. 84.: »Ego Johannes, Chroatorum dad.«

stotnici kopnene vojske, nego vojnički zapovjednici na ratnim ladjama; pa je samo slučaj, što im je naslov bio istovjetan s onim stotnikâ na kraju, upravo kao što i kod starih Rimljana bijahu centuriones na kopnu i na moru, a potonji su imali samo dometak classiaris, kao što su i hrvatski bili valjda »morski« satnici.

Druge časti, izuzamši admirala i satnika, u kraljevskoj mornarici hrvatskoj nisu nam poznate. Da ih je bilo, o tom ne ima sumnje, ali nam stare izprave o njima ne sačuvaše uspomene. To u ostalom nije ni čudo, kada se uvaži, da takvi častnici nisu mogli utjecati u javni život.

Glede broja vojnika na hrvatskim sagenama i kondurama već je razloženo, gdje bijaše govor o dobi kralja Tomislava; a sva je prilika, da je taj broj za vlade Petra I. Krešimira i Zvonimira bio još veći.

Što se napokon veslača tiče, i glede njih je kazano, da su tu službu, kao i u rimsko doba, obavljali robovi. Tako je bilo kod Mletčana i kod drugih naroda prve polovine srednjega vieka, pa nije moglo da inače bude ni kod Hrvata. U kraljevstvu je trgovina robljem cvala; bilo ga je ne samo za nutarnje potrebe, kao što je obradjivanje zemalja i veslanje na ladjama, nego se je prodavalo i u inozemstvo. Spomenuto je, da je, osobito u X. vieku, glavno tržište takvom robom bilo u Pulju, odakle se obskrbljivahu ne samo kršćanske države, nego i Saraceni, proti kojima je Venecija izdala poznatu nam zabranu za svoje pomorce god. 960. Ta trgovina nije prestala ni poslije prisege kralja Zvonimira, pošto nam izprave i poslije g. 1076. spominju robove prečesto, a imadjahu ih i crkve i samostani, koji ih ponajviše primahu na dar, ali i kupovahu takodjer.

Gdje je što.

Poparić Bare: O pomorskoj sili Hrvata za dobe narodnih vladara.

Strana

Pripomenak III

O rimskim liburnama.

I. Iliri, Dalmate i Liburni. — Pomorstvo Ilira. — Njihovi ratovi s Rimljanima. — Dalmato-rimski ratovi. — Navale Dalmata na Liburne. — Liburni saveznici Rimljana. — Ladje Liburnâ odlučuju bitkom kod Aktija. — Rimljani nazivlju »liburnama« svoje ratne ladje 1

II. Oblik i oprema rimskih liburna. — Veličina i oblik ratnih liburna. — Redovi vesala. — Tornjevi na palubi. — Pomorska artilerija. — Leteći mostovi. — Asser. — Sjekilj (rostrum). — Pomorske igre rimske. — Pojedine česti ladje. — Jedra. — Sidra. — Imena liburnâ 8

III. Vojska na liburnama. — Praefecti. — Tribuni. — Navarchae. — Centuriones. — Trierarchae. — Glavari veslača. — Kormilari. — Proretae. — Ronilci. — Pomorski vojnici. — Mornari. — Pomorska artilerija. — Veslači. — Manje ladje. — Bojni red. — Pomorska bitka. — Gothska ratna mornarica. — Bitka pod Ankonom. 24

O pomorskoj sili Hrvata.

I. Za vlade hrvatskih banova. — Seoba Hrvata. — Brodogradnja Hrvata u pradomovini. — Prva pomorska vojna Hrvata god. 642. — Uzroci malaksanja pomorske sile Hrvata u VIII. stoljeću. — Prva dubrovačka galija. — Byzantinska mornarica. — Mletačka mornarica. — Plahost Mletčana na moru. — Mletčani se utječu hrvatskim brodograditeljima. —

Strana

Početci borbe na moru s Mletčanima. — Neretvani. — Ban Mojslav (god. 830.—850.) i dužde Petar Tradonik. — Saraceni pljačkaju obale jadranskoga mora. — Hrvati uznemiruju Mletčane u samim lagunama. — Ban Trpimir (god. 850.—864.) — Ban Domogoj (god. 864.—876.) — Hrvati u koaliciji kršćanskih država proti Saracenima. Šalju svoju mornaricu pod Bari. — Byzantsko brodovlje pustoši hrvatske obale. — Nova neprijateljstva s Mletčanima. Posreduje papa Ivan VIII. — Ban Sedeslav (god. 877.—879.) — Ban Branimir (god. 879.—892.) Njegove borbe s Mletčanima. Bitka kod rta »Micha« (g. 887.) — Mletčani traže saveznike protiv Hrvata. — Mletčani počimaju plaćati Hrvatima danak za slobodnu plovitbu 40

II. **Od kralja Tomislava do Držislava.** — Ban Tomislav postaje kraljem svih Hrvata (g. 925.). Njegova vojna sila. — Kolike bijahu Tomislavove ratne ladje? — Kralj Krešimir I. (god. 930.—945.). — Kralj Miroslav (god. 945.—949.). — — Nemiri u Hrvatskoj. — Ban Pribina. — Vojna Mletčana proti Neretvanima. — Otmica mletačkih djevojaka. — Pomorska sila Hrvata malaksa. — Odakle pomutnja glede narodnih granica Hrvata. — Trgovina s robljem. — Kralj Držislav (oko god. 970.—1000.). — Treća prekomorska vojna Hrvata. — Borbe Dubrovčana s Mletčanima. — Byzantinsko brodovlje u jadranskom moru. — Dužd Petar II. Orseolo. — Iztočni car ustupa mu svoja tobožnja prava na Dalmaciju. — Izdajstvo Svetoslava, zapovjednika hrvatskoga brodovlja. 68

III. **O mletačkom danku.** — Bilježke i mnienja iz raznih pisaca. — Ivan djakon. — Andrija Dandolo. — Sagorninova kronika. — Sabeliko. — Ivan Lučić i njegova protuslovja. — Mletački noviji historičari. — Niemac Gfrörer. — Čemu bijaše namienjen mletački danak. — Državni prihodi hrvatski. — Pomorski župan. — Ratna mornarica hrvatska u mirno doba 82

IV. **Od Držislava do Stjepana II.** — Dalmatinski gradovi šuruju s Mletčanima. Petar II. Orseolo zauzima ih bez odpora Hrvata. — Duždevo vjenčanje s morem. — Krešimir II. (oko god. 1009.—1035.). Njegovi napori da uzpostavi gospodstvo Hrvata na moru. — Stjepan I. (god. 1035. do 1058.). — Vojna dužda Dominika Contarini. — Pokušaji Mletčana proti Dubrovniku. — Petar I. Krešimir (god. 1058.—1073.) uzpostavlja prevlast Hrvata na moru. — Kraj Slavić (god. 1073. do 1075.). — Normani u Dalmaciji. — Dmitar Zvonimir (god. 1076.—1089.) i njegova politika. — Utjecanje Zvonimirovo u razpru izmedju Grgura VII. i Henrika IV. — Savez hrvatsko-normanski proti byzantsko-mletačkomu. — Zvonimir šalje brodovlje u Italiju. — Vojna hrvatsko-normanska u grčkim vodama. — Bitka pod Dračem. — Bitka pod Kasopom. — Smrt Roberta Guiscarda. — Posljedice ove vojne u Hrvatskoj 97

Zaglavak. — Ustrojstvo hrvatske ratne mornarice. — Kraljevske, plemenske i pomoćne ladje. — Zapovjednik mornarice je ban u starije, kralj u potonje doba. — Admirali Rusin i Jakov. — Pomorski satnici. — Pisari admiralski. — Pomorski vojnici, mornari i veslači 123

Stress

40

68

82

97

123

TISAK K. ALBRECHTA (JOS. WITTASEK), ZAGREB.

This book should be returned to the Library on or before the last date stamped below.

A fine of five cents a day is incurred by retaining it beyond the specified time.

Please return promptly.